

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

УДК 161.2:81'22 П. Грайс

СОБОЛЄВСЬКИЙ ПАВЛО АНДРІЙОВИЧ

**ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ
ІНФЕРЕНЦІЙНОЇ ПРАГМАТИКИ ПОЛА ГРАЙСА**

09.00.06 – логіка

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник –
доктор філософських наук, професор
Конверський Анатолій Євгенович

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Аналіз передумов виникнення філософії Пола Грайса: формалісти VS неформалісти.....	10
1.2. Методологічний та категоріальний інструментарій дослідження	24
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. ГОЛОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНФЕРЕНЦІЙНОЇ ПРАГМАТИКИ ПОЛА ГРАЙСА.....	43
2.1. Іntenційна семантика.....	43
2.2. Поняття інференції та імплікатури.....	47
2.3. Принцип Кооперації і максими П. Грайса.....	53
2.4. Деякі можливі застосування інференційної прагматики.....	72
Висновки до другого розділу.....	110
РОЗДІЛ 3. ДЕЯКІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІНФЕРЕНЦІЙНОЇ ПРАГМАТИКИ ГРАЙСА У НЕОГРАЙСІВСЬКІЙ ПРАГМАТИЦІ.....	114
3.1. Імпліситури спілкування К. Баха.....	115
3.2. Узагальнені та індивідуалізовані імплікатури С. Левінсона.....	125
3.3. Скалярні імплікатури Л. Хорна.....	126
3.4. Імплікатури ввічливості Г. Ліча, С. Левінсона і П. Брауна.....	130
Висновки до третього розділу.....	134
РОЗДІЛ 4. ТЕОРІЯ РЕЛЕВАНТНОСТІ ТА ТЕОРЕТИКО-ІГРОВА ПРАГМАТИКА ЯК ДІЄВІ АЛЬТЕРНАТИВИ ІНФЕРЕНЦІЙНІЙ ПРАГМАТИЦІ ГРАЙСА.....	136
4.1. Головні положення Теорії Релевантності.....	137
4.2. Теорія ігор та теоретико-ігрова прагматика.....	145
Висновки до четвертого розділу.....	154
ВИСНОВКИ.....	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	164

ВСТУП

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена наступним. Поява протягом середини ХХ ст. та на початку ХХІ ст. нових напрямів логіко-філософських досліджень природної мови спричинена прагненням науковців знайти відповіді на складні питання щодо методів та завдань, а також доцільності здійснення аналізу в цій царині.

Початок ХХ ст.. – час з'яви двох протилежних стратегій вивчення мовних виразів, а саме: школи повсякденної мови та символіко-логічного підходу. На думку представників першого напрямку, висловлювання природної мови мають відповідати деяким зовнішнім умовам задля надбання «належного» смислу. Представники другого напрямку вважали, що вирази природної мови мають надто нечітке, мінливе значення, що ускладнює застосування таких виразів у наукових дослідженнях, і отже – їх треба замінити на символіко-логічні відповідники. Жодний напрям не спромігся надати цілісної картини комунікації мовців, пояснити механізми функціонування значень висловлювань природної мови, а також механізми породження та висновування значень мовних контекстів. Ба більше, підхід школи повсякденної мови майже повністю виключав можливість застосування формальних методів дослідження висловлювань та виступав з критикою своїх опонентів (аргументи проти існування істинно-функціонального тлумачення логічного сполучника). Навзамін, представники символіко-логічного підходу майже повністю виключали природну мову з кола наукових інтересів.

Дослідження інференційної прагматики є актуальним як для філософського знання в цілому, так і для логічного знання зокрема, адже концепція Пола Грайса пропонує альтернативний варіант вирішення проблем, що бентежили представників школи повсякденної мови та символіко-логічного підходу до аналізу мови. Філософський аспект дисертаційної роботи пов'язаний передусім з усвідомленням ролі інференційної прагматики як цілісного бачення людської комунікативної

практики, що дозволяє побудувати місток між формально-логічними та лінгвістичними методами дослідження мови. Історико-логічний аспект роботи полягає в оцінці етапу розквіту філософії мови у сер. – другій пол. XX ст. та можливості застосування його результатів для вирішення деяких логічних проблем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах комплексної програми наукових досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» і науково-дослідної роботи філософського факультету НДР № 11БФ041-01 «Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства».

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування походження, сутності і місця інференційної прагматики Пола Грайса в контексті розвитку прагматичної теорії та оцінка сучасних перспектив її розвитку.

Реалізація зазначеної мети потребує вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати історичні та теоретичні витoki формування концепції інференційної прагматики П. Грайса.
- уточнити категоріальний апарат інференційної прагматики П. Грайса.
- виявити специфіку концепції П. Грайса в межах неограйсівської прагматики;
- виявити можливість використання концепції П.Грайса щодо витлумачення логічних сполучників.
- виявити суттєві характеристики постграйсівських прагматик.

Об'єктом дослідження є логічна прагматика.

Предметом дослідження концепція інференційної прагматики П. Грайса.

Методи дослідження ґрунтуються на загальнотеоретичних методологічних принципах: герменевтичному методі комплексного

контекстуального аналізу першоджерел, методах узагальнення та синтезу, аналогій та системності. Використано методи опису та порівняння для створення більш цілісного розуміння інференційної прагматики П. Грайса.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження становлять теоретичні напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників у галузі прагматики, логіки та філософії мови. Джерельну базу дослідження становлять праці Пола Грайса, що входять до збірок статей «Studies in the way of words» та «Aspects of reason». Важливе теоретичне значення в контексті історико-логічного аналізу має біографічна робота професора лінгвістики Ліверпульського університету (Велика Британія) Сіобан Чапман (Siobhan Charman) «Пол Грайс: філософ та лінгвіст». Неограйсівська прагматика представлена роботами Allott N., Bach K., Charman S., Horn L.R., Leech G. N., Levinson S.C., Neal S.. Погляди Пола Грайса на проблему умовних сполучників аналізують Chakraborty C., Strawson P., Edgington D. Головні положення постграйсівської прагматики та теоретико-ігрової прагматики доступні в роботах Allott N., Franke M., Jager G., van Rooy R., Sperber D., Wilson D., Yus F. Серед українських та російських дослідників можна виділити праці І.А. Алексюка, Г.В. Барчунову, Н.Д. Арутюнову, Е.Б. Клевакіну.

Ступінь розробленості. Інференційна прагматика Пола Грайса упродовж тривалого часу була позбавлена уваги з боку представників вітчизняної логіки та філософії мови. Деякі дослідження зі згаданої теми проводилися здебільшого представниками лінгвістики, зокрема Ніною Давидівною Арутюною – радянським лінгвістом членом-кореспондентом АН СРСР. Також великий внесок у популяризацію оксфордської традиції філософії мови в слов'яномовному середовищі зробила серія збірників перекладів наукових статей «Новое в зарубежной лингвистике», на сторінках якої упродовж 1960—1980-х років вийшли у світ переклади наукових робіт П. Грайса, Дж. Остіна, П. Стросона, Дж. Серля та інших.

У вітчизняній традиції наукові пошуки у сфері інференційної прагматики здійснює доцент кафедри логіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка кандидат філософських наук Ігор Анатолійович Алексюк. Автор, зокрема, розглядає питання співвідношення логіки та прагматики, а також аналізує неограйсівську та постграйсівську прагматику.

Однак, в Україні й досі бракує ґрунтовного комплексного дослідження наукової спадщини Пола Грайса у межах дисертації або монографії. Цікавим є аналіз його філософії з позиції логіки, адже сам Грайс у своїх роботах неодноразово звертався саме до цієї царини знання.

Існує дві стратегії розвитку інференційної прагматики Пола Грайса:

- Неограйсівська прагматика;
- Постграйсівська прагматика.

У межах неограйсівської прагматики дослідники намагаються не знаходити слабкі місця теорії, а радше розвивати й уточнювати головні її ідеї. До цього напрямку відносять: А. Avramides, S. Charman, W.A. Davis, а також слов'яномовних дослідників – Г.В. Барчунова, Н.Д. Арутюнова, Е.Б. Клевакіна.

Дослідники виокремлюють, зокрема, такі розвідки: імплікатур спілкування й імплісатур спілкування К. Баха (Bach K.), імплікатури ввічливості Г. Личча (Leech G. N.), узагальнених та індивідуальних імплікатур Левінсона (Levinson S.C.), скалярних імплікатур Л. Хорна (L. R. Horn).

Наступним кроком на шляху розвитку теорії Пола Грайса є постграйсівська прагматика, до якої відносять Теорію Релевантності Д. Спербера (Sperber D.) і Д. Вилсона (Wilson D.), а також теоретико-ігрову прагматику, представлену: Н. Аллот (Allott N.), М. Франке (Franke M.), Г. Ягер (Jager G.), Р. ван Рой (van Rooy R.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у висвітленні інференційної прагматики П. Грайса, неограйсівської та постграйсівської

прагматик як цілісних концепцій аналізу комунікації, що уможлиблює виявлення зв'язку між формально-логічними та філософсько-лінгвістичними методами дослідження виразів природної мови.

Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизується у таких положеннях, які виносяться на захист:

уперше:

- на підставі здійснення комплексного аналізу інференційної прагматики П. Грайса встановлено, що ця концепція виникає з метою вирішення суперечки між панівними на той час підходами до аналізу мови: школою повсякденної мови та формально-логічними підходами.

удосконалено:

- набуло подальшого розвитку уявлення про історичні етапи становлення інференційної прагматики П. Грайса, неограйсівської та постграйсівської прагматик.

доповнено та уточнено:

- точку зору про можливості використання концепції П. Грайса щодо витлумачення логічних сполучників, зокрема захисту розуміння сполучників не, і, або, якщо, то як істинно-функціональних;
- розуміння Теорії Релевантності Д. Спербера і Д. Вілсон як варіанту дослідження в галузі інференційної прагматики, що постає альтернативою концепції П. Грайса;
- перспективи розвитку інференційної прагматики П. Грайса у теоретико-ігровій прагматиці, що полягають у застосуванні методології теорії ігор для аналізу виразів природної мови та вивчення механізмів висновування значення мовця.

Теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в узагальненні та систематичному аналізі етапу розвитку філософії мови, виокремленні етапів

становлення інференційної прагматики, її теоретичних засад, а також демонстрації можливостей застосування цієї теорії для вирішення деяких логічних проблем та прагматичних парадоксів. Результати дисертаційного дослідження доповнюють розуміння Пола Грайса як логіка та філософа мови.

Одержані результати дослідження можуть бути використанні як матеріали для підготовки лекцій та семінарських занять під час викладання курсів з логіки та філософії мови.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою дисертанта. Висновки та положення наукової новизни сформульовані на підставі власних результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень доповідалися, обговорювалися та отримали позитивні відгуки на міжнародних науково-практичних конференціях «Дні Науки Філософського Факультету – 2014» (м. Київ, 15-16 квітня 2014 р.), «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (м. Дніпро, 22 березня 2014 р.), «Науковий діалог «Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.), «Проблеми викладання логіки та перспективи її розвитку» (м. Київ, 15-16 травня 2014 р.), «Х Харківські студентські наукові читання» (м. Харків, 24-25 квітня 2014 р.), «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Дніпро, 29 листопада 2014 р.), «Дні Науки Філософського Факультету-2015» (м. Київ, 21-22 квітня 2015 р.), «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпро, 28 серпня 2015 р.), «Дні Науки Філософського Факультету-2016» (м. Київ, 20-21 квітня 2016 р.), «Проблеми викладання логіки та перспективи її розвитку» (12-15 травня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 15 наукових публікаціях автора: 5 наукових статей, загальним обсягом 2,7 др.арк., з яких чотири – статті в журналах, що реферуються в міжнародних наукометричних базах та 10 доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (163 найменування), з них 140 англійською мовою. Обсяг основного тексту роботи складає 163 сторінки друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1. Передумови виникнення філософії Пола Грайса: формалісти VS неформалісти.

Концепцію П. Грайса вважають однією з перших і найбільш вдалих спроб пояснити той факт, що те, що люди кажуть буквально не завжди відповідає тому, що вони насправді мали на увазі. Грайс намагається відповісти на питання, яким чином можна аналізувати мінливу і примхливу природну мову.

Пол Грайс народився 15 березня 1913 року. Він був першою дитиною в сім'ї Герберта та Майбел Грайс. Його дитинство пройшло в Харборні, що міститься неподалік Бірмінгема у Великій Британії. Він був названий на честь батька, але більше любив своє середнє ім'я, і всі його переважно знали й називали Полом. Саме тому його ранні публікації були підписані «H. P. Grice», хоча можна знайти роботи, які підписані як «Paul Grice». Зважаючи на інформацію, що залишилися в коледжі, його батько був підприємцем. Він мав невелике виробництво металевих запчастин різного призначення. У роки першої світової війни бізнес приносив прибуток, але згодом для підприємства настала криза. Щоби звести кінці з кінцями мати Пола почала брати учнів і створила мініатюрну початкову школу. Саме тут Пол і його брат Дерек почали свою освіту.

Коли Полу виповнилося 13 років, його відправили до Кліфтонського Коледжу, що знаходиться в м. Брістоль. Тоді цей коледж надавав освіту достатнього рівня, і по його закінченню учні мали можливість продовжити навчання в університетах м. Оксфорд чи м. Кембридж. В останній рік навчання він став лідером шкільного самоврядування, хоча про наукову діяльність не думав. У роки навчання він проявляв музичні здібності: у 1913 році брав участь у святковому концерті, присвяченому Різдву, де зіграв на фортепіано Ravel's Pavane pour une Infante Defunte. У червні 1931 р. П. Грайс

виграв класичну стипендію на освіту в Коледжі Корпус-Крісті (Corpus Christi College) в Оксфорді.

Корпус-Крісті не можна назвати найбільш елітним університетом Оксфорда, проте він мав свої строгі академічні традиції. І якщо не брати до уваги незначні відмінності в статусі цих університетів, сам Оксфорд був місцем, де вчилися найбільш привілейовані представники суспільства. Учнями були переважно хлопці, які закінчили приватні середні школи (так звані *public school*) і вже з молодого віку готувалися посісти чільне місце серед британської знаті. Студенти Оксфорда проявляли неабияку цікавість до політики. Покоління Грайса підтримували здебільшого ліві погляди і виявляли протест проти політики «відповідальності і пристойності», поширеної в Англії з кінця XIX ст. Протест студентства мав напрочуд пасивний характер. Пізніше П. Грайс у своїх спогадах розповідав про атмосферу Оксфорда: «Ми були повними протилежностями до наших попередників із Вікторіанської епохи. Ми були незалежними й поважали незалежність інших, допоки це не заходило надто далеко. Ми ненавиділи дисципліну і правила (крім правил спортивних змагань і правил, що були покликанні на збереження спокою й тиші в університеті). Ми не терпіли самоврядування й ненавиділи лекції та зауваження щодо нашої поведінки. Ми не вважали за потрібне говорити на теми цінностей чи обов'язків. Нашим гаслом можна було б назвати наступне: «Живіть і дайте мені жити, навіть якщо мене немає поряд» та «Якщо вам не подобається як я живу, то не витрачайте зі мною час». [72 с. 12].

П. Грайс провів у Корпус-Крісті чотири роки. Факультет античної філософії (*Classics*), на якому навчався майбутній філософ, відрізнявся від інших факультетів. Навчання тривало на один рік довше. Саме тут він прослухав курс із філософії, що мав дуже консервативний характер і був обмеженим виключно читанням першоджерел мислителів Стародавньої Греції. Але ця програма виховувала в студентів допитливість та аналітичний склад думки. Також в університеті проводилися відкриті лекції, які мали

змогу відвідувати всі охочі студенти та практикувалась індивідуальна робота із науковим керівником, в ході якої студенту пропонували написати й захистити філософське есе. П. Грайс часто зазначав, що йому дуже пощастило познайомитися в цей період із професором філософії Віл'ямом Френсісом Росом Харді (W. F. R. (Frank) Hardie), який згодом очолив університет Корпус-Крісті, перебуваючи на посаді президента з 1950 до 1969 рр. Саме в цей час П. Грайс переконався в тому, що здебільшого філософські питання можуть бути вирішенні за допомогою міркувань та строгої аргументації.

Спільна робота П. Грайса й В. Харді згодом переросла в дружбу. Напередодні Другої Світової Війни вони в складі групи з Оксфорду вирушили на літні канікули, де В. Харді вчив майбутнього філософа й логіка грі в гольф. П. Грайс зазначав, що в них із В. Харді виникали постійні філософські суперечки, під час яких ніхто ніколи не визнавав свою поразку. Тож, ці суперечки ніколи не зводилися до логічного завершення. П. Грайс і В. Харді просто зупинялися тоді, коли їм набридало сперечатися. Схильність П. Грайса до суперечок також підтверджують викладачі Оксфорду. Один семестр він працював з іншим науковим керівником, який згодом написав В. Харді листа, де назвав П. Грайса «впертим до непристойності». [72 с. 12].

П. Грайс зазначав: «Я навчився в нього [Харді], як будувати свою аргументацію, і через аналіз аргументації дійшов висновку, що це вміння включає в себе багато різних аспектів. Аргументація – це куди більше, ніж бачення логічного зв'язку». [72 с. 13].

Впертість П. Грайса допомогла йому не тільки в навчанні. Він досяг неабияких успіхів у поза університетській діяльності й, зокрема, в спорті. У 1934 році він став капітаном університетської команди з крикету, а вже взимку того ж року очолив команду з футболу. Він був президентом філософського гуртку «Пелікан» (Pelican Philosophical Society), а також редактором журналу «Пелікан» (Pelican Record).

У 1935 році він здобув диплом з гуманітарних наук, або як його називають британці – *Literae Humaniores*. П. Грайс влаштується помічником викладача в школі Россел (*Rossall School*), де працював два роки. Школа Россел мала статус однієї з кращих шкіл. Тільки диплом декількох університетів країни, зокрема Оксфорда та Кембріджа, надавав право на отримання вакансії в цій школі. Це було добре місце для продовження кар'єри, адже рідко коли помічники вчителів залишалися на цих посадах понад рік. Зазвичай, вони одразу діставали підвищення. Так, з 11-ти помічників вчителя школи Россел з 1933 до 1937 року тільки четверо залишилися шкільними викладачами.

Згодом, в 1936 році Грайс мав можливість повернутися до Оксфорда. Він міг обрати стипендію *University Senior Scholarship*, яка надавала можливість продовжити навчання у будь-якому з Оксфордських коледжів, однак обрав стипендію на освіту в коледжі Мертон – стипендію Хермсворт (*Harmsworth Senior Scholarship*), засновану сером Гільдебрандом Хермсвортом. На той час ця стипендія вважалася великою авантюрою. За оксфордськими плітками її впровадження пояснювали необхідністю коледжу Мертон покращити кількісні показники своїх студентів. Головна мета полягала у тому, аби переманити до своїх лав якомога більше талановитих студентів з інших коледжів. Тож, науковці знали, що у коледжі Мертон завжди був шанс продовжити наукові дослідження. Єдиним обмеженням було те, що упродовж року видавали лише три такі стипендії.

П. Грайс навчався в коледжі Мертон з 1936 по 1938 роки. У 1939 році він отримав диплом магістра. Визначною подією для наукової роботи Пола Грайса можна назвати приїзд до Оксфордського університету молодого викладача А. Айера (*A. J. Ayer*). Хоча різниця за віком між А. Айером і П. Грайсом була зовсім незначною, А. Айер був викладачем Пола та перебував під впливом роботи «віденського гуртка» – об'єднання вчених, які регулярно збиралися у м. Відні на початку 20-х – середині 30-х років ХХ ст. Із діяльністю цього гуртка пов'язують створення філософії логічного

позитивізму. В Оксфорді А. Айер прочитав курс лекцій, які мали назву «In Language, Truth and Logic» (1936). Спрямованість досліджень А. Айера зображує тема першої лекції, що мала провокаційну назву: «Руйнування метафізики» («The Elimination of Metaphysics»). Він розглядав поняття *значення* в межах логічного позитивізму. «Ми кажемо, що речення має деяке *значення* для деякого суб'єкта тоді, і тільки тоді, коли суб'єкт знає, як інтерпретувати пропозицію, що несе це речення; тобто суб'єкт має знання про те, що внаслідок спостереження він зможе відмітити для себе такі обставини, які дадуть змогу зробити висновок щодо істинності чи хибності пропозиції висловлювання». [41 С. 35].

А. Айер пропонував застосовувати методологію логічного позитивізму з метою вирішення значної кількості філософських проблем. Він вважав, що більшість таких проблем виникають саме внаслідок нечіткості та мінливості природної мови.

В Оксфорді А. Айер вступає в полеміку з іншим молодим науковцем – Дж. Остіном. На той час Дж. Остін розробляв методологію для прогресивної концепції – філософії повсякденної мови, що активно розвивалася в університеті. Розбіжності в поглядах науковців стосувалися різного підходу до проблеми повсякденної мови. А. Айер вважав, що звична людині мова далека від ідеалу й має велику кількість суперечностей. Аби подолати ці суперечності необхідно створити універсальну формалізовану мову. Дж. Остін пропонував реабілітувати природну мову. Він вважав, що формалізм надто далеко відходить від реальності.

Зустрічі науковців відбувалися в коледжі Усіх Святих (All Souls College) в Оксфорді. Саме тут П. Грайс долучився до школи повсякденної мови, прихильником якої залишався протягом тривалого часу.

Хоча П. Грайс запозичив багато методологічних прийомів у школи повсякденної мови, проте своїм вченням він у підсумку піддав її сильній критиці. Інколи із вченням П. Грайса пов'язують вислів: «Кінець Школи повсякденної мови» («the end of ordinary language school»). Фундаментальна

різниця криється в розумінні поняття *значення*. «Незважаючи на очевидну прихильність П. Грайса до зазначеного філософського руху, він досить критично ставився до імпліцитного філософського методу, який практикувала школа». [2]. Для Грайса значення не вичерпується значенням слів, що були вжиті у висловлюванні. Воно включає в собі цілий комплекс інших чинників.

Із початком Другої Світової війни П. Грайс був призваний до королівського військово-морського флоту Великої Британії. Деякий час він перебував у розвідувальній службі адміралтейства. По закінченню війни філософ вдруге повернувся до Оксфорду, де працював аж до 1967 року. Незадовго до переїзду в США у 1966 році, він був обраний членом Британської Академії. У 1967 році він отримав запрошення від Каліфорнійського університету, що перебуває у м. Берклі (США). Після приїзду до Америки йому одразу пропонують прочитати курс лекцій «Logic and Conversation» в межах програми «William James Lectures» у Гарварді. [72 р. 100]. Матеріали цих лекцій були згодом опубліковані у збірці «Studies in the way of word» – одного з основних джерел для дослідників філософської концепції П. Грайса.

Треба відмітити, що «William James Lectures» – це щорічні лекції, які проходять у Гарварді на честь американського філософа Віл'яма Джеймса. Лекції відбуваються під патронатом факультетів психології і філософії та мають відкритий характер. Кожен охочий має можливість ознайомитися з матеріалами лекцій, що регулярно друкуються у видавництві університету («Harvard university press»).

У 1979 році П. Грайс знову завігав до Оксфорда щоби прочитати курс лекцій «John Lock Lectures». Матеріали цих лекцій згодом вийшли в збірці, що мала назву «Aspects of Reason» (2001р.). [72 р. 142] Хоча автор працював над цією збіркою аж до 1988 року, «Aspects of Reason» у деякій мірі вважають незакінченою. П. Грайс на цьому етапі життя і надалі розробляв власну концепцію *значення*. Його цікавила відмінність між значенням промовляння

(utterance) у процесі комунікації і значенням речень, що застосовуються на письмі. Для вченого було очевидно, що висновування у двох випадках є різним. П. Грайс наводить приклад, що коли ми їдемо на машині вночі й помічаємо, що водій попереду подає нам сигнали фарами, ми запитуємо себе: «Чому він це робить? Найкращім поясненням цього є той факт, що мої фари, напевно, не працюють. У мене немає підстав недовіряти іншому водію. Отже, у мене не працюють фари». Ми висновуємо таку інформацію, хоча отримане висловлювання не є лінгвістичним. Такі світлові сигнали буквально не означають, що у водія не працюють фари. П. Грайс зазначає, що мовці не можуть стверджувати: «Сигнал фарами завжди означає, що у водія не працюють фари». Хоча інформацію про вимкнені фари ми висновуємо саме на підставі акту отримання специфічних світлових сигналів.

П. Грайс вважав, що під час читання в нас не виникає нічого подібного. Слухачі висновують лише ту інформацію, яка закладена в конвенційному значенні слів, що формують речення. Коли читаємо речення, то чітко розуміємо саме те, про що там розповідається.

Нажаль, Пол Грайс не встиг закінчити роботу над збіркою «Aspects of Reason». У 1988 році його життя обірвалося у м. Берклі.

Історико-філософський контекст з'яви інференційної прагматики.

Інференційна прагматика П. Грайса виникає в часи суперечки між двома провідними на той час підходами до аналізу виразів природної мови: філософії ідеальної мови (формально-логічний підхід до аналізу мови) та філософії повсякденної мови (або школа повсякденної мови).

Представники першого напрямку, а саме філософії ідеальної мови, і представники другого напрямку – філософії повсякденної мови – були переконані в тому, що філософські проблеми є переважно проблемами застосування мови, і тому мають бути вирішені за рахунок ґрунтовного лінгвістичного аналізу. Однак шляхи такого аналізу (яким чином він має відбуватися) вчені бачили різними.

Так, філософія повсякденної мови, яку деякі дослідники називають оксфордською філософією або школою повсякденної мови, є частиною лінгвістичної філософії. Дж. Р. Серль у вступі до «Мовленнєвих актів» зазначав, що філософи повинні розрізнати філософію мови й протилежну до неї лінгвістичну філософію.

«Лінгвістична філософія — це спроба вирішити філософські проблеми шляхом звернення до природного значення конкретних слів або інших елементів конкретної мови». [142 р. 3] Цей напрям дослідження прагне вирішувати деякі філософські проблеми за допомогою аналізу значення слів природних мов, а також логічних відношень, що існують між ними. Цей аналіз застосовується для вирішення деяких добре відомих філософських проблем, а саме: питання детермінізму, скептицизму чи каузації — хоча лінгвістична філософія існує як напрям й без апелювання до зазначених проблем. У цьому сенсі, вона є спробою побудувати класифікацію мовних елементів, що люди застосовують для надання характеристики та опису навколишнього світу.

Філософія мови, за визначенням Дж. Серля — це намагання обґрунтувати за допомогою застосування філософських методів такі поняття як «референція», «істина», «значення» та «необхідність». Дослідники окреслюють сферу своїх досліджень у межах філософії мови за допомогою двох головних питань, що можуть розглядатися як підґрунтя цієї теорії. Перше питання: як мова відноситься до реальності (які вона співвідноситься із реальністю)? На думку дослідників, мовці мають можливість застосовувати свій мовленнєвий апарат задля продукування таких типів звуків, які слухачі можуть визначити як твердження, запитання, прохання або обігницю. Дж. Остін узагальнює їх у клас ілюкутивних мовленнєвих актів. Друге питання: що таке значення, тобто що для мовця означає «сказати щось» та «мати на увазі щось»? Що означає «слова мають значення», або як визначити конвенційне значення?

Ці питання, та багато інших, що бентежили дослідників у галузі філософії мови, вимагають відповіді й на інші важливі питання, а саме: чи має змогу значення здійснювати вплив на відношення природної мови та реальності? Також, на думку Серля, маємо надати відповіді на наступні запитання: «Що таке істина?», «Що таке референція?», «Що таке логіка?», «Що таке логічні відношення?», «Що таке вживання мови і як співвідносяться вживання та значення?» та ін. [142 р. 3]

Лінгвістична філософія, у свою чергу, визначається як напрям, що пропонує власний варіант вирішення багатьох філософських проблем, що виникають під час аналізу природної мови. Вона торкається кола проблем, якими опікується філософія повсякденної мови, а також питаннями філософії ідеальної мови, розробленої вченими Віденського кола. Дві течії пов'язанні одна з одною в історичному та теоретичному плані. Тому аналіз філософії повсякденної мови має проводитися у контексті її взаємозв'язку із філософією ідеальної мови.

Зазвичай філософію повсякденної мови пов'язують передусім із поглядами філософа Л. Вітгенштайна, а також із поглядами філософів, які активно працювали в університетах міста Оксфорд у період з 1945 по 1970-ті роки (хоча передумови виникнення цієї філософії простежуються вже в 1929 році, коли в Кембріджському університеті викладав Л. Вітгенштайн). Важливий вплив на формування та розвиток філософії повсякденної мови мали Дж. Мур (хоча деякі дослідники не відносять його роботи до цього напрямку), а також Джон Вісдом (John Wisdom), Норман Мальком (Norman Malcolm), Аліс Амброс (Alice Ambrose), Моріс Лазерович (Morris Lazerowitz), Гілберт Райл (Gilbert Ryle), Джон Остін (J. L. Austin) та Пітер Стросон (P. F. Strawson).

Філософії повсякденної мови досить складно надати визначення. Люди, яких дослідники називають «філософами повсякденної мови», або кого відносять до цієї традиції – рідко само ідентифікували себе із цією течією. Тому, це напрям має розглядатися в якості історичного наукового руху, що

утворився навколо деякої методології. Така методологія полягала в проведенні чіткого та змістовного дослідження прикладів вживання різних висловлювань природної мови. Велику увагу дослідники приділяли саме тим висловлюванням, що торкалися філософської тематики.

Філософи повсякденної мови здебільшого досліджують проблеми вживання виразів природної мови, абстрагуючись від проблематики власне висловлювань. «Довгий час у філософських дослідженнях панувало припущення, що головним завданням висловлювання є лише вказування на наявний стан речей, або вказувати на якийсь факт, який можливо оцінити як істинне або хибне», — зазначає Остін. [142 р. 1] Теорія аналізує повсякденне вживання мови, яке спостерігаємо в усіх сферах її вжитку. Існують такі ситуації, коли сфера застосування мовних виразів детермінує різне їх значення. Наприклад, вислів «вільний простір» застосовується мовцями як у науковому дискурсі, так і у повсякденному. Ба більше, значення у цих випадках буде «повсякденним значенням» всього вислову. Важливо, що умовою для проведення ґрунтовного аналізу значення виразів природної мови є необхідність чіткого розуміння, у якому дискурсі відбувається виголошення висловлювання і яке конкретне значення воно має. З цією метою філософія повсякденної мови пропонує розглядати відмінність у застосуванні висловлювань природної мови в різних дискурсах як маркер, що вказує на наявність різного «повсякденного значення» таких висловлювань. Наприклад, вислів «вільний простір» у фізичному сенсі буде вакуумом, разом із цим в архітектурі під «вільним простором» розуміють простір без зайвих архітектурних елементів. Зазвичай мовці під час комунікації застосовують поняття «вільний простір» у такому значенні: «кімната без меблів» або «земля без кущів та дерев». У такому випадку, значення висловлювання, навіть за умови, що воно є більш чітким, не можна замінити на інше значення. Якщо мовець застосовує деяке висловлювання природної мови, яке може бути використане для передавання інформації під час звичайної комунікації, він не

може застосовувати таке саме висловлювання в ідентичному значенні під час специфічної, наприклад, наукової комунікації.

З метою більш чіткого визначення «повсякденного вживання мови» слід порівнювати висловлювання природної мови, але не з «технічним вживанням мови», а з «нестандартним» або «неповсякденним» вживанням – тобто таким, що є протилежним до поняття «повсякденне значення». На думку вчених, що представляють філософію повсякденної мови, специфічне вживання найчастіше зустрічається у філософських дослідженнях. Саме «філософське» вживання мови є причиною породження деяких філософських проблем. Причина криється у тому, що «неповсякденне» вживання мови не вважається мовцями й не усвідомлюється як неповсякденне. Навпаки, «неповсякденні» вирази іноді вважаються більш чіткими й точними у порівнянні з їх відповідниками з множини «повсякденних» виразів. Представники філософії повсякденної мови наполягають на хибності зазначеної думки.

У той час, коли науковець у галузі філософії звертається до свого колеги й проголошує деяке висловлювання, він має змогу додати: «Термін «такий» і «такий» використовується в неприродному значенні», або «Вираз було використано як технічний термін». За цих обставин мовець не апелює до неповсякденного, тобто технічного вживання виразів природної мови (мається на увазі неповсякденне вживання конкретного виразу, яке не потребує спеціального пояснення). Навпаки, за цих обставин мовець хибно підмінює неприродне вживання на природне. [94 р. 173]

Якщо застосовуємо висловлювання в «неповсякденному» значенні, то пропонуємо новий варіант вживання висловів, що можуть вживатися одночасно із «повсякденним» значенням. Таким чином, обидва варіанти існують разом.

Методологія філософії повсякденної мови перебуває в опозиції до методології, що з'являється спершу в межах логічного атомізму і продовжується в рамках логічного позитивізму. Головною метою цих

напрямів дослідження є побудова «ідеальної» мови, тобто вільної від неточностей, двозначностей або суперечностей. Ідеальна мова – більш точно знаряддя, покликане описувати реальність більш чітко та точно, ніж це вдається за допомогою природної мови.

На думку філософів повсякденної мови, такі спроби побудови ідеальної мови призводять не до вирішення деяких філософських проблем, а радше до появи нових, адже застосування ідеальної мови — це, перш за все, використання «неповсякденної» мови, що породжує низку філософських колізій. Метанастонова філософії повсякденної мови наступна: «повсякденна мова» добре слугує своїй функції, і вона не потребує реформування або вдосконалення, адже перебуває у своєму встановленні та розвитку. Це є система, яка постійно оновлюється.

Завдання інференційної прагматики П. Грайса полягає в наступному. Філософ прагне показати слабкі сторони як першого, так і другого напряму дослідження. П. Грайс пропонує розглядати проблему значення, перебуваючи за межами зазначеного протистояння. Логіка надає всеохопне пояснення процесам функціонування природної мови. Однак, лише тільки мову також не можна розглядати виключно у контексті множини її інтерпретаторів. Іншими словами, семантика відіграє важливу роль у розумінні функцій природної мови, але лише її засобів недостатньо задля цілісного осягнення та аналізу виразів природної мови та значень, що вони набувають. Існують інші – не менш важливі чинники, які також повинні бути враховані вченими під час дослідження мови. П. Грайс зазначає, що несемантичні фактори є не випадковими та цілком можуть бути систематизовані та проаналізовані. Такі принципи, що пояснюють відмінність між природною мовою та логікою, дозволяють більш детально аналізувати природу людської комунікації.

Грайс не застосовував виключно формальні дослідження, основою яких є переконання: філософському аналізу підлягає лише таке значення, яке може бути розглянуто в термінах істинно-умовної семантики (truth-conditions) та

відповідати істинно-функціональному відношенню (truth-functional relationships). Проте дослідники не мають обмежуватися виключно аналізом вживання як головного принципу існування значення.

Інференційна прагматика П. Грайса — це теорія інтенційно спрямована. В її основу покладено думку, що мова не є тільки множиною знаків, що репрезентують об'єкти. Комунікація відбувається за рахунок взаємодії між мовцями і тому, прагматичні аспекти комунікативної практики повинні бути враховані під час дослідження лінгвістичного значення. Дж. Остін вважав, що вживання мови — це не тільки репрезентація деякої дії мовця, але і світу в цілому. Грайсівський концепт значення вказує на інтенційне спрямування мовця до комунікації. Однією з найбільш важливих ідей його інференційної прагматики є явище імплікатури, що передбачає в процесі комунікації передавання частини сповіщеного не тільки семантичними, а й прагматичними засобами.

Розглянемо такі приклади: (i) Він дістав свої ключі і відчинив двері, (ii) Джон одружився й мав двох дітей. Можемо зрозуміти, що в прикладі (i) та (ii) міститься інформація про послідовність дій (одна має передувати іншій), і що ці дії пов'язанні одна з одною. Буквально ці висловлювання такої інформації не містять.

Прагматичне значення має бути відокремлено від семантичного. На думку П. Грайса, воно має бути також відмежовано від вживання — в цьому полягає деяка суперечність із поглядами філософів повсякденної мови. На думку останніх, значення визначається вживанням виразів природної мови.

П. Грайс проводить жорстку критику деяких представників філософії повсякденної мови, зокрема Л. Відгенштайна, Дж. Остіна, Н. Малькома та П. Стросона. На його думку, ці науковці використовували концепт «вживання як значення» задля того, аби піддати сумніву деякі філософські теорії. Хоча насправді вони чітко не розрізняли значення (у семантичному сенсі) та вживання (як прагматичний аспект комунікації).

Головна теза П. Грайса полягає в тому, що аргументи філософії повсякденної мови не спираються на базову семантику висловлювань, а отже мають справу виключно із застосуванням окремих виразів у докорінно визначених обставинах. Іншими словами, вони приділяють надмірну увагу дослідженню вживання та значення окремих висловлювань, тобто прагнуть віднайти ситуації, за яких немає сенсу промовити «X», або вживати «X». Грайс звертається до прикладу Н. Малькома, який зауважив, що вживання терміну «знати» в негативному контексті є зловживанням цього слова, адже вживання слова за цих обставин не є релевантним до його значення. На думку філософа, досить «дивно» вживати слово *знати* за таких обставин, як: «Я відчуваю біль, проте я не *знаю* це напевно». П. Грайс вважає, що «дивність» вживання терміну «*знати*» в цьому випадку є проблемою прагматичного характеру, а не семантичного. [94 р. 9].

Підсумовуючи слід зазначити, що інференційна прагматика Пола Грайса виникає в період жорсткої суперечки між представниками двох протилежних філософських традицій: філософії повсякденної мови та прибічниками символіко-логічних підходів (*Ideal language philosophy*). Оскільки представники філософії повсякденної мови базувалися в основному в Оксфорді, де довгий час жив та працював Грайс, саме в межах цього напрямку він розпочинає свою наукову діяльність.

Представники символіко-логічних підходів вважали, що природна мова надто нечітка й має безліч недоліків, щоби використовувати її в наукових розвідках. Тому було проголошено програмне завдання створити нову мову, яка б відповідала всім критеріям науковості, а поява такої мови мала б зняти назавжди, або надати нове розуміння деяким філософським проблемам.

Філософи повсякденної мови приймали гасло пізнього Л. Вітгенштайна «Значення як вживання» і вважали, що слід розрізняти «повсякденне» значення й «неповсякденне». На їх думку, філософські проблеми утворюються в наслідок того, що дослідники підміняють «повсякденне» значення слів на «неповсякденне».

Обидві ці течії є напрямками лінгвістичної філософії — виходячи із визначення, яке надає Серль.

П. Грайс був прихильником філософії повсякденної мови, але своїм вченням він фактично заперечив усі її надбання. Тому з ім'ям Пола Грайса пов'язують завершення етапу філософії повсякденної мови. Грайс вважав, що значення — це перш за все концепт, який складається із семантичних та прагматичних складових, які необхідно чітко розрізнити. Тобто існує конвенційне значення висловлювання, яке проголошує мовець (what is said), та імпліковане значення, яке мовець мав на увазі (what is meant). Таким чином, його концепція займає місце посередині між двома потужними напрямками дослідження в галузі філософії, а саме: філософії повсякденної мови та філософії ідеальної мови.

1.2. Методологічний та категоріальний інструментарій дослідження.

Інференційна прагматика Пола Грайса започатковується як метод, що здатен надати власний варіант розв'язання проблем, що бентежили представників філософії мови упродовж тривалого періоду часу. Ця проблема полягає в тому, що деякі висловлювання природної мови є такими, що їхнє застосування за певних специфічних умов необхідно вважати недоречним.

Як приклад, візьмемо класичну грайсівську ситуацію. Джон уперше приїхав до незнайомого міста на своєму автомобілі. Він зупиняє свій транспортний засіб на узбіччі, опускає водійське скло й запитує в пересічної людини, де є найближча заправна станція. Незнайомець відповідає Джону: «Сер, сьогодні дійсно чудова погода!», — і йде геть. Це висловлювання, що представлене у відповіді незнайомця, може бути істинним, або хибним. Але інтуїтивно відчуваємо, що із його значенням не все гаразд.

Грайс зазначає, треба припустити існування деякої множини висловлювань E , у яку входять висловлювання a — $E(a)$. Надалі маємо дві стратегії вирішення цієї проблемної ситуації:

(1) Заборонити використовувати множину висловлювань $E(a)$: (i) у ситуаціях, коли їхнє вживання породжує неоднозначність тлумачення; (ii) у ситуаціях, коли їх вживання недоречне; (iii) у ситуаціях, коли їхнє значення буде пустим.

(2) Припустити існування деякої умови C . При аналізі висловлювань a , їхнього вживання або безпосередньо значення перевіряти, чи вживання висловлювань a із множини $E(a)$ відповідає умові C . Це можливо за умов, якщо (i) із множини $E(a)$ логічно слідує умова C ; (ii) що множина $E(a)$ імплікує або містить у собі (presuppose) умову C ; (iii) що умова C є достатньою умовою для a , або a неможливо застосувати доти, доки не буде дотримано умову C .

П. Грайс не підтримує жодний із цих варіантів. Він зазначає: «Перше, [необхідно] надати точний загальний аналіз значення висловлювань у повсякденному їхньому вжитку... Необхідно створити метод, який би дав змогу відрізнити доречне вживання висловлювання від недоречного». І далі: «Моя головна мета — дослідити, як можна визначити різницю між вживанням та значенням, і де пролягає межа філософського застосування [цього методу]». [94 р. 4].

З огляду на завдання інференційної прагматики, розуміємо, що П. Грайс опікується питаннями, які були широко розповсюджені наприкінці першої половини ХХ ст. — ідеться про формально-логічні підходи до аналізу мови, а також про філософію повсякденної мови. Але сам П. Грайс зазначав, що його мета не полягає в продовженні актуального на той час «стилю філософування». На його думку, необхідно створити іншу концепцію, або методологію, яка б дала змогу раз і назавжди розділити два різновиди недоречних (неправомірних) висловлювань. До першої групи належать висловлювання, які недоречні внаслідок своєї хибності, або неможливості

бути істинними. До другої групи необхідно віднести висловлювання, недоречність яких виникає внаслідок невідповідності останніх актуальному стану речей у світі. Недоречність висловлювань у зазначених групах, на думку П. Грайса, має різну природу.

Приклад Г. Райла (Ryle). «У найбільш звичному вживанні слів «навмисно» та «ненавмисно», з огляду на деяку еластичність значення, ці слова застосовують для позначення дії, яку можна було б не виконувати. [Також] ми кажемо, що деяка дія є навмисною, або не є такою, коли ця дія стала чиєюсь помилкою... [Отже], у звичайному (повсякденному) вживанні є абсурдом міркувати над тим, чи є правильні або добрі дії «навмисними» чи «ненавмисними». [133 р. 80]. Так, Райл відкидає цілий клас ситуацій, у яких вживання висловлювання «навмисно» є на його погляд — недоречними. Дійсно, важко уявити таку ситуацію, коли мовець міг би доречно сповістити: «Я навмисно вітаю Вас із днем народження».

(2) Приклад Н. Малькольма/Г. Мура (Malcolm/Moore). У роботі «Доказ зовнішнього світу» Г. Мур аналізує кантівську проблему «існування речей ззовні». Він наводить цитату І. Канта: «Це скандал, що у філософії існування речей ззовні нас... маємо сприйматися на віру, і, якщо хтось вважає прийнятним сумніватися в існуванні таких речей, ми не можемо піддати його думку критиці жодним прийнятним аргументом». [14 с. 66]

Г. Мур надає власний варіант вирішення цієї проблеми. Він зазначає: «Я можу довести, що дві людські руки існують. Як? Я можу підняти до гори дві мої долоні, зробити характерний жест однією з них і сказати, що це є рука. Далі я можу зробити характерний жест іншою рукою і сказати, що це — інша рука. Якщо цим експериментом я доведу існування «речей ззовні», то у такий саме спосіб я можу довести існування й інших речей. Для цього непотрібно примножувати приклади... Я знаю, що це є одна рука, а це інша рука». [14 с. 81]

Н. Малькольма таке пояснення Г. Мура не задовольняє. Він звертає увагу дослідників на те, що Г. Мур використовує дієслово «знати»

недоречно. Використання дієслова *знати* вказує на те, що було проведено деяке дослідження. Вказування на одну руку або іншу таким дослідженням вважатися не може.

П. Грайс на таке пояснення іронічно зазначає, що виникає проблема із дієсловом *знати*, аналогічна до ситуації із висловлюванням: «Клерк у готелі спитав моє ім'я і, на щастя, я *знав* відповідь». [94 р.5]

(3) Приклад Б. Бенджаміна (Benjamin). Мовець має змогу генерувати значення дієслова «пригадувати» так, що воно буде вказувати на суб'єкт, який не забув, «що р». Також, якщо мовець каже, «що р», з цього слідує, що мовець пригадує, «що р». Тому можемо говорити про англійця, що спілкується або пише англійською як про людину, яка пригадує англійські слова. [51] Але виникає питання, що саме в цій ситуації мається на увазі: що англієць пригадує слова, чи він пригадує, як застосовувати слова? Використання дієслова пам'ятати в природному значенні має бути недоречним, адже це буде вказувати на чітку опозицію між двома його значеннями, тобто вести до неоднозначності. [51]

Приклади, що наведені вище, ілюструють перший підхід до вирішення зазначеної П. Грайсом проблеми. Прагматичний аналіз слів використовується задля знаходження таких ситуацій або випадків, коли використання того чи іншого слова буде призводити до появи неоднозначності або суперечності його значення.

Звернемося тепер до прикладів, що зображують «логіку» другої групи аргументів, зокрема, для цього необхідно звернутися до представників такого напрямку філософії, як філософії дії.

(4) Дієслово «намагатися». «Завжди правильно, або тільки за деяких умов правильно, говорити про людину, яка вчинила певну дію й що вона, водночас, намагалася зробити певну дію?» [94 р.6]

Виникає таке питання: чи вживання вислову *зробити щось* вказує на те, що хтось намагався або не намагався *зробити щось*? Л. Вітгенштайн зазначав, що якщо хтось вчиняє дію, наприклад, протягує руку, або ховає цю

руку в кишеню, то буде неправильно або недоречно казати, що хтось намагався витягнути руку або приховати її в кишеню. Також недоречно буде казати, що хтось не намагався це зробити. Тож, як показує аналіз — зв'язок між *робити щось* і *намагатися робити щось* імовірно відсутній.

На думку Л. Вітгенштайна, для вживання висловлювання «А намагався зробити х» необхідно, щоби були дотримані дві умови: (i) «А не зробив х»; (ii) «А зіткнувся із труднощами, під час дії х». [94 р.6]

Це визначення є надто строгим. Грайс пропонує розглянути іншу ситуацію. Лікар має сказати пацієнту, який має пошкодження нижніх кінцівок, таке: «*Завтра ви маєте спробувати (намагатися) поворушити пальцями ніг*». Чи буде це означати, що пацієнт не зможе рухати пальцями завтра, або що йому важко буде це зробити? Точну відповідь на це питання надати складно, але зрозуміло, що доктор не мав цього на увазі. Це доводить можливість існування такого висловлювання: «На третій день пацієнт спробував поворушити пальцями нижніх кінцівок, але мені достеменно невідомо, чи в нього це вийшло».

Тож, строгі правила, що було розглянуто вище, має бути трансформовано. Для того, щоби висловлювання «А намагався зробити х» було доречним необхідно, щоби мовець припускав, що «А імовірно не зможе зробити х», або «що А може зіткнутися із певними труднощами під час цієї дії». Тобто ці дві умови в жорсткому варіанті стосуються актуального стану речей у світі, а в іншому — більш м'якому, ці умови постають на рівні мовця та його переконань. Хоча сам П. Грайс не стверджує, що зазначені умови імпліцитно вбудовані у висловлювання «А намагався зробити х».

(5) «Обережно». Видається перспективним розглядати вживання виразу «обережно» як таке, що потребує певної сторонньої обставини. Якщо деякий суб'єкт А виконує певну дію обережно, це імовірно має означати, що суб'єкт (А) усвідомлює, або принаймні знає, що існують такі обставини, що можуть завадити вчиненню такої дії. Тож, мовець (А) має сконструювати деякий

дороговказ, який дасть змогу «обійти» всі небезпечні обставини на шляху до вчинення цієї дії.

Герберт Харт (H. L. A. Hart) ставиться скептично до такого пояснення. На його думку, зазначеної умови для вживання «обережно» недостатньо. Необхідно, щоби цей дороговказ був обґрунтованим, індивідуальним та досяжним (reasonable, individually, collectively). Уявімо ситуацію, що дуже обережний шофер керує власним автотранспортом. Він перебуває на звичайній вулиці, але зупиняється біля кожного будинку, щоби переконатися, жодна собака не вибіжить на дорогу, і він, у такий спосіб, не вчинить на неї наїзд. На думку Г. Харта, такого водія навряд можна назвати «обережним водієм» у звичайному значенні цього слова. Не можна також назвати обережним банківського клерка, який так боїться зробити помилку, що перепитує дані клієнта п'ятнадцять разів.

П. Грайс зазначає: «Питання в тому, чи справді природне небажання визнавати доречним вживання слова «обережно» за цих умов можна пояснити лише обмеженням його значення, або будь чим іншим...» [94 р.7]

(6) Останній приклад має особливу вагу для П. Грайса. Він стосується використання висловлювань, що вважаються природними відповідниками логічних констант.

Вважається неправильним або недоречним висловлювання *Він пішов до ліжка й одягнув піжаму*, якщо це стосується людини, яка спершу одягнула піжаму, а вже потім пішла до ліжка. Мається на увазі, що граматичний сполучник «і» повинен мати інше значення, або більш широке значення, ніж його логічний відповідник — кон'юнкція. Розширення значення відбувається за допомогою додавання темпорального чинника, тобто інформації про те, що одна дія передувала іншій. Як відомо, кон'юнкція цей чинник не охоплює.

Так само, неправильним або недоречним треба вважати використання висловлювання *Моя дружина перебуває в Оксфорді або в Лондоні*, якщо мовцю достеменно відомо, що дружина наразі працює в Оксфорді, адже

частина значення *або* виражає «неосвіченість» (незнання) мовця щодо значення істини диз'юнкції.

П. Стросон зазначає, що із «якщо p , тоді q » випливає « $p \rightarrow q$ », але не навпаки. Для граматичного сполучника «якщо p , тоді q » необхідно, щоби була дотримана ще одна специфічна умова, а саме: антецедент має бути обґрунтованою або достатньою умовою для консеквентну.

Практично всі розглянуті приклади мають спільні риси. У трьох останніх випадках визнається умова C , яка є необхідною для вживання висловлювань. Дослідники інтуїтивно вважають, що якщо висловлювання відповідає цій умові, то його вживання можна назвати істинним. Але це не завжди так.

П. Грайс вважає, що здебільшого ці приклади, попри всю повагу до філософів, що їх пропонують, не дають достатнього пояснення визначеної проблеми. Натомість Пол Грайс пропонує:

(i) називати всіх дослідників, що так чи інакше сповідують цю стратегію аналізу — А-філософами;

(ii) специфічну умову, яка входить до складу значення слова треба назвати дослідною умовою (*suspected condition*);

(iii) слово, яке аналізується — дослідним словом (*crucial word*);

(iv) висловлювання, до складу якого входить дослідне слово — дослідним висловлюванням (*crucial statement*). [94 p. 10]

Відповідно до наведених прикладів можна припустити, що А-філософи ґрунтуються принаймні на одній із перелічених нижче засад:

1. Із дослідного висловлювання логічно випливає релевантна дослідна умова.

2. Якщо дослідна умова хибна, тоді дослідне висловлювання втрачає істиннісне значення.

3.1. Якщо дослідна умова хибна, тоді відповідне дослідне висловлювання буде хибним, або, як альтернатива, втрачає істиннісне значення.

3.2. Якщо дослідна умова істинна, тоді дослідне висловлювання буде істинним, або хибним. [94 р. 10]

Природа логічного зв'язку в цій ситуації має бути схожою на зв'язок між *A не зміг вчинити x* і *Від A очікували, що він вчинить x*. Звернемося до аналізу таких прикладів:

- (1) А не зміг увімкнути світло;
- (2) Від А очікували, що він увімкне світло.

На думку П. Грайса, зазначений зв'язок здається імовірним. Якщо висловлювання (2) хибне, тоді висловлювання (1) буде хибним, за умови, що А увімкнув світло. Якщо А увімкнув світло, то вочевидь, він був спроможний це зробити, а отже неправильно, що А не зміг включити світло, незалежно від того, чи очікували від нього це, чи ні. Якщо, висловлювання (2) буде хибним, А не включив світло, тоді незрозуміло, чи висловлювання (1) буде істинним, або хибним. Якщо ж висловлювання (2) істинне, тобто від А очікували, що він увімкне світло, висловлювання (1) буде або істинним, або хибним, відповідно до того, чи насправді А увімкнув світло.

Такі закономірності можна знайти в інших прикладах:

- (1*) А намагався увімкнути світло;
- (2*) А мав певні труднощі із тим, щоб увімкнути світло.

Якщо припустити, що висловлювання (2*) хибне, тоді імовірно висловлювання (1*) хибне. Але, якщо А не увімкнув світло, тоді імовірно висловлювання (1*) втрачає значення істини або хиби, або, принаймні, має нейтральне значення. Якщо висловлювання (2*) істинне, тоді висловлювання (1*) також істинне за умови, що А увімкнув світло, або зробив певні намагання його включити. Тоді висловлювання (1*) буде хибним, якщо А не вчинив жодної дії щодо того, щоб увімкнути світло.

Важливо, що для П. Грайса ці спекуляції залишаються під питанням. Він не стверджує, що отримані результати такого аналізу є обов'язково істинними. Але, можна говорити про те, що ці результати є, принаймні, ймовірними, або здаються такими.

Постає питання, чи дійсно маємо змогу віднести А-філософів до однієї із трьох зазначених вище позиції. Вочевидь, усім вимогам відповідає приклад Б. Бенджаміна. Аналізуючи вживанням слова «пригадувати» цей філософ припускає, що проблема криється не в тому, що із заперечення *Він пригадував своє ім'я* або *Він пригадував слова* логічно слідує, що хтось не пам'ятає ім'я чи слова. Ситуація полягає в іншому. Якщо дотримується умова, що мовець не може забути своє ім'я, тоді весь вираз *Я пригадую своє ім'я* втрачає будь-яке значення істинності.

Більш складним вбачається приклад П. Стросона щодо використання умовного сполучника «якщо, то». На його думку, головне або стандартне застосування сполучника «якщо, то» вказує, що гіпотетичне висловлювання доречне (істинне, раціональне) тоді, коли антецедент висловлювання буде «хорошою основою» для прийняття консеквенту. Але умовний зв'язок між антецедентом та консеквентом не є необхідною умовою істинності висловлювання, допоки не буде дотримана істинність відповідної матеріальної імплікації. [152 р. 88]

Істинність матеріальної імплікації не залежить від зазначеного зв'язку між антецедентом та консеквентом. Тож, висловлювання природної мови із граматичним сполучником *якщо, то* буде хибним за умови, що хибною буде відповідна матеріальна імплікація. П. Грайс занепокоєний таким висновком. У висловлюванні *Якщо я наразі перебуваю в Оксфорді, тоді в Австралії іде дощ* матеріальна імплікація є істинною, але зв'язок між антецедентом та консеквентом відсутній, а отже все висловлювання має бути хибним, або втратити будь-яке значення істини.

Дж. Серль спирається на позицію Дж. Остіна, що дає змогу ідентифікувати цього філософа як представника другого або третього типу А-філософів. Є такі аргументи, що дають змогу віднести до цієї когорти й самого Дж. Остіна, проте його позиція для П. Грайса залишається здебільшого невизначеною. Дж. Остін зазначає: «Я сиджу у своєму кріслі звичайним чином — я не паралізований, мені ніщо не загрожує — тому не

можна стверджувати, що я сиджу інтенційно або я не сиджу інтенційно, також не можна стверджувати, що я сиджу неприрондо, чи як зазвичай». Його приклад можна розуміти так, що висловлювання *Я сиджу в кріслі інтенційно* і *Я не сиджу в кріслі інтенційно* не мають істиннісного значення. Далі Дж. Остін уточнює: «Звісно, ми можемо сказати *Я не сиджу інтенційно*, щоби заперечити висловлювання *Я сиджу інтенційно*». [160 р. 53]

Уточнення свідчить про те, що тільки істинність висловлювання *Я не сиджу в кріслі інтенційно* може слугувати підставою для визначення істинності вживання слова «інтенційно» щодо сидіння в кріслі. Основна складність полягає в тому, що сам Остін намагався уникати використання таких оцінок, як «істинне» та «хибне». Він зазначає: «Забудьте раз і назавжди це незвичне питання: «Це істинно?». [186 р.8] Натомість він використовує поняття «добровільно» (voluntary), «навмисно» (deliberately), «обмежено» (under constrained). У цей же самий час Дж. Остін аналізує ситуації, у яких ці висловлювань є неприйнятними через свою хибність, або через відсутність істиннісного значення, або з інших причин.

Серль застосовує вузьке коло прикладів, які схожі на приклади Л. Вітгенштайна та Н. Малькома щодо слова «знати» і на приклад Б. Бенджаміна, щодо слова «пригадувати». Але його більше цікавить інші обставини, що не аналізують філософи мови, і які він пояснює завдяки прикладу. Розглянемо висловлювання *Чоловік за сусіднім столом не запалює свою сигару двадцятидоларовою банкнотою*. У повсякденній ситуації таке висловлювання має бути недоречним. Мається на увазі така ситуація, яка відбувається у звичайному ресторані зі звичайними клієнтами. Проте, якщо ця дія відбувається в «Чоловічому нафтовому клубі Техасу», де взято за правило запалювати сигару виключно банкнотами двадцятидоларового номіналу, то немає жодних раціональних причин вважати таке висловлювання недоречним.

Дж. Серль продовжує аргументацію А-філософів. На його думку, дослідне висловлювання в зазначених обставинах ні істинне, ні хибне. Тож,

його треба віднести радше до другої групи А-філософів, а саме до групи, яка вважає хибність дослідної умови — чинником, що позбавляє пов'язане з ним інше дослідне висловлювання значення істини. Так само його можна віднести до третьої групи А-філософів, які вважають, що хибність дослідної умови спричинює хибність дослідного висловлювання. Чи буде дослідне висловлювання хибним, або взагалі втратить істиннісне значення — залежить від інших чинників. Іншими словами, якщо дослідна умова хибна, тоді дослідне висловлювання не може набути значення істини.

Серль вважає, що дослідна умова вказує на особливість дослідного слова. Ця особливість полягає в тому, що дослідне слово має властивість, за якої заперечення дослідного висловлювання має бути істинним, або мало б вважатись істинним. А-філософи пояснюють це таким чином. Вживання висловлювання *добровільно* має означати існування певної ситуації, за якої це висловлювання може бути хибним. Якщо Джон добровільно підписує папери, це означає, що може бути така ситуація, коли Джон буде змушений підписувати папери, тобто неправда, що він підписав папери добровільно.

На думку Дж. Серля А-філософи помиляються, коли стверджують, що для правильного вживання деяких слів має бути дотримана деяка умова існування (*being condition*). Лінгвістичні феномени краще пояснювати за допомогою супозицій, які є базовою умовою вживання пропозиції *p*. Дж. Остін зазначав: «Жодної модифікації без аберації» (*No modification without aberration*). Це гасло має бути розширено: «Жодного вживання без можливості вживати», або «Жодної ремарки без можливості зробити цю ремарку». Вживати такі слова у звичайній ситуації тоді, коли не має справжньої можливості для них бути хибними, є неприпустимим.

А-філософи використовують поняття «деконструкція» для позначення власного методу аналізу мовної ситуації. Дж. Серль також проводить певну «деконструкцію», але ця деконструкція спрямована проти А-філософів. На думку філософа, його висновки набагато спрощують аналіз лінгвістичних феноменів. Такий аналіз є більш загальним, а отже має вагомі переваги.

Разом із цим, Дж. Серль пропонує два важливих аргументи, які П. Грайс називає «вбивчими».

(i) Перший аргумент: заперечення дослідного висловлювання, коли не дотримано дослідну обставину – буде хибним. П. Грайс розуміє це таким чином: якщо хтось іде на семінар із філософії у звичайному, або «нормальному» значенні цих слів, тоді (відповідно до Остіна) неможливо, щоби ця дія була модифікована за допомогою слова «добровільно». Відповідно до Дж. Серля, буде також хибним казати *Я не йшов на семінар із філософії добровільно, мене туди тягнули*. Відповідно до цієї логіки буде неправильним казати й інші висловлювання: *Я не купив свою машину добровільно, Я не пам'ятаю своє ім'я, Я не знаю, чи цей об'єкт навпроти мене є деревом, Він не запалює свою сигару банкнотою номіналом у двадцять доларів* — усі ці випадки будуть хибними, або щонайменше здаються такими. Отже, заперечення хибного висловлювання також є хибним.

(ii) Другий аргумент. Другий аргумент проти А-філософів вказує на те, що можна підібрати такі висловлювання природної мови, які б були, можливо, більш складними, ніж аналізовані, але які б включали в себе дослідні слова, що не залежать жодним чином від дослідної обставини. Це підтверджується за допомогою таких прикладів: *Знання та можливість запам'ятовувати такі речі, як номер телефону або чисель ім'я — є фундаментом сучасної соціальної організації* (аргумент до прикладу із використанням слова “знати”), *Набагато приємніше робити речі добровільно, ніж коли тебе хтось змушує щось робити* (аргумент до прикладу із словом “добровільно”).

П. Грайс зазначає, що йому імпонує запропонована Дж. Серлем критика аналізу лінгвістичних феноменів із боку А-філософів. «Я, так само як і Серль, хочу надати пояснення лінгвістичної недоречності, яку підіймають А-філософи, без застосування спеціальних семантичних термінів

або понять. Але я не повністю задоволений деталями його [Серля] позиції».
[94 р. 6]

«Вбивчі» аргументи Дж. Серля не здаються вже такими переконливими. Перший аргумент має відношення до пояснення істини дослідного висловлювання (за умови, що дослідна умова не виконувана) крізь хибність заперечення дослідного висловлювання, наданого за цими самими обставинами. Зрозуміло, що буде неправильно казати *Він не запалив свою сигару за допомогою банкноти номіналом у двадцять доларів за звичайних обставин*, навіть якщо це правда, що хтось не запалив свою сигару банкнотою. Імовірніше, проблема криється в самих прикладах. Якщо хтось іде на філософську зустріч у звичайному сенсі, то буде неправильно казати, що його туди тягнули. Протиріччя, в такому випадку, виникає в застосуванні висловів «тягнути» і «піти добровільно». Якщо хтось іде на філософський вечір добровільно, то це неправда, що його туди привели силоміць. Відповідно, якщо когось «привели силоміць», то буде неправдою, що хтось прийшов «добровільно». Але немає зв'язку між тим, що хтось не прийшов на зустріч «добровільно», і тим, що когось «привели силоміць». Якщо Джона не притягли силоміць, це ще не означає, що він прийшов добровільно. П. Грайс погоджується із висновком взагалі. Але він вказує на те, що Дж. Серль свою позицію не довів.

Не зважаючи на це, другий аргумент Дж. Серля (пошук таких специфічних обставин, за яких дослідне слово застосовне, навіть якщо дослідна умова не виконується), є доволі перспективним і його треба і надалі розвивати. На жаль, узагальнення, які застосовує Дж. Серль, свою функцію не виконують неповністю. П. Грайс повертається до прикладу із висловлюванням *Набагато приємніше робити речі добровільно, ніж коли тебе хтось змушує щось робити*. Відповідно до А-філософів, це висловлювання необхідно перефразувати таким чином: *Дія, яка відповідає висловлюванню «зроблено добровільно» більш приємна, ніж дія, яка відповідає висловлюванню «хтось змушує щось робити»*. Щойно

висловлювання було перефразовано, воно стає доречним. Воно також є істинним, адже не має згаданих вище вад. Але такий підхід А-філософів, на відміну від підходу Дж. Серля, надто обмежує аналіз мовленнєвих феноменів, адже люди навряд будуть застосовувати подібні лінгвістичні конструкції.

Інший приклад, *Знання та можливість запам'ятовувати такі речі, як номер телефону або чиєсь ім'я*. Цей приклад має змогу інтерпретувати «можливість запам'ятовувати» як референцію до когось, хто пам'ятає. Так само, висловлювання може розумітися, як референція до «чиєсь пам'яті», або того, що хтось запам'ятав і не забув. А-філософи намагаються нав'язати значенню цього висловлювання необхідність відповідати дослідній умові. Б. Бенджамін вважав недоречним таке висловлювання як: *Він згадав своє ім'я знову*. Запропоноване ним уточнення використовується заради того, щоби показати відношення дослідного слова «пам'ятати» до певної темпоральної умови. Але ця теза нівелюється прикладом Дж. Серля.

Існує інший аргумент, який наводить П. Грайс, але який не можна знайти в роботах Дж. Серля. Цей аргумент застосовується як контраргумент до теорії А-філософів. Уявімо ситуацію, що Джон відвідує банк, а коли збирається його залишити, помічає місіс Сміт, яка іде до банківського клерка, випишує та віддає йому чек. В цей час Джон виходить із банку. Він іде до дому, де його зустрічає дружина, яка запитує: «Кого ти бачив у банку?». Джон відповідає: «Опівдні я бачив місіс Сміт, яка отримувала готівку на свій чек». Зі зрозумілих причин Джон не може відповісти: «Я бачив місіс Сміт, яка намагалася отримати готівку». Однак, пізніше Джон зустрічає місіс Джонс, яка теж ставить йому таке саме запитання: «Кого ви бачили в банку?». Джон знову відповідає: «Опівдні я бачив місіс Сміт, яка отримувала готівку на свій чек». Але місіс Джонс відповідає: «Місіс Сміт не могла отримувати готівку. Вона давно вичерпала свій кредитний ліміт. Банк не буде давати їй готівку». Джон не вірить словам місіс Джонс. Він відповідає:

«Я бачив, як місіс Сміт намагалася отримати готівку і в мене немає жодного сумніву, що їй це вдалося».

Із цього слідує два висновки:

(1) Під час аналізу лінгвістичних феноменів А-філософи застосовують занадто слабкий аргумент. На їх думку, щоби застосувати правильно дослідне слово «намагатися» має бути дотримана дослідна умова. Тобто, щоби *намагатися зробити x* мовець має обов'язково мати труднощі із цією дією, або взагалі її не зробити.

(2) Дослідна обставина має стосунок безпосередньо до мовця, і це призводить до чергової проблеми. Якщо Джон каже своїй дружині: «Я бачив, як місіс Сміт намагалася переказати свій чек у готівку» (з погляду А-філософів, це висловлювання є недоречним і має втратити значення істинності), він так само може відповісти й місіс Джонс (в такому разі висловлювання має бути доречним і істинним). Тож, А-філософи змушені заперечувати той факт, що два однакових речення означають одне й те саме, або визнати, що речення за одних обставин втрачає значення істини і є недоречними, а за інших обставинах має значення істини і є доречним.

Теорія Дж. Серля надає більш вдале пояснення лінгвістичним феноменам. Але вона потребує деяких уточнень. [94 p.18]

(і) Серль погоджується із тим, що його умова вживання (має бути, або, принаймні, має припускатися, що заперечення висловлювання є хибним) не є умовою вживання в жорсткому значенні цього слова. Його умова вживання міститься в диз'юнкції і являє собою один із членів цієї диз'юнкції. Але у такий спосіб ігнорується інший член диз'юнкції. Тож, пояснення не є всеохопним. Надалі проблема полягає в тому, що Серлю не вдається надати чіткого пояснення тим моментам, які він аналізує. Якщо маємо висловлювання x виглядає як ϕ для A , то умовою цього висловлювання має бути не висловлювання x не виглядає як ϕ для A , а радше x може не бути ϕ . За аналогією, умовою вживання A намагається зробити x є не те, що A не намагається зробити x , а радше A може не зробити x .

(ii) Важливою є невизначеність статусу умови вживання. Іноді Дж. Серль розглядає умову вживання висловлювання, як невиконану тоді, коли акт промовляння висловлювання не відбувся. Іноді для нього умова стає невиконаною через «непрацююче» (out of order) висловлювання, або якщо висловлювання безглузде (pointless).

(iii) Також незрозумілою залишається природа мовленнєвого акту, який має керуватися умовою Дж. Серля. Твердження — це специфічний різновид мовленнєвого акту. Стверджувати щось — означає вказати на певний існуючий стан справ. Якщо хтось каже *Гайдеггер найкращий сучасний філософ у світі*, це буде твердження. Але якщо хтось промовить *В мене болить голова, або Погода надто прохолодна для цієї пори року*, і в першому випадку це буде хиба, а в другому, щонайменше, сумнівне висловлювання, все-одно, ці два приклади будуть твердженнями. Тому мають бути певні умови, дотримання яких є обов'язковим для того, щоби стверджувати щось. Також існують інші мовленнєві акти, наприклад, коли мовець промовляє дієслова дійсного способу, і неможливість або неправильність промовляння такого висловлювання не було причиною для того, аби вважати все висловлювання неправильним (непрацюючим).

Якщо «вживання» розуміти в більш загальному та технічному значенні, тоді постає питання, наскільки точно дослідження такого значення може пояснити неправильність висловлювань, у яких не дотримано умови вживання Дж. Серля. П. Грайс зазначає, що така складність імовірно може бути усунена шляхом надання «вживанню» іншої назви.

Однак сильною стороною думки Дж. Серля є те, що твердження або висловлювання є неправильним за умови, що вони пусті. Пусті висловлювання або твердження можуть бути з багатьох причин, але не тоді, коли існують хороші причини для їх заперечення. Заперечити цей факт дуже важко, і для П. Грайса це не є основною метою. Імовірніше він намагається розвивати власну концепцію, яка б прояснила ситуацію, що схоплена в думці Дж. Серля. П. Грайс вказує: «На мою думку Серль розглядає ілокутивні

мовленнєві акти, як конвенційні акти, природа яких пояснюється за допомогою вказівки на певні правила, що їх скеровують». [94 р.19]

Тож, такі мовленнєві акти, як обіцянки, клятви, прохання можуть розглядатися як конвенційні акти в зазначеному вище контексті. Так само і «промовляння» або «вживання» може бути розглянуте як конвенційний акт. Не такою очевидною є ситуація із твердженням. Чи можна розглядати твердження як конвенційний акт? Відповідь на це питання вимагає ґрунтовного дослідження. Необхідно визначити, як саме розуміти термін конвенційний акт. Але для П. Грайса очевидно, що незважаючи на значення конвенційного акту, єдиним правилом щодо вживання твердження має стати таке — твердження не може бути зроблене тоді, коли воно представлене пустим висловлюванням. Похідним від цього є інше правило, а саме: твердження не може бути зроблене доти, доки заперечення його пропозиції не буде мати достатньої підстави.

Проте природа промовляння висловлювань може бути пояснена без апеляцій до зазначених правил. Така характеристика умови вживання висловлювань є однією з багатьох інших характеристик. Також має існувати більш загальний основний принцип комунікації або навіть раціональної взаємодії.

Висновки до першого розділу.

Інференційна прагматика П. Грайса виникає в період жорсткої суперечки між представниками двох протилежних філософських традицій: філософії повсякденної мови та прибічниками символіко-логічних підходів (Ideal language philosophy). Оскільки представники філософії повсякденної мови базувалися переважно в Оксфорді (Велика Британія), де довгий час жив та працював П. Грайс, саме в межах цього напрямку він розпочинає свою наукову діяльність.

Основа суперечки між двома течіями – різне уявлення про значення мовних виразів, а також про роль природної мови у науковому дискурсі. Представники символіко-логічних підходів вважали, що природна мова

надто нечітка й має безліч недоліків, тому її не слід застосовувати в наукових розвідках. Представники цього напрямку також проголосили програмне завдання: створити нову мову, яка б відповідала всім критеріям науковості. На їх думку, поява такої мови мала б назавжди зняти, або, принаймні, надати нове розуміння деяким філософським проблемам.

В основу філософії повсякденної мови покладено гасло пізнього Вітгенштайна «Значення як вживання». Представники цієї школи вважали, що слід розрізняти «повсякденне» значення й «неповсякденне». На їхню думку, філософські проблеми утворюються тому, що дослідники підмінюють «повсякденне» значення слів на «неповсякденне».

П. Грайс відвідував зустрічі представників оксфордської філософії у коледжі Усіх Святих та виробив власне бачення проблематики та тих філософських методів, які застосовували для аналізу виразів природної мови Дж. Остін, П. Стросон, Дж. Мур, Г. Харт, Г. Райл, Н. Малькольм та інші.

Британський вчений запропонував відносити прихильників імпліцитного методу аналізу виразів природної мови – А-філософами. Представники цього напрямку дослідження, за його словами, прагнуть віднайти деякі спеціальні умови, які дозволяють виразам природної мови набувати, зокрема істиннісне значення. Вони шукають такі приклади виразів природної мови, які за одних обставин є доречними, а за іншими обставинами – ні. П. Грайс аналізує приклади Г. Райла щодо використання слів «навмисно» і «ненавмисно», Н. Малькольма – дієслова «знати», а також Б. Бенджаміна – дієслова «пам'ятати».

Однак, приклади, які наводить П. Грайс, вказують на деякі проблеми, з якими зустрічається імпліцитний метод філософування представників школи повсякденної мови. Так, на думку британського вченого, такі філософи мають визнати, що одне і те саме висловлювання може бути доречним за одних умов, і зовсім недоречним – за інших. А отже головна проблема криється не у самих висловлюваннях, а в умовах їх виголошення.

Дж. Серль також виступав з критикою програми дослідження А-філософів та навів два аргументи проти цієї традиції. По-перше, заперечення дослідного висловлювання за умови недотримання дослідної обставини є також хибним. По-друге, мовець може навести інший варіант дослідного висловлювання, ймовірно більш складного, однак яке буде доречним навіть за умови невиконання дослідної умови. На думку П. Грайса, позиція Дж. Серля має бути покладена в основу та розвинена в межах нової методології аналізу виразів природної мови.

П. Грайс розпочинає свої наукові розвідки разом з представниками філософії повсякденної мови, але своїм розумінням «значення» він фактично нівелював її надбаня. Тому з ім'ям П. Грайса пов'язують завершення етапу розвитку цієї традиції та започаткування нового напрямку дослідження – інференційної прагматики.

РОЗДІЛ 2. ГОЛОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНФЕРЕНЦІЙНОЇ ПРАГМАТИКИ ПОЛА ГРАЙСА

Головна характеристика людського спілкування полягає в тому, що переважно люди набагато більше передають інформації поза лінгвістичними засобами. Тобто часто виникають ситуації, коли мовець має на увазі набагато більше, ніж насправді сповіщає. Тому багато дослідників почали фіксувати відмінність між буквальним значенням висловлювання та значенням мовця, і саме інференційна прагматика Пола Грайса є однією з найбільш впливових підходів, що намагається віднайти базові механізми висновування позалінгвістичного значення під час спілкування.

П. Грайс зазначає, що вирішальною ознакою прагматичної інтерпретації є її вивідний (висновуваний) характер. На його думку, більшість аспектів інтерпретації висловлювань має не стільки конвенційну (семантичну) природу, скільки комунікативну (прагматичну). Це означає, що слухачі повинні мати змогу породжувати, а також конструювати гіпотези щодо значення мовця.

2.1. Іntenційна семантика.

Іntenційна семантика — одна з найвпливовіших програм досліджень сучасної філософії мови. Зважаючи на гасла пізнього Л. Вітгенштайна «Значення як вживання», британський філософ П. Грайс наголошує: «Те, що слова означають є справою того, що люди за допомогою слів мають на увазі». [94]. Тож, головним поняттям інтенційної семантики стає *значення мовця*.

Далі П. Грайс намагається створити методологічну основу для поняття *значення мовця* та зазначає, що це поняття може функціонувати тоді, коли буде дотримано деякі умови. Він вводить чинник, що має назву *інформативний намір* та виділяє три його рівні:

(1) «*x* означає» тотожне промовлянню *x* із наміром викликати в слухача *H* віру «що *p*».

(2) «*x* означає» тотожне промовлянню *x* із наміром викликати в слухача *H* віру «що *p*», а також із наміром, щоб *H* розпізнав намір (1).

(3) «*x* означає» тотожне промовлянню *x* із наміром (1) та (2), а також з метою викликати в слухача *H* деяку реакцію *r* (мовець *S* має намір викликати в слухача *H* реакцію на підставі розпізнання слухачем *H* цього наміру).

З точки зору інференційної прагматики, «*x* означає щось» тотожне із промовлянням *x* із наміром викликати в слухача певну реакцію *r*. Якщо промовляємо висловлювання (utterance), то очікуємо викликати в слухача таку реакцію. Імовірно, на цьому етапі слухач робить висновок щодо того, наскільки мовець є кооперативним. Далі дослідник пропонує переконатися в тому, що слухач не тільки слухає мовця, але й розуміє його.

З інтенції (1) слухач зробив висновок, що мовець дійсно є кооперативним, а отже слухач має змогу вірити, «що *p*». У свою чергу, для мовця важливо, щоби слухач не тільки почув і зрозумів його — необхідна також реакція слухача на висловлювання мовця. На думку П. Грайса, комунікація — завжди раціональна діяльність. Мовці ніколи нічого не кажуть без обопільної мети. Тому важливою є також умова (3), тобто виникнення у слухача реакції *r*. Коли просимо зачинити двері, то передбачаємо у слухача певну реакцію: у цьому випадку нелінгвістичний акт закривання дверей. Коли промовляємо щось, то передбачаємо отримати деяку відповідь.

П. Грайс зафіксував необхідну умова акту спілкування: для забезпечення реакції *r* необхідно, щоби слухач розпізнав у висловленні намір мовця забезпечити реакцію *r*.

Згодом П. Стросон висунув припущення, що цього недостатньо задля того, щоби завершити процес аналізу комунікації. На його думку, необхідно виокремити інтенцію наступного рівня, тобто прагнення мовця не тільки

викликати реакцію r , але й забезпечити розпізнання цього наміру з боку слухача:

« x означає» тотожне промовлянню x із наміром викликати в слухача H певну реакцію, тобто здійснити на нього деякий вплив, а також із наміром (2), що H розпізнає намір (1) та із наміром (3), що розпізнання слухачем H наміру (1) буде підставою (принаймні частковою) для (задуманої мовцем) реакції слухача H .

Для того, аби відбувся акт спілкування, слухач повинен не тільки зрозуміти, що мовець прагне своїм висловлюванням спонукати слухача думати, «що p ». Мовець прагне, аби слухач розпізнав його намір спонукати слухача розпізнати його намір спонукати слухача думати, «що p » — необхідно розпізнати намір мовця викликати певну реакцію.

Тобто, якщо хочемо, щоби відбувся акт спілкування, у ході якого слухач зрозумів би, наприклад, іронію, тобто сприйняв мову як певну риторичну фігуру, і відповідно з цією фігурою реконструював значення сказаного, треба, принаймні, щоби слухач не тільки зрозумів вислів як іронію, але щоби між ним і мовцем виникло взаєморозуміння з приводу того, що мовець хоче, щоби він зрозумів вислів, як іронію. Взаєморозуміння виникає тільки тоді, коли виконуються всі чотири умови.

Тобто проголошуючи висловлювання *Яка чудова погода* тоді, коли на дворі йде злива, мовець не тільки прагне сповістити певну інформацію слухачу. Для розпізнання іронії слухачем цього буде недостатньо. Необхідно, щоби мовець був кооперативним, тобто виконував принцип Кооперації, і прагнув зробити так, щоби слухач міг розпізнати його прагнення до порозуміння. Мовець повинен мати намір викликати ту чи іншу реакцію під час проголошення висловлювання. В іншому випадку слухач не зможе зробити висновок про його кооперативність і не зможе розпізнати його намір.

Отже, значення мовця може функціонувати тільки тоді, коли виконуються три умови:

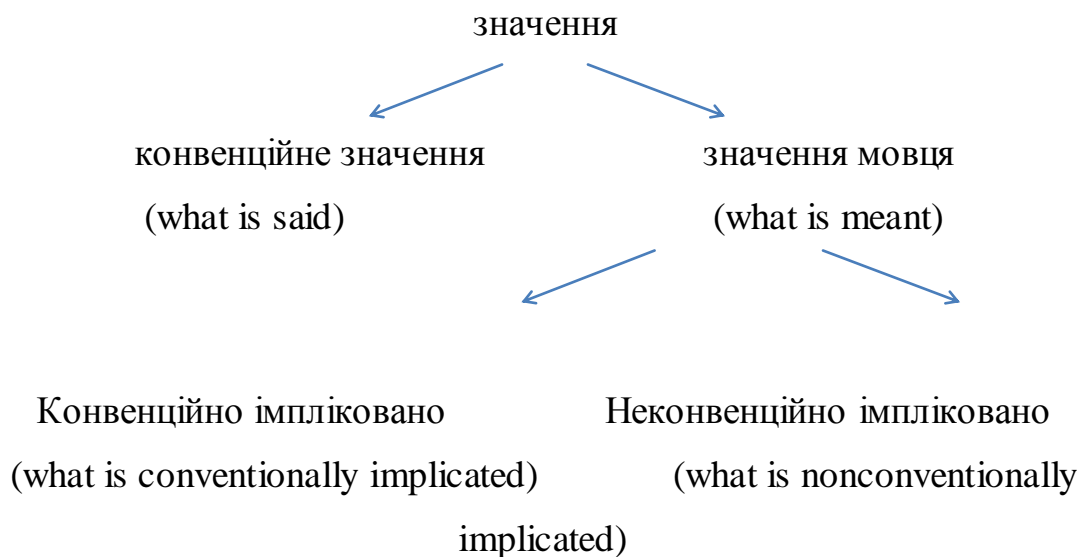
- 1) Промовляючи що p , мовець прагне викликати віру в слухача, «що p ».

- 2) Мовець прагне, щоби слухач розпізнав його прагнення 1.
- 3) Мовець прагне, щоб у результаті умови 2, була отримана реакція г.

Стросон додає:

- 4) Мовець прагне, щоби слухач розпізнав умову 3, і це стало би підставою, для реакції г.

Таким чином, отримаємо висновок, що значення мовця — це комплекс зорієнтованих на слухача інтенцій, що мають на меті викликати в слухача певну реакцію (таб.1).

(таб.1)

Грайс зазначає, що необхідно бачити різницю між тим, *що промовляється*, і тим, *що мається на увазі*. Існує відмінність між тим, *що входить до сфери конвенційного*, і тим, *що не входить до сфери конвенційного*. » [94 С. 41]. А отже, для П. Грайса *мати на увазі* включає у себе три складові:

- 1) те, що мовець сказав (what is said);
- 2) те, що мовець конвенційно імплікував у спілкуванні (what is conventionally implicated);

3) те, що мовець неконвенційно імплікував у спілкуванні (what is nonconventionally implicated).

2.2. Поняття інференції та імплікатури

Інференція — це широкий клас когнітивних операцій, під час перебігу яких слухач, що безпосередньо не має доступу до процесів породження мови мовцем, «додумує за нього». [12 С.124].

Інференція може бути суто формально-логічною. Дедуктивні інференції, наприклад, що засновані на тому чи іншому типі умовиводу, трапляються доволі рідко в повсякденній мові. Але, зазвичай, такі інференції мають форму стверджувального модусу (modus ponens):

А. Якщо ніхто не бере слухавку, то нікого немає вдома.

Б. Ніхто не бере слухавку.

В. Отже, нікого немає вдома.

Логічна форма такого міркування буде мати вигляд:

$A \rightarrow B, A$

B

Або заперечувального модусу (modus tollens):

А. У всіх районних центрах є поштові відділення.

Б. У цьому населеному пункті немає поштового відділення.

В. Отже, цей населений пункт не є районним центром.

Логічна форма цього міркування:

$A \rightarrow B, \sim B$

$\sim A$

Зазвичай, цим не обмежуються перелік форм усіх можливих формально-логічних інференцій. Але modus tollens і modus ponens є яскравим прикладом останніх.

Інколи формально-логічні інференції ототожнюють із конвенційними імплікатурами П. Грайса. Останні розглянемо в цій роботі трохи згодом, але на цьому етапі можна просто проаналізувати приклад конвенційної

імплікатури, який наводить П. Грайс у своїй праці «Логіка й мовне спілкування»:

А. Він англієць, і він хоробрий.

Конвенційна імплікатура впливає зі сполучника «і». Тобто мовець вкладає у висловлювання певний взаємозв'язок між поняттям англієць і поняттям бути хоробрим. Іншими словами, конвенційна імплікатура має такий вигляд: *Всі англійці хоробрі.*

Якщо отриману конвенційну імплікатуру долучити до міркування, то маємо:

А. *Усі англійці (S) хоробрі (P).*

Б. *Він (S) — англієць (P).*

В. *Отже, він (S) — хоробрий (P).*

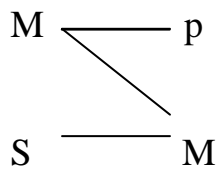
Логічна форма такого міркування буде відповідати простому категоричному силогізму:

Усі М є р

Деякий S є M

Отже, деякий S є р

Це є прикладом I фігури простого категоричного силогізму:

Де S – менший термін,

P – більший термін,

M – середній термін;

Перший засновок цього міркування — загальностверджувальне (А) міркування. Другий засновок і висновок — частковостверджувальні (І) міркування. Отже, його модус — АІІ. Це є правильним міркуванням.

Тож, конвенційна імплікатура в цьому прикладі була побудована за схемою простого категоричного силогізму. А оскільки простий категоричний силогізм — це дедуктивне міркування про відношення двох крайніх термінів на підставі їхнього відношення до середнього терміну, то конвенційна імплікатура представлена правильним дедуктивним міркуванням. [11]

Отже, до формальних інференцій відносять логічне слідування, семантичну пресупозицію і, близьку до них, конвенціональну імплікатуру П. Грайса.

Але в природній мові не всі міркування будуються за законами логіки.

Кожна столиця має поштове відділення.

Київ — столиця.

Отже, Київ має поштове відділення.

Це є правильним міркуванням, що відповідає законам логіки. Але для повсякденної свідомості на інтуїтивному рівні буде правильним й інше міркування:

Кожна столиця має поштове відділення.

Київ має поштове відділення.

Отже, Київ — столиця.

Для людини, що не має логічної освіти, другий приклад буде цілком правильним і зрозумілим. А це означає, що у повсякденному житті висновування не завжди відбуваються за схемою правильного міркування.

Існують імовірно-індуктивні інференції. У них відсутній зв'язок логічного слідування. Вони засновані на різних контекстах, соціокультурних чинниках, нормах, правилах і принципах комунікативного процесу тощо.

Розглянемо приклад:

А. Джон іде до школи.

Звідси можемо «висновувати»: (i) Джон школяр; (ii) Джон вмiє ходити; (iii) Джон ходить до школи пiшки. Але це не є логiчним слiдуванням. У цьому випадку можемо додати:

Б. Джон весь ранок перевiряв залiковi роботи.

Це доповнення автоматично зiмає всю попередньо виведену iнформацiю. Тепер слiд перейти до iнших висновкiв: (i) Джон вчитель; (ii) Джон перевiряє знання учнiв за допомогою залiкових робiт тощо.

До iмовiрнiсно-iндуктивної iнференцiї дослiдники вiдносять iмплiкатуру спiлкування П. Грайса.

Дослiдження П. Грайса у сферi вiдношення природної мови й логiки призвели до появи системи, яка здатна тлумачити деякi аспекти, що мiстяться у висловлюваннi, але якi не впливають iз конвенцiйного значення промовленого висловлювання. Iдея iмплiкатури спiлкування впливає iз того факту, що за певних ситуацiй акт промовляння є бiльш iнформативним, нiж саме висловлювання. Iншими словами, людина має змогу передавати набагато бiльше iнформацiї спiврозмовнику пiд час комунiкацiї, i ця iнформацiя безпосередньо не сповiщається мовцем. Вона радше слiдує з обставин, за яких висловлювання було проголошене.

Наприклад, два злодiя чують звук сирени, який постiйно наближається. Й один зi злодiїв проголошує висловлювання: «Це не швидка допомога». Обидва дуже швидко зникають. Буквально зi значення цього висловлювання слiдує лише той факт, що звук сирени не належить машинi швидкої допомоги. Але цiлком очевидно, що мовець прагнув вкласти в це висловлювання набагато бiльше iнформацiї, на кшталт *Це сирена поліцейської машини, треба швидко тікати*. Iнший приклад зображує дiалог мiж двома студентами. Один зi студентiв запитує iншого, чи не пiде останнiй на вечiрку, на що отримує вiдповiдь: «Я маю готуватися до модульної роботи». I знову, вiдповiдь здається на перший погляд очевидною. Але буквально про це мова не йде. Якщо абстрагуватися вiд усiх контекстiв, то маємо лише ту iнформацiю, що мовець буде готуватися до модульної роботи.

Звідки ж тоді виводиться інформація, яка для звичайної людини є очевидною?

Ідея імплікатури спілкування також дає змогу розглядати речення, що мають два різні значення (зважаючи на конвенційне тлумачення слів) не як двозначні. Речення *Викладач вчасно закінчує лекції* можна інтерпретувати у ствердному й заперечувальному контексті. З одного боку, це висловлювання можна розглядати як апелювання до пунктуальності викладача. Тоді отримаємо висновок, що ця людина, напевно, має високий ступінь самоорганізації. З іншого боку, висловлювання може мати зовсім інший зміст, у якому закінчення лекцій за розкладом свідчить радше про незацікавленість такого викладача у своїй діяльності. Тобто така людина читає лекції з однією метою — виголосити свій підготовлений матеріал, і не вважає можливим використовувати зайвий вільний час для консультацій зі студентами. Висловлювання в першому і в другому випадках із граматичного погляду є однаковим — *Викладач вчасно закінчує лекції*. Але інтуїтивно відчуваємо, що між першим і другим висловлюванням є контекстуальна відмінність, яка може бути схоплена завдяки застосуванню поняття імплікатура.

До того ж, зазначене поняття надає можливість аналізувати два окремих висловлювання, що мають близький за значенням зміст, не як логічно або лінгвістично тотожні.

Наполеон якось сказав: «Кожен французький солдат носить у своєму ранці маршальський жезл». У вітчизняній традиції існує можливість віднайти відповідник: «Поганий той солдат, що не мріє стати генералом». Ці висловлювання є доволі близькими за значенням, але це не дає змогу дослідникам їх повністю ототожнювати.

Основним завданням П. Грайса треба вважати таке: зберігаючи поняття буквального значення, пояснити значення мовця, як функцію висновування, що відрізняється від висновувань інших видів (зокрема, логічного слідування і пресупозиції). [2]. Грайс пропонує розглядати умови та чинники, які мають

істотний вплив на мовну комунікацію. Вихідним пунктом такого аналізу є усвідомлення того, що комунікативний процес передусім виконує функцію передавання інформації між учасниками комунікації. П. Грайса цікавить не стільки логічна форма цих міркувань, скільки значення, яке мовець надає комунікативному висловлюванню.

Він застосовує дієслово *Implicate* (англ. — вплутувати) і похідні від нього — *Implicature* (англ. — мати на увазі) та *Implicatum* (англ. — те, що мається на увазі), з метою уникнення плутанини через вживання різних дієслів, які мають приблизно однакове значення. Також поняття імплікатура найбільш чітко фіксує саме те значення, яке потребує британський філософ. На його думку, треба розрізнати процес промовляння певного висловлювання й імплікування певного змісту в нього. Коли вчені міркують про дієслово «сказати» — вони неодмінно відчують певні незручності. «Коли я використовую дієслово «сказати», я маю на увазі, що те, що хтось сказав близько за значенням до конвенційного значення слів, які він застосував» [94 с. 25]. Надалі П. Грайс пропонує більш точно схопити запропоновану ідею за допомогою аналізу прикладу.

Якщо розглядати факт промовляння фрази *Він потрапив у пастку* й дослідникам нічого не відомо про обставини, за яких це висловлювання було проголошено, вони можуть інтерпретувати таке висловлювання різним чином: 1) стверджувати, що є об'єкт *x*, який потрапив у певний механічний засіб, що є пасткою; 2) стверджувати, що є об'єкт *x*, який потрапив у певну скрутну ситуацію (наприклад, потрапив у пастку свого страху тощо). Імплікатура в такому випадку не слідує безпосередньо зі слів, застосованих у висловлюванні.

Для того, аби розпізнати, що саме малося на увазі, необхідно:

(i) мати можливість ідентифікувати об'єкт *x*;

(ii) знати умови промовляння висловлювання;

(iii) знати, у якому саме контексті було вжито висловлювання *потрапити в пастку*.

Є і такі ситуації, коли конвенційні значення слів можуть визначати те, що імплікується. Але не можемо говорити про те, що імплікатура являє собою частину конвенційного значення слів. Вона може лише впливати із контексту, що створюється конвенційним значенням.

Розглянемо приклад із висловлюванням *Він Англієць; і до того ж він хоробрий*. Якщо взяти до уваги лише значення цих слів, то можна сказати, що розуміння того факту, що об'єкт x є хоробрим, впливає із іншого факту, що об'єкт x є Англієм. Але прямо про це не сказано. Ця інформація виводиться безпосередньо зі значення слів.

2.3. Принцип Кооперації і максими П. Грайса.

У 1967 році, під час виголошення своїх відомих лекцій (William Jamse Lections), Пол Грайс виокремив множину правил, що скеровують повсякденну комунікацію й надав їм назву — принцип Кооперації та максими спілкування.

Принцип Кооперації має таке визначення: «Твій комунікативний внесок на кожному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрямо) цього діалогу». [94 с. 26].

В енциклопедії з філософії мови та лінгвістики (Concise Encyclopedia of Philosophy of Language and Linguistics) [75], яка вийшла друком під редакцією Алекса Барбера (Alex Barber) та Роберта Стентона (Robert J. Stainton) в Оксфордському видавництві «Elsevier» у 2010 році зазначається, що на перший погляд, принцип Кооперації здається ідеалістичною репрезентацією людського актуального спілкування. Уже наприкінці своєї наукової кар'єри П. Грайс озирнувся на свою теорію й зауважив, що навіть під час спілкування сучасних людей, які часто застосовують гострі аргументи і відверто провокативні формулювання, принцип Кооперації залишається надто загальним, щоби бути порушеним таким комунікативним «насильством». За словами філософа: «Здебільшого наше спілкування є надто безсистемним, щоби нівелювати кооперативність» [75 р.101].

Важливо, що в роботах британського філософа принцип Кооперації жодного разу не застосовується для опису ідеальної комунікації. К. Ліндблом (K Lindblom) у своїх роздумах, присвячених цьому методологічному принципу зазначає: «Грайс ніколи не прагнув, аби принцип Кооперації застосовували для вказівки на ідеальне спілкування. Ймовірно, П. Грайс намагається донести до читачів думку, що, незважаючи на безсистемність дискурсу, здебільшого його учасники цілком мають змогу зрозуміти один одного». [75 р.100]

Концепція П. Грайса будується навколо ідеї раціонального суб'єкта. Діалог не є простим набором непов'язаних між собою висловлювань. Він — завжди раціональна дія, що передбачає певну спільність його учасників, кожен із яких має усвідомлювати мету комунікації. Ця мета може бути заявленою на початку діалогу, або бути розкритою вже безпосередньо під час комунікації. Вона може бути прямою, як у випадку із питанням *Котра година?, або Як пройти до бібліотеки?.* У цьому випадку можемо чітко сказати, що мета учасника діалогу полягає у встановленні правильного маршруту чи в потребі дізнатися, котра година. Мета може також бути прихованою. Наприклад, під час довгого очікування потяга на станції мовець розпочинає діалог, який не має на меті здобуття конкретної інформації. Мета радше полягає в співчутті до іншої людини, яка теж, ймовірно, засмучена довгим очікуванням.

П. Грайс мав напрочуд важливе ставлення до аргументованості власної позиції. Тому, упродовж усього філософського есе «Логіка та мовна комунікація» (Logic and conversation) він намагався обмежити принцип Кооперації трьома тезами:

- 1) *Учасники мають загальну мету.*
- 2) *Внески учасників до розмови є взаємозалежними.*
- 3) *Існує розуміння, що, за інших однакових умов, обмін висловлюваннями має продовжуватися у відповідному стилі, а якщо обидві сторони не згодні, то вся комунікація має припинитися.* [94 р. 29].

Оскільки припускаємо можливість існування принципу, за яким усі учасники комунікації прагнуть до певної спільної мети, дослідники мають змогу й далі аналізувати та виокремлювати групи постулатів, які б відповідали цьому принципу. Ці постулати мають назву максими спілкування.

Іншими словами, із принципу Кооперації слідуєть максими П. Грайса, які стають своєрідними постулатами комунікативного процесу. Ці постулати розподілені на чотири групи:

- 1) *максими кількості (Quantity),*
- 2) *якості (Quality),*
- 3) *відношення (Relation)*
- 4) *та способу дії (Manner).*

Максима кількості відповідає за кількість інформації, яку промовляємо. Із цієї максими можна вивести такі наслідки:

- *говори так інформативно, наскільки це потрібно;*
- *не кажи більш інформативно, ніж цього вимагає ситуація.*

Щодо цієї максими спілкування в дослідників можуть виникнути сумніви, адже можемо припустити, що зазначена максима не стільки впливає із принципу Кооперації, скільки є спробою упорядкування часу, або уникнення марного його витрачання. Насправді, надлишок інформації, що передається під час комунікації, може увести співрозмовника в оману. Слухач має можливість по-різному інтерпретувати мету передавання цієї надлишкової інформації. Але є очевидним прагнення нашого розуму до виконання цього постулату, адже це застосовується не тільки в комунікативному процесі, а й у повсякденному житті. Філософ зазначає, що коли людина ремонтує свій автомобіль, вона очікує від іншої людини допомоги у такій мірі, наскільки вона їй необхідна. Якщо вона потребує чотири цвяхи, то й очікує отримати саме чотири цвяхи. Її не задовольнить два, або шість.

Максима якості складається із «супермаксими», що має таке визначення: «Намагайся зробити своє твердження істинним». Надалі П. Грайс доповнює цю максиму двома положеннями:

- *Не говори того, що вважаєш хибним;*
- *Не говори того, у чому сумніваєшся.*

Дійсно, коли слухач чує нове висловлювання від співрозмовника, то він очікує, що мовець принаймні вірить у те, про що інформує. П. Грайс вважає, що коли мовець запитує про щось, він не хоче отримати таку інформацію, яка була б хибною. Коли він звертається до іншої людини з проханням передати цукор — він очікує отримати саме цукор, а не щось інше.

З максимою відношення пов'язаний лише один постулат — постулат релевантності. Іншими словами його можна виразити так: «Говори те, що має стосунок до справи».

На перший погляд, цей постулат майже повністю відтворює максиму кількості. Може здатися, що надання тільки тої інформації, яка має стосунок до справи, так чи інакше, виключає можливість надання надлишкової інформації (максима кількості). Хоча, безперечно, можемо припустити ситуацію, коли інформація буде стосуватися справи, але її кількість буде перевищена.

Максима способу дії має деякі відмінності від попередніх максимум, а саме — має відношення не до того, що промовляється, а до того, як промовляється висловлювання. Максима способу дії також містить «супермаксиму», що має таке визначення: «Висловлюйся ясно». Далі П. Грайс наводить чотири її положення:

- *Уникай незрозумілих висловлювань;*
- *Уникай неоднозначності;*
- *Будь лаконічним (уникай зайвих слів);*
- *Будь організованим. [94 С. 26–27]*

Можемо припустити, що виконання одних максимум є більш важливим, ніж виконання інших. П. Грайс зауважує, що «зазвичай, надмірно

багатослівна людина зазнає менш жорсткого осудження, ніж людина, яка виголошує те, що вважає хибним». [94 С. 26–27] Тобто можна дійти висновку, що максима якості є головною. Інші максими починають діяти за умови, що виконується максима якості. П. Грайс не стверджує й не спростовує цю думку. У тексті є посилання на роль максими якості під час формування імплікатур спілкування, що є ідентичною та має співмірну із іншими максимами силу.

П. Грайс визначив принцип Кооперації, як «супер принцип» або «вищий принцип» (рр. 368–369), який відокремлений унаслідок узагальнення з чотирьох максим спілкування, якими, як стверджував філософ, мовці керуються під час комунікації.

Такі максими спілкування не мають строгого характеру й не можуть бути розглянуті, як певний закон чи аксіома. Вони є радше загальними рекомендаціями, що можуть стати підставою для правильної інтерпретації імплікатур спілкування, які мовці закладають у висловлювання.

Остаточо П. Грайс не згортає на цьому перелік постулатів. Він припускає можливість існування й інших максим, до яких деякі дослідники відносили максими ввічливості. На думку американських психологів та філософів П. Браун і С. Левінсона, існування великої кількості соціальних норм та правил мають доволі сильний вплив на процес утворення імплікатур. Переконатися в цьому допомагає аналіз такого прикладу. Як відомо, у суспільстві не схалюють відверту критику дії інших людей. Тому, коли хтось бачить, що скоєно зовсім безглуздий вчинок і ситуація змушує когось відреагувати на це, мовець може промовити таке висловлювання: «Дуже розумно», або «Я довго чекав, коли ж це станеться». Так, мовець прямо не стверджує свою оцінку цього вчинку, але така оцінка імплікується у висловлювання.

Принцип Кооперації дає змогу проаналізувати метафори, застосовуючи основні поняття інференційної прагматики. Якщо хтось повідомляє, що *Білл — Гібралтарська скеля* (в контексті антропометричних показників),

дослідники можуть не ідентифікувати Білла, як скелю. За умови, що мовець не порушував принцип Кооперації, чи принаймні не мав для цього вагомих підстав — дослідники радше дійдуть висновку, що максимум якості також не порушено. Тоді вони розпочнуть пошуки такого значення, або інтенції, за якої слова мовця були б доречними. Вони мають визначити мету, з якою мовець промовив висловлювання такого типу. Після визначення мети висловлювання, дослідники зможуть розпізнати імплікатуру, тобто надати висловлюванню адекватну (яка відповідає дійсності) інтерпретацію. Отже, є конвенційне значення метафори й безпосереднє значення імплікатури, яке надається мовцем. Важливим є той факт, що між конвенційним значенням слів, що наявні у метафорі, та імплікатурою спілкування не має бути великої різниці. Адже є вірогідність, що метафору буде сформульовано погано і слухач не зможе правильно її розпізнати. Наприклад, існує різниця між метафорами *Він — скеля*, і *Він — пагорб*. Якщо першу маємо змогу оцінити як цілком правильну метафору, то останню треба вважати повною нісенітницею.

Принцип Кооперації й максими спілкування відіграють важливу роль у процесі надання та висновування імплікатур. Припустимо ситуацію, що на питання *Де в цьому місці є можливість смачно поїсти?* мовець проголосив таке висловлювання: *За рогом є гарне місце, де дуже добрі власники*. Припустимо, що мовець прагнув бути кооперативним і не хотів увести слухача в оману. Також припустимо, що мовець дотримувався, або принаймні намагався дотримуватися принципу Кооперації та максимум спілкування. Тож, слухач може виснувати приблизно таку імплікатуру спілкування: *За рогом є чудовий ресторан, з добрим сервісом, і там можна смачно поїсти*. Якщо слухач дійсно знайшов запропонований мовцем ресторан та був задоволений обслуговуванням — це означає, що їх комунікація була успішною. Отже, мовець сповістив інформацію, яка була:

- (1) достатня (відповідала максимі кількості) задля того, аби знайти ресторан,
- (2) правдива (відповідала максимі якості), тобто сповіщала про актуальний

стан речей, (3) відповідала всім заявленим критеріям щодо можливості мати повноцінний якісний обід (відповідала максимі відношення), (4) була представлена чітко і зрозуміло (відповідала максимі способу дії).

Важливо, що імплікатури спілкування можуть бути утворені не тільки внаслідок виконання постулатів П. Грайса, але і внаслідок їх невиконання. Припустимо, що мовець А шукає крамницю в незнайомому для себе місті. А зустрічає іншого мовця В та цікавиться в останнього, де ж можна знайти бажану крамницю. У відповідь А чує таке висловлювання: «Десь у центрі». А може зробити висновок, що В порушив максиму кількості, оскільки цієї інформації недостатньо для того, щоби знайти крамницю. Проте В може й не знати точне місцезнаходження крамниці і, щоби не порушити іншу максиму, а саме максиму якості, він не надає достатньої інформації. Так, порушуючи максиму кількості, В імплікує, що Він не впевнений де саме, але крамниця точно перебуває в центрі міста.

П. Грайс дійшов висновку, що учасник комунікації може відмовитися від виконання того чи іншого постулату і для цього він може обрати одну із запропонованих стратегій:

1) Учасник комунікації може відмовитися від виконання певного постулату і зробити це неявно, тобто так, що інший учасник комунікації не помітить цього. У цьому разі, він імовірно введе співрозмовника в оману.

Аналізуючи приклад із крамницею, стає зрозуміло, що коли мовець знає точне її місцезнаходження, але не вважає за потрібне говорити про це — він не виконує всі постулати комунікативного процесу, чи принаймні постулат кількості, зазначаючи: «Десь у центрі». Мовець, можливо, переконаний у тому, що цієї інформації достатньо, принаймні на цьому етапі розмови. Адже його співрозмовник має можливість дістатися центра міста і вже там уточнити інформацію в інших мешканців. Проте так мовець вводить співрозмовника в оману, оскільки, як уже було зазначено, імплікатурою спілкування в цьому випадку є висловлювання: *Він не впевнений де саме, але крамниця точно перебуває в центрі міста.*

2) Мовець може відмовитися від виконання як поодинокого постулату, так і від принципу Кооперації взагалі. Наприклад, мовець може свідомо заявити, що більше не буде розмовляти.

На підставі такої ситуації можемо говорити про феномен брехні, тобто мовець свідомо відмовляється від спільної мети діалогу й надає слухачу інформацію, яка не відповідає дійсності. Тож, унаслідок проголошення такої інформації порушується не лише максима якості, але і принцип Кооперації взагалі, бо мовець не робить свій необхідний внесок у діалог. Ця ситуація уможлиблює існування некооперативної комунікації, до якої можна віднести допит, відповідь студента на іспиті тощо. Під час допиту, навряд чи злочинець буде кооперативним. Йому, навпаки, необхідно вводити слідчого в оману, щоб уникнути покарання. Більше того, їх мета комунікації в цьому разі не буде збігатися, що зробить комунікацію щонайменш проблемною.

3) Мовець може потрапити в ситуацію, коли постулати будуть перебувати в конфлікті, тобто виконання одного постулату унеможливить виконання іншого.

Припустимо ситуацію, що мовцю невідомо точне місцезнаходження Петра, і він проголошує: «Петро в школі, або вдома». Максимальна інформація, яку може надати мовець у цьому разі полягає в наступному: Петро, напевно, перебуває або в школі, або вдома. Мовець порушує максимум кількості, адже не сповіщає точне місцезнаходження Петра. Але мовець робить це виключно з метою виконати іншу максимуму — максимуму якості, оскільки він не впевнений і не може надати необхідну кількість інформації. Тож, одна максима порушується задля дотримання іншої.

4) Він може свідомо відмовитися від певного постулату.

Припустимо, що батько купив дитині велосипед, але він не хоче про це прямо сповіщати, щоби не зіпсувати сюрприз. Так, мовець проголошує: «Я купив тобі те, про що ти так давно мріяв». Він свідомо порушує максимуму кількості і не сповіщає, що саме купив.

Деякі критичні зауваження щодо тлумачення принципу Кооперації.

Незважаючи на ретельність використання терміну «принцип Кооперації», а також пошуку виваженої аргументації щодо цього питання, П. Грайса регулярно звинувачують у створенні концепції, яка розглядає занадто ідеальний варіант людської комунікативної практики, що страждає надмірною «дружністю» мовців до слухачів. Однак такі закиди робилися переважно філософами, що не входили до грайсівського напрямку філософування.

Наприклад, академік Американської академії наук, професор лінгвістики університету м. Джорджтаун (Сполучені Штати Америки) Дебора Танен (Deborah Tannen (1986)) у роботі «That's Not What I Meant!» [154] зазначає, що максими спілкування не сумісні із реальною комунікацією, адже під час розмови «ми не повинні хотіти просто «ляпнути» те, що маємо на увазі, натомість ретельно обираємо [необхідні для комунікації] засоби, зокрема залучення (involvement) та відокремленості (independence)» [154 р. 34-35]. Вона наголошує, що запропоновані П. Грайсом максими змушують мовців строго керуватися ними під час розмови, адже в іншому випадку — їх можуть вважати некооперативними, однак цього замало. Дебора Камерон у роботі «Фемінізм і лінгвістична теорія» (1985) продовжує та розвиває думку Дебори Танен: «Філософ Пол Грайс одного разу визначив межі дискурсу про логіку в комунікації. Він вважає, що мовці та слухачі керуються деякою множиною конвенцій, відомих як «принцип Кооперації» — надавай стільки інформації, скільки потрібно, але не більше; надавай правдиву інформацію або таку, для підтвердження якої наявні факти; будь релевантним; не будь неясним, неоднозначним, багатослівним. Якщо мовець порушує ці максими в очевидний спосіб, то його висловлювання буде більш ретельно проаналізоване слухачем, або слухач буде висновувати деяку приховану (неявну) інформацію. [63 р.39] Однак, на думку дослідниці, не можна

застосовувати принцип Кооперації до всього дискурсу. На її думку, запропонований британським філософом принцип є занадто «негнучким» та «непродуктивним».

Однак, деякі науковці в галузі філософії мови виступали на підтримку принципу Кооперації. На їх думку, П. Грайсу вдалося описати кооперацію як найбільш ефективний варіант обміну раціональною (meaningful) інформацією. Давід Купер (David E. Cooper) [77] зазначав, що мовці мають можливість продовжувати розмову за рахунок висновування специфічного припущення, що співрозмовники мають причини для комунікації, і що ці причини можуть бути вирішені радше тоді, коли мовці будуть кооперативними.

Механізм висновування імплікатури спілкування.

Як було зазначено раніше, П. Грайс запропонував власне бачення логіки дискурсу, під час якої мовець та слухач послуговуються спеціальними принципами, що формують принцип Кооперації. Якщо люди відмовляються від слідування таким приписам, їх слухачі однаково намагаються віднайти в такому дискурсі логіку та раціональність. Слухачі припускають, що мовець імовірно мав вагомі підстави задля відхилення від загальноприйнятої взаємодії, і вони прагнуть зрозуміти, що трапилося насправді. Тож, допоки слухач вважає, що його співрозмовник намагається бути кооперативним, інформативним, правдивим та релевантним (говорити те, що має стосунок до суті справи) — розмова буде відбуватися в логічних межах. Якщо ж слухач запідозрить умисне відхилення мовця від дотримання принципу Кооперації — розмову буде завершено.

Уявімо таку мовленнєву ситуацію:

А) Як багато інших людей ти бачив?

Б) Так — це велика проблема.

Мовець і слухач цілком можуть вважати останню відповідь логічною, якщо, наприклад, діалог відбувається в оперному театрі, на виставу в який прийшло мало глядачів. Однак можуть бути й інші ситуації:

А) Вона в Парижі?

Б) Вона збирається виїздити завтра.

А) Тож вона в Парижі?

Б) Ні, у передмісті — у Сен-Дені.

У цій ситуації мовець Б не вважав, що відповідь мовця А була «логічною», адже вона була недостатньо інформативною. Тому мовець Б вирішує уточнити, що саме малося на увазі, дублюючи своє запитання. Унаслідок цього, як виявилось, мовець А був вимушений спростувати висловлювання. Можна дійти висновку, що мовець А свідомо відмовився «логічно» висновувати стверджувальну пресупозицію висловлювання мовця А, і мав рацію. Тож, відчуваємо, що на відміну від пресупозиції, наявна імплікатура спілкування не висновується логічно. А отже, слухачі мають деякий інший механізм, який дає змогу висновувати такі імплікатури.

Дебора Камерон зазначає, що будь-яка комунікація відбувається на контекстуальному рівні (тобто необхідно враховувати наявне знання мовців один про одного та про ситуацію, у якій вони спілкуються). Комунікація будується на строгих логічних зв'язках з одного боку, і на наявних у мовців та слухачів екстра-логічних (над-логічних) знарядь, які можна простежити, наприклад, у манері промовляння висловлювань. [154 р.40]

П. Грайс у своїй теорії намагається визначити такі знаряддя. На його думку, імплікатури спілкування визначаються тоді й тільки тоді, коли виконуються три умови:

А) Мовець виконує постулати та принцип Кооперації.

В) Є ситуація *мовець знає, що p* і вона необхідна для зіставлення умови *A* із тим фактом, що «*мовець проголосив, що p*».

(Мовець *промовляючи, що p*, має знати, що *p* і, з огляду на принцип Кооперації, *вірити що p*. Знання мовця про *p* необхідні, аби слухач мав можливість зіставити висловлювання з умовою *A* (виконання принципу Кооперації) та фактом *проголошення, що p*).

С) Мовець усвідомлює, що слухач здатен вивести чи інтуїтивно відчутти необхідність умови *A*.

Імплікатура спілкування має бути такою, що «виводиться» в деякий нелогічний спосіб (в концепції П. Грайса — на підставі дотримання або порушення принципу Кооперації), в іншому випадку вона має розглядатися як конвенційна, а не комунікативна (імплікатура спілкування). Тож, під час висновування визначеної імплікатури спілкування, слухач спирається на таку інформацію:

- 1) конвенційне значення використаних слів і знання всіх їх референцій;
- 2) принцип Кооперації й максими спілкування;
- 3) контекст висловлювання: як лінгвістичний, так і будь-який інший;
- 4) інші додаткові (фонові) знання;

5) факт (або припущення), що вся вказана вище релевантна інформація доступна для обох учасників комунікації, і що слухач та мовець обидва знають або передбачають, що це дійсно так, тобто відповідає дійсності.

Розглянемо діалог між *A* і *B*, які мають спільного знайомого *C* (знайомий *C* нещодавно влаштувався на роботу в банк). *A* запитує в *B*, як ідуть справи в *C*. На що *A* отримує таку відповідь: «Добре. Він чудово себе почуває й ще не сів за ґрати». Після цього *A* має застосувати такі раціональні операції:

(а) слухач *A* фіксує, що мовець *B* навмисно порушує максимум релевантності — надає таку інформацію, яка на перший погляд не має відношення до справи. Важливо, що слухач *A* не має причин вважати, що у такий спосіб мовець *B* умисно порушує основний принцип — принцип Кооперації та прагне ввести його в оману.

(б) відсутність прямого зв'язку між темою розмови та останнім висловлюванням мовця *B* слухач має пояснити таким чином: імовірно мовець *B* вважає свого знайомого *C* потенційним шахраєм, а отже його деякі протиправні дії мають бути викритими, і він понесе покарання.

(в) мовець *B* має можливість припустити, що слухач *A* розглядає таку можливість, що була описана в пункті (б).

(г) отже, мовець *B* імплікує, що *C* виступає потенційним шахраєм.

Тож, П. Грайс робить висновок, що імплікатура спілкування — це семантико-прагматичний компонент висловлювання, який не впливає із безпосереднього конвенційного значення слів (тоді б вона була конвенційною імплікатурою), а ґрунтується на тому, коли, де і як висловлювання було проголошено, а також на переконанні, що мовці обидва були кооперативними (виконували принцип кооперації) та послуговувалися максимами спілкування.

Наступні властивості імплікатури спілкування та способи їх виводу.

П. Грайс вважав, що для більш якісного розуміння природи імплікатур спілкування необхідно створити методологію, яка б зробила можливим висновувати імплікатури із висловлювання задля подальшого їх розгляду. «Необхідно визначити, чи можливо створити спеціальний тест, який би дав змогу відповісти на питання, де присутні імплікатури спілкування, а де ні. Тест, що полягає у вирішенні ключового моменту, а саме чи являє собою надана пропозиція *p*, яка є загальноприйнятим варіантом тлумачення висловлювання, за таких умов імплікатурою спілкування, чи це є лише частина конвенційного значення речення», — зазначає Пол Грайс. [94 С.42–43]. Щоби відповісти на поставлені питання необхідно визначити важливі характеристики, що притаманні імплікатурам спілкування. У свою чергу це надасть дослідникам змогу чітко визначати висловлювання, у яких імплікатури присутні, і відокремлювати їх від тих висловлювань, у яких надана пропозиція є частиною конвенційного значення слів, або речення. Першою такою властивістю є невіддільність.

Невіддільність (nondetachability).

Імплікатура є невіддільною від деякого висловлювання, яке було проголошено (what is said), незважаючи на манеру промовляння цього

висловлювання. Іншими словами: «Імплікатура є невіддільною тоді й тільки тоді, коли не можливо знайти інший варіант промовляння тієї ж самої інформації, і втратити водночас цю імплікатуру». [93 С.43]. Розглянемо імплікатуру, що породжується дієсловом *намагатися*. У разі застосування цього дієслова може імплікуватися деяка поразка або можливість поразки, або, принаймні, хтось думає, що була поразка тощо. Коли мовець промовляє *Я намагався*, одразу розуміємо, що цій людині не вдалося втілити в життя свої наміри, і до того ж імплікатура зберігається навіть тоді, коли мовець змінить дієслова *намагатися* на відповідний синонім. З точки зору інференційної прагматики, немає різниці між такими різновидами висловлювання: *Я намагався зробити x*, *Я прагнув зробити x*, *Я мав зробити x*. Імплікатура в кожному випадку залишається незмінною.

Важливим постає той факт, що імплікатура спілкування не завжди відповідає цьому критерію. У 1982 році в університеті міста Ворвік (University of Warwick) було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеню доктора філософії із теми: «Проблеми, пов'язані із поняттям імплікатура» (Problems connected with the notion of implicature). У цій роботі вчена — Елізабет Коутупіс-Кітіс (Koutoupis-Kitis, Elizabeth) зазначає, що в концепції П. Грайса імплікатури є невідділеними в тому сенсі, що неможливо так замінити висловлювання, щоби воно мало ідентичне значення із вихідним, і водночас втратило імплікатуру. На жаль, додає Е. Коутупіс-Кітіс, ця характеристика не є необхідною, або визначальною для доведення факту існування та виявлення імплікатур спілкування. Концепція П. Грайса не враховує той факт, що імплікатури спілкування інколи залежать від способу промовляння висловлювання. [114]

Розглянемо це на прикладі. У двоповерховому домі на другому поверсі є телефон, який починає дзвонити. У домі присутні чоловік та жінка, і вони вирішують, хто саме візьме слухавку. Водночас жінка запитує чоловіка, чи не підійде він до телефону, на що отримує відповідь: «Я на першому поверсі». Імплікатурою в цьому прикладі буде висловлювання чоловіка, що має

приблизно такий вигляд: *Я не можу взяти слухавку*. Є можливість, що чоловік відповість саркастично: *Я ж на першому поверсі...* І це вже буде означати той факт, що він усе ж таки візьме слухавку, але він засмучений тим, що для цього йому треба пройти доволі велику дистанцію.

Е. Коутупіс-Кігіс апелює до думки інших дослідників — Картунен та Петерс (Karttunen and Peters, 1975). Останні запитують, чому аспекти значення мають перевірятися як імплікатури спілкування, замість того, щоби вважатися частиною значення слів, або принаймні — конвенційними імплікатурами? Адже якщо ця концепція буде прийнята, то науковці будуть змушені погодитися із тим, що застосування слова *переслідує* неодмінно імплікує, що сутність деякого об'єкта полягає в його направленому швидкому русі, або висловлювання *Вона купила одяг* імплікує, що є хтось, хто цей одяг продає. Тож, імплікатура спілкування перетворюється на неформальну інференцію, що не може бути схоплена формальними законами. [114 р. 10]

Можливість скасування (cancelability).

Імплікатура може бути скасованою внаслідок подальшого розкриття комунікативної ситуації. Якщо хтось повідомляє «що *p*», і є можливість додати «не *p*», або «я не мав на увазі, що *p*», то така імплікатура буде знятою або скасованою. [93 С. 44]. Також є можливість зняття імплікатури на контекстуальному рівні. Припустимо ситуацію, що мовець промовляє «що *p*» і імплікує, «що *q*». Разом із цим, можливий такий стан справ, коли мовець стверджує, «що *p*» і не імплікує «*q*».

Припустимо діалог двох мовців А і В, які мають спільного знайомого D:

А: *D останнім часом ні з ким не спілкується.*

В: *Він останнім часом доволі часто літає в Польщу.*

Якщо виокремити в останньому висловлюванні імплікатуру спілкування, то вона буде мати наступний вигляд: *D має друзів у Польщі*. Інший варіант:

A: *D останнім часом не з ким не спілкується.*

B: *Він останнім часом доволі часто літає в Польщу. Йому подобаються там відновлювати сили.*

В останньому прикладі виявлена раніше імплікатура очевидно зникає. Така ситуація може викликати в дослідників певне занепокоєння, адже можливість скасування імплікатури спілкування означає можливість існування майже нескінченної кількості різноманітних контекстів, механізм породження яких строго не регламентовано. Так, одне й те саме висловлювання може включати в собі зовсім різні імплікатури, а їх висновування ґрунтується виключно на максимах спілкування та прагненні мовців бути кооперативними.

Вираховуваність (Calculability).

Вираховуваність імплікатури залежить від того, чи можливо імплікатури спілкування висновувати із принципу Кооперації та безпосередньо — максим спілкування. Припустимо існування деякого висловлювання *x*, що має такий вигляд: *Джон зараз у школі, або на стадіоні*. Імплікатуру в такому разі можна визначити з огляду на максими кількості та максими якості. Тобто дослідники роблять чіткий висновок про те, що принаймні одна з можливостей: А (*знаходиться в школі*) або В (*знаходиться на стадіоні*) — відповідає дійсності, або актуальному стану речей, до того ж автор цього висловлювання не має точної інформації, чи актуальна можливість А, чи можливість В. Тобто дослідники визначають, що Джон напевно або в школі, або на стадіоні, хоча автор точно не знає, де саме він перебуває. Такий висновок можна зробити тільки за умови, що мовець прагнув бути кооперативним і дотримувався максим спілкування.

Конвенційні імплікатури. Розрізнення конвенційних і неконвенційних імплікатур.

Інший різновид імплікатур — конвенційні імплікатури, що пов'язані із властивостями значень залучених слів, які присутні в дослідних висловлюваннях. Твердження *Деякі атлети є курцями* імплікує *Не всі*

атлети курять. Але цілком очевидно, що таке твердження не може імплікувати, наприклад, інформацію: *Приблизно 15 відсотків атлетів є курцями*. Якщо розібрати вищезначений приклад, можна дійти висновку, що мовець використовує форму висловлювання «Деякі $P \in Q$ » з метою імплікувати «Не всі $P \in Q$ », але він не може завдяки цьому висловлюванню імплікувати: «*Приблизно 15 відсотків $P \in Q$* ». Це означає, що конвенційна імплікатура залежить від значення слів, які залучені під час промовляння висловлювання.

П. Грайс вважав, що люди зазвичай знаходять порозуміння за принципом згоди або конвенції. Ця конвенція не тільки соціально корисна, але, серед інших речей, дає змогу досягати мети комунікації. Люди використовують «Деякі $S \in P$ », щоби залучити «Не всі $S \in P$ », зокрема, тому, що вони регулярно робили так у минулому. Відмінність між конвенційними імплікатурами та імплікатурами спілкування полягає в тому, що конвенційні імплікатури не «вираховуються», а прямо слідують із висловлювання. Розглянемо такий приклад: *Він молодий, але досвідчений спеціаліст*. Слово «але», у цьому випадку, імплікує зв'язок між поняттям «молодий» і поняттям «досвідчений». Якщо казати точніше — це слово вказує на несуперечність існування цих властивостей у деякого суб'єкта. Є також інша конвенція, яка впливає, наприклад, із висловлювання: *Досвід приходить із роками*. У такому разі, коли кажемо, що певний суб'єкт є молодим — імплікуємо його неосвіченість.

Розглянемо таке висловлювання: *Він навіть Пушкіна не читав*. Слово «навіть» також конвенційно імплікує деяку інформацію. Цю інформацію можна висловити приблизно таким чином: *Кожна людина у своєму житті неодмінно має прочитати принаймні твори Пушкіна*.

Так, критерієм диференціації має стати «можливість скасування» імплікатури (cancelability). Імплікатури спілкування, на відміну від конвенційних, мають цю властивість, тобто можемо припустити ситуацію, коли в процесі дискусії мовець скасовує власну імплікатуру.

Розглянемо інший приклад. На автомобільному шосе водій запитує в перехожого, де є заправна станція. У відповідь він чує таке висловлювання: *«Вона перебуває за тим поворотом»*. Імплікатура спілкування в цій ситуації буде така: *«Станція відчинена і там можна придбати бензин»*. Але, разом із цим, імовірно може бути інша ситуація, коли після своєї відповіді перехожий додає: *«Але вона наразі зачинена»*. Це додаткове висловлювання автоматично скасовує попередню імплікатуру спілкування.

На відміну від імплікатур спілкування, конвенційна імплікатура не має властивості «бути скасованою». У прикладі: *«Василь бідний, але гордий»* — слово *«але»* створює конвенційну імплікатуру, яка зображує контраст між властивістю *«бути бідним»* і властивістю *«бути гордим»*. Оскільки зазначена імплікатура випливає із конвенційного значення слова, скасувати її неможливо.

Інша властивість, яка стає критерієм для розрізнення конвенційної імплікатури від імплікатури спілкування — це властивість вираховування (Calculability). Імплікатури спілкування, на відміну від конвенційних, вираховуються слухачем із промовляння висловлювання. Конвенційна імплікатура, відповідно до вчення П. Грайса, виводяться інтуїтивно із конвенційного значення слів.

Остання властивість, яку можна розглядати як критерій для такої диференціації — так звана «конвенційність» чи «неконвенційність». У деяких джерелах дослідники філософської спадщини британського філософа не включають її до переліку властивостей імплікатур, адже конвенційність конвенційних імплікатур, з одного боку, є доволі очевидною. З іншого боку, неконвенційність імплікатур спілкування є доволі суперечливим питанням. У Станфордській філософській енциклопедії в розділі «Імплікатура», зокрема, зазначається, що імплікатури спілкування також мають деякою мірою конвенційний характер. Як приклад пропонується ситуація, коли зміст висловлювання означає протилежну щодо імплікатури інформацію. Це є феномен іронії, або метафори. Наприклад, під час страшної зливи людина

іронічно проголошує: «*Яка чудова погода*». Імплікатура спілкування матиме такий вигляд: «*Яка жахлива погода*». Ця імплікатура не виводиться із буквального значення слів висловлювання, а отже не може бути конвенційною імплікатурою. У прикладі з іронією, індикатором, що уможлиблює надання імплікатури, так і її виведення — є інтонація. Цей засіб не можна назвати лінгвістичним. Інтонація – це засіб промовляння висловлювання, а отже така імплікатура, з огляду на визначення, є імплікатурою спілкування. Проте, сам факт використання такого засобу, як інтонації, також є конвенційним. Можемо припустити існування такої можливості, коли іронічна інтонація буде передавати зовсім іншу інформацію.

Проте, необхідно ще раз наголосити на тому, що це питання залишається полемічним. П. Грайс вважав імплікатури спілкування неконвенційними, і зважаючи на це — можна запропонувати таку порівняльну таблицю:

Конвенційні імплікатури	Імплікатури спілкування
1. Неможливість скасування	1. Можливість скасування
2. Неможливість вирахування	2. Можливість вирахування
3. Конвенційні	3. Не конвенційні

2.4. Деякі можливі застосування інференційної прагматики.

Парадокс Мура.

Промовляння в межах прагматичної теорії передбачає:

- 1) Мовець має достатні підстави стверджувати, «*що p*».
- 2) Мовець вірить, «*що p*».

Однак, на рівні аналізу співвідношення між висловлюванням та вірою (belief) дослідники в галузі філософії мови зіткнулися із певними труднощами, що виникають під час розгляду, зокрема, висловлювань від першої особи. Коли мовець проголошує висловлювання від першої особи, він

породжує контекст, у якому наявна інформація про самого мовця та його переконання в тому, про що він сповістив у цей конкретний проміжок часу. Дослідити цю ситуацію можна за допомогою звернення до наступного прикладу.

Петро говорить: *«Я вірю в те, що зараз не іде дощ, однак насправді він іде»*. З погляду австрійсько-англійського філософа, одного із засновників аналітичної філософії — Людвіга Вітгенштайна, — висловлювання Петра є абсурдним, адже переконання мовця, *«що р»*, у такому разі, насправді є твердженням, *«що р»*. Якби мовець був послідовним, він би мав сказати таке: *«Зараз не іде дощ, однак насправді він іде»*.

Запропоноване вирішення цієї проблеми Людвігом Вітгенштайном має межі свого застосування. Висловлювання *«я вірю, що р»* не завжди відіграє роль самого твердження. Англійський філософ Джордж Едвард Мур запропонував інший варіант пояснення цієї ситуації. На його думку, мовець імплікує той факт, що він вірить у те, що говорить. Відповідно, проголошуючи *«Я вірю в те, що зараз не іде дощ, однак насправді він іде»*, Петро імплікує наступне: *«Я вірю в те, що зараз не іде дощ, однак я вірю в те, що зараз іде дощ»*. У концепції Дж. Мура, на відміну від ідеї Л. Вітгенштайна, це висловлювання є абсурдним унаслідок суперечності віри мовця, але не його висловлювання.

Так, для англійського філософа парадокс фіксується у двох випадках:

1) Мовець зазначає: *«Я вірю в те, що зараз не іде дощ, однак насправді він іде»*;

2) Мовець зазначає: *«Я не вірю в те, що зараз не іде дощ, однак насправді він іде»*.

Дж. Мур розрізняє логічну суперечність та прагматичну. На його думку, логічно-суперечливе висловлювання втрачає сенс відповідно до значення слів, що входять до його складу. Прагматична суперечність з'являється тоді, коли слова використовуються в специфічному неприродному для них контексті. Як наслідок, логічна суперечність

залишається навіть тоді, коли дослідники змінюють час чи особу висловлювання, а прагматична суперечність, відповідно, зникає, коли змінюються умови проголошення суперечливого висловлювання.

У прикладі Л. Вітгенштайна «*Зараз не іде дощ, однак насправді він іде*» — маємо справу із логічним протиріччям: «*p*, та не *p*». Суперечність очевидно залишається навіть тоді, коли змінюється час висловлювання на минулий: «*Дощ не йшов (вчора), однак насправді він йшов (вчора)*». Якщо змінити особу, яка проголошує висловлювання, то суперечність також залишається: «*Я був під дощем, я не був під дощем*». Ба більше, ситуація не зміниться й тоді, коли особа змінюється на третю особу однини: «*Ти був під дощем, ти не був під дощем*».

У прикладі, що наводить Мур — «*Я вірю в те, що зараз не іде дощ, однак насправді він іде*», — маємо інший результат під час зміни часу та особи. Наприклад, якщо дія відбувалася в минулому часі, то суперечність зникає: «*Я вірив у те, що вчора не йшов дощ, однак насправді він йшов*». Ситуація тотожня, якщо висловлювання переформулювати в третю особу однини: «*Він вірив у те, що вчора не йшов дощ, однак насправді він йшов*».

Максими П. Грайса дозволяють надати інший прагматичний варіант вирішення парадоксу, який наводить Дж. Мур. П. Грайс зазначає, що зазвичай цей парадокс має наступний вигляд: «Петро говорить неправду, але я так не вважаю». За своїм характером він не є логічним. Проте, з погляду інференційної прагматики, при «*промовлянні, що p*», «*імплікування, що q*» можливо лише за умови, що мовець «*вірить, що p*». Тобто в цій ситуації мовець одночасно вірить і не вірить «*що p*». Очевидно, що між «*промовлянням, що p*» і імплікуванням «*що q*» не існує зв'язку логічного слідування.

Це можна перевірити, адже подібне висловлювання цілком має змогу мати й інший вигляд: «*Всі думають, що Петро говорить правду, але я так не вважаю*». Проблема в цьому випадку зникає, що свідчить про те, що цей парадокс не стільки логічний, скільки прагматичний. П. Грайс зауважує, що

ця суперечність викликана не внутрішньою структурою висловлювання, а самим фактом його промовляння. Виходячи із принципу Кооперації ми можемо визначити, чи мав мовець намір ввести співрозмовника в оману. Якщо ж такого наміру не було, то мовець просто порушив максиму якості, промовляючи: «Петро говорить неправду, але я так не вважаю». Щоби зняти цю суперечність, необхідно попросити мовця уточнити свою позицію, дотримуючись уже всіх максим комунікативного процесу. А отже, суперечливими, на думку британського філософа, є не стільки висловлювання чи віра мовця, а радше — імплікатури спілкування, що породжуються внаслідок порушення максим спілкування.

Прагматичний захист істинно-функціонального розуміння сполучників.

Із визначення відомо, що сентенційний сполучник вважають істинно-функціональним, якщо за його допомогою створюють складне висловлювання, значення істинності якого повністю детермінується значенням істинності його висловлювань-складників і не залежить від додаткових чинників.

Проблеми із логічним сполучником *i* виникають під час аналізу складних кон'юнктивних тверджень, істинність яких передбачає не лише істинність його складників, але і врахування певного порядку дії.

1) Карен вийшла заміж (*p*) і народила дитину (*q*).

Інтуїтивно відчуваємо різницю між двома висловлюваннями: *Карен вийшла заміж і народила дитину* й *Карен народила дитину і вийшла заміж*. Вважається, що логічний сполучник *i* в цьому разі має додаткове часове значення. І дійсно, Карен могла вийти заміж і народити дитину вже в шлюбі, або народити дитину і вийти заміж потім. Висловлювання має різне значення у двох випадках.

2) Майкла вдарили (*p*) і він заплакав (*q*).

Між двома простими висловлюваннями простежується причино наслідковий зв'язок. Нібито можемо стверджувати, що Майкла вдарили й

унаслідок цього він заплакав. Але якщо поміняти диз'юнктивні складники місцями, то отримаємо: *Майкла вдарили і він заплакав*. Тут можемо припустити, що Майкла вдарили саме через те, що він заплакав.

Тому, висловлювання $q \& r$ і $r \& q$ можуть мати різні значення істинності, навіть за умови, що їх складники істинні. Отже, доходимо висновку, що навіть за умови, що $q \& r$ і $r \& q$ — дедуктивні правильні міркування, *Майкла вдарили і він заплакав*. Отже, *Майкл заплакав і його вдарили* — може бути хибним міркуванням, за умови, що засновки істинні, а висновки хибні. Тому визнання сполучника *і* як істинно-функціонального видається доволі проблемним.

Концепція П. Грайса, принаймні в зазначених випадках, дає змогу уникнути таких проблем. З огляду на інтуїтивне розуміння різниці між буквальним значенням (what is said) і значенням мовця (what is meant), можна припустити, що додаткове часове значення у випадку (1) і додаткове значення причино-наслідкового зв'язку у випадку (2) є частиною імплікатури спілкування. Тобто, якщо мовець проголосив, що $r \& q$ (*Карен вийшла заміж і народила дитину*), то він міг імплікувати в це висловлювання $r \& q^*$ (Спершу Карен вийшла заміж, і потім народила дитину). Про те, що це дійсно є імплікатурою спілкування свідчить той факт, що мовець може зняти її шляхом додавання: «але я не наполягаю на певній послідовності цих подій».

У випадку із Майклом, мовець міг також проголосити $r \& q$ (*Майкла вдарили і він заплакав*) й імплікувати $r \& q^*$ (*Майкла вдарили і він заплакав через те, що його вдарили*). Імплікатуру спілкування також можна зняти, якщо додати: «але я не наполягаю, що Майкл заплакав унаслідок удару».

Імплікатура спілкування має змогу бути істиною тоді, коли саме висловлювання буде хибним, і бути хибною, коли висловлювання буде істинним.

Простіше кажучи, для логічної форми міркування *Карен вийшла заміж і народила дитину* не важлива послідовність дій. Це міркування буде істинним, якщо кон'юнкти цього міркування будуть істинними. І не

важливо, яка подія передувала іншій (вихід заміж чи народження дитини). Послідовність подій важлива для розпізнання імплікатури спілкування. Хоча, ще раз можна сказати, що якщо мовець промовив $p \& q$ (*Карен вийшла заміж і народила дитину*) й імплікував $p \& q^*$ (Спершу Карен вийшла заміж, і потім народила дитину), то проголошення $q \& p$ зробить імплікатуру спілкування $p \& q^*$ хибною, що не впливає на здатність висловлювання $q \& p$ мати значення істинни.

Прагматичний захист розуміння логічного сполучника якщо, то як істинно-функціонального.

Імплікатури спілкування також можна використовувати для захисту розуміння сполучників *якщо, то* як істинно-функціональних. Відомо, що головна теза дослідників, які критикують цей сполучник, полягає в тому, що з огляду на деякі рядки таблиці істинності, можемо висновувати будь-що, із будь-чого. Тож, навіть теза: *Якщо Київ — столиця Великої Британії, то Пушкін — видатний письменник* матиме значення істини.

П. Грайс застосовує дві стратегії захисту логічного сполучника «якщо, то»: через поняття доречності й інформативності.

Він помітив, що інколи, не зважаючи навіть на переконаність мовця в істинності висловлювання, використання логічного сполучника *якщо, то* є недоречним через те, що його промовляння ймовірно введе слухача в оману. Ця ситуація є неприйнятною, якщо слухач і мовець виконують принцип Кооперації.

Наприклад, припустимо ситуацію, що мовець каже: *Якщо я купив цукерки, то вони — на столі*. Таке висловлювання щонайменше видається незвичним. Не зрозуміло, чи відомо мовцю місцезнаходження цукерок, чи ні. Якщо він упевнений у тому, що дійсно купив цукерки й поклав їх на стіл, то він порушує максими релевантності («будь доречним») і кількості («не кажи більш інформативно, ніж цього потребує ситуація»). Таке висловлювання породжує імплікатуру спілкування: *Мовцю невідоме точне місцезнаходження цукерок*. Якщо ж він свідомо порушує максими, то можна

зробити висновок, що мовець не хоче бути кооперативним, тобто він не хоче сповіщати про точне місцезнаходження об'єкту.

Тож, Пол Грайс зауважує, що проблема криється не стільки в логічному сполучнику *якщо, то*, скільки в доречності його застосування. У зазначеному прикладі логічна форма міркування $p \rightarrow q$ не спричиняє проблем. Хибним буде не саме висловлювання, а імплікатура спілкування, яка виникає внаслідок проголошення цього висловлювання.

Інший варіант захисту логічного сполучника – за допомогою поняття інформативності. Він ґрунтується на тезі, що чим інформативніше щодо потреб ситуації конкретного спілкування є деяке висловлювання, тим більш високим є ступінь його стверджуваності. Тобто маємо протилежну ситуацію. Максими Грайса нам сповіщають, що кількість інформації має бути обмежено рівно настільки, наскільки цього потребує ситуація. А зазначена теза сповіщає про те, що надміру неінформативне істинне промовляння має низький ступінь стверджуваності. Міркування *Київ — столиця України. Отже, якщо Київ розташований на Дніпрі, то Київ столиця України* визнається хибним через вживання його в цілісному контексті. Це є прикладом парадоксу імплікації, яким має такий вигляд: $p \vDash q \rightarrow p$. Таким чином можемо побачити, що хоча засновок є більш інформативним ніж висновок, проте сам висновок має недостатній ступінь стверджуваності. Отже, інтуїтивно можемо зробити висновок про хибність такого міркування в повсякденній мові.

Але можливо також розглядати випадки, де міркування будуть видаватися неправильним і їх не можна аналізувати чи доводити за допомогою поняття інформативності. *Київ — столиця України. Отже, якщо невірно, що Київ — столиця України, то Київ столиця України.* У цьому прикладі ступень інформативності немає жодного значення, бо засновок і висновок є тотожними: $p \equiv \sim p \rightarrow p$.

Розглянемо більш докладно специфіку тлумачення Грайсом умовних висловлювань.

Грайс про природу умовних висловлювань.

Головною метою Грайса під час аналізу природи умовних висловлювань було показати, що не має відмінності між граматичним сполучником «якщо, то» та його логічним відповідником « \supset ». Пол Грайс припускає існування деякого неопосередкованого стану (Indirectness condition), який дає змогу проводити розрізнення між граматичним та логічним сполучником, однак це розрізнення має не логічний, а радше прагматичний характер. Неопосередкований стан можна визначеними таким чином:

- (i) P має бути за деяких умов доброю умовою для q;
- (ii) Із q можна висновувати, що P;
- (iii) Є неістинно-функціональні підстави для логічного сполучника « \supset ».

Стратегія критики теорії щодо відмінності між граматичним сполучником «якщо, то» та його логічним відповідником « \supset » полягає в ґрунтовному аналізі неопосередкованого стану. Необхідно визначити, чи вживання граматичного сполучника конвенційно вказує на наявність двох пропозицій: $p \supset q$ та неопосередкований стан, чи ці пропозиції радше виступають імплікатурами спілкування. [94]

Щоби надати відповідь на це запитання, Грайс пропонує провести аналіз цього стану й перевірити пропозиції, що наявні в умовних висловлюваннях, на невіддільність — тобто, необхідно віднайти такий варіант вживання висловлювання «якщо p, тоді q», за яким буде втрачено неопосередкований стан. Грайс пропонує розглянути приклад: «Якщо Сміт у Лондоні, він прийде на зустріч». Припустимо, що вживання цього висловлювання імплікує неопосередкований стан і спробуємо навести інші варіанти його вживання.

- (1) Або Сміт не в Лондоні, або він відвідує зустріч

(2) Це не той випадок, коли Сміт в Лондоні і відвідує зустріч

(3) Дві пропозиції не можуть бути одночасно істинними: (i) Сміт у Лондоні, (ii) Сміт не відвідує зустріч.

(4) Я не стверджую, що є зв'язок між тим, що Сміт в Лондоні й тим, що Сміт не відвідує зустріч.

Неопосередкований стан у зазначених випадках очевидно зберігається. Тому необхідно перевірити, чи не буде втрачено пропозицію $p \supset q$.

(5) Рядки таблиці істинності для висловлювань (i) Сміт знаходить у Лондоні, (ii) Сміт відвідає зустріч вказують на істинність висловлювання всюди, крім одного випадку, коли перше висловлювання істинне, а друге — хибне.

Очевидно, що всі спроби віднайти таке формулювання цього висловлювання, у якому втрачалась би імплікатура неопосередкованого стану та « \supset », зазнали невдачі. Тому постає питання, як можуть деякі науковці стверджувати, що виключно з табличного значення істинності для імплікації можна висновувати значення, яке є від'ємним від значення «якщо p , тоді q »? Адже, із запропонованих прикладів можна зробити наступний висновок: неопосередкований стан є імплікатурою спілкування, оскільки неможливо віднайти такий варіант висловлювання, при якому втрачався би цей стан.

Щоби відкинути всі можливі сумніви, Грайс перевіряє неопосередкований стан на можливість зняття (cancelability). Висловлювання «Якщо Сміт в бібліотеці, то він працює» імплікує неопосередкований стан. Але мовець може запропонувати інший варіант цього висловлювання: «Я знаю де Сміт і я знаю що саме він робить. Але я хочу сказати лише те, що якщо Сміт в бібліотеці, то він працює».

Імплікатура також може бути знята контекстуально. Наприклад:

(i) Мовець можете знати відому логічну забавку, у якій ведучій надає імена деякої множини персон, що перебувають в кімнаті, їх професію, захоплення, але прямо не сповіщає, яка особа є представником якої професії,

чи яке захоплення вона має. Далі мовцю надають частину інформації, із якої він має здогадатися, яка професія чи яке захоплення відповідає кожній конкретній людині в кімнаті. Уявімо, що йдеться про справжніх людей, яких може бачити ведучій забавки, але не мовець. Ведучій забавки може сповістити: «Якщо Джон має чорне волосся, тоді місіс Джонс має також чорне волосся». Промовляння цього висловлювання імплікує неопосередкований стан. А от контент цього висловлювання буде саме таким, як і у висловлюванні «Якщо Джон має чорне волосся \supset місіс Джонс має також чорне волосся».

(ii) Існує також декілька загальноприйнятих конвенцій. Пол Грайс наводить приклад про карткових королів — «якщо я маю червоного короля, я також маю й чорного короля». У нашій країні під час викладання курсу логіки викладачі часто звертаються до іншого прикладу: «Якщо слово стоїть на початку речення, то воно пишеться з великої літери». Вони є цілком раціональними та очевидними й не несуть у собі імплікатуру неопосередкованого стану. Але при цьому, і в ситуації з картковими королями, і в ситуації з правописом слів із великої літери в українській мові — логічний сполучник «якщо, то» є істино-функціональним.

Із вищезгаданих прикладів необхідно зробити такий висновок: узагальнені імплікатури неопосередкованого стану мають високий ступінь невіддільності та можливості бути скасованими. Вони також можуть бути зняті експліцитно, або контекстуально. Експліцитно зняті імплікатури ілюструються за допомогою різних прикладів, таких як: «Якщо я покладу цю купу цукру у воду, то віна розтане, також я знаю, що не можливо знати напевно, чи це трапиться». У цьому прикладі зняття імплікатури спілкування відбувається на підставі фактів, що змушують розглядати висловлювання існування, як здогадку. Аналіз таких висловлювань, ймовірно, лежить у емпіричній площині. Іншими словами, дослідник може запропонувати уявити людину, яка не має елементарних знань щодо властивостей цукру. Але така людина може здогадатися (навіть за умови, що така людина не буде

проводити спеціальний експеримент), що цукор у воді неодмінно розтане. Відповідно до цих фактів вживання умовного сполучника, маємо припустити, що наявна імплікатура є імплікатурою спілкування.

Механізм виникнення таких імплікатур спілкування можна також проілюструвати таким прикладом:

(i) Якщо австралійці виграють перше випробування, то вони виграють усю серію, запам'ятайте мої слова.

(ii) Можливо, якщо він прийде, він буде в доброму гуморі.

(iii) Обов'язково, якщо він прийде, він отримає свої гроші.

Вживання висловлювання в прикладі (iii) не імплікує неістинно-функціональну основу для того факту, що мовець може прийти й не отримати свої гроші — умов для існування неопосередкованого стану немає. Деякі опоненти Грайса, що намагаються віднайти спеціальні умови, за яких вживання виразів природної мови було б доречним (А-філософи), очевидно мають приписувати сполучнику «якщо, то» риси, що мають радше конвенційний характер. Так само й модальні індикатори «можливо» чи «обов'язково» є радше конвенційними.

Розуміння неопосередкованого стану як імплікатури спілкування для Грайса є головним. Як було зазначено раніше, аргументи філософа ґрунтуються на переконанні, що між логічним сполучником « \supset » та граматичним сполучником «якщо, то» немає різниці — сказати « $p \supset q$ » означає сказати висловлювання із логічної точки зору більш слабке, ніж «неправда, що p , та правда, що q ». Це означає, що перше висловлювання є менш інформативним, ніж друге. Відповідно до принципу Кооперації, застосовувати менш інформативне висловлювання замість більш інформативного є порушенням максими кількості. Більш інформаційне висловлювання має перевагу. Ніхто не має цікавості у тому, щоби дізнатися про певні відношення (наприклад істинно-функціональні), які зберігаються між деякими двома пропозиціями. Щоправда, це твердження є істинним за умови, що така людина не є дослідником логіки чи лінгвістики. Логіка

відсилає до теоретичного знання, наприклад, до знання різної пропозиційної сили. Однак, на думку Грайса, природа мови — інституціональна. Це означає, що вживання мови задля практичної мети є більш фундаментальним, аніж для теоретичної мети.

Загально відомим фактом щодо людської природи є те, що люди під час комунікації надають перевагу практичному інтересу, аніж теоретичному. Якщо прийняти цей принцип комунікативної корисності, дійдемо висновку, що природа максими кількості цілком природно пояснюється на її перетині із супозицією максими якості («Кажі тільки те, у чому впевнений»). Цілком природно, що мовець вважає достатньо обґрунтованою можливість використання менш інформативного висловлювання (ніж « $p \supset q$ ») — тобто неістинно-функціональне висловлювання. За звичайних обставин мовець імплікує існування неістинно-функціонального компонента, коли промовляє « $p \supset q$ ». Тому немає жодних обставин заперечувати, що сказати « $p \supset q$ » є тотожним промовлянню «якщо p , тоді q ». Неопосередкований стан у цій ситуації є прикладом узагальненої імплікатури, яка характеризується тим, що є прагматичною за характером.

Незважаючи на те, що на цьому етапі дослідження не виникають серйозні заперечення, Грайс продовжує розвивати свою теорію та продовжує доводити той факт, що неопосередкований стан є саме узагальненою імплікатурою.

Існує певна кількість різних лінгвістичних форм, які використовуються мовцями для позначення або проголошення умовного висловлювання. До найбільш розповсюджених варіантів відносять: «Якщо p , q », «Якщо p , тоді q », «У випадку p , q », «Припускаючи p , q » та інші. Логіки, або як їх називає Грайс — «жорсткі теоретики», допускають помилку, коли не проводять розрізнення між (1) «Якщо p , q » та (2) «Якщо p , тоді q ». Також вони не розрізняють дві філософські тези: (1) значення «Якщо p , q » надається матеріальною імплікацією та (2) значення «Якщо p , тоді q » надається матеріальною імплікацією. Теза (1) є очевидно істиною, або, принаймні має

добрі шанси бути істиною, позаяк теза (2) є доволі суперечливою. Маємо взяти до уваги, що значення «Якщо p , тоді q » трохи відрізняється від значення виразу «Якщо p і за цієї умови q ». Лінгвістична форма висловлювання «Якщо p , тоді q » буде відрізнятися від лінгвістичної форми висловлювання «Якщо p і за цієї умови q », адже маємо вживання слова «тоді», яке трохи корегує значення. Але треба бути обережними й не піддатися на оманливу думку, що між виразом «Якщо p , тоді q » і « $p \supset q$ » існує відмінність.

Таке пояснення може бути використано не лише в ситуації з умовним висловлюванням «Якщо p , тоді q », але й у випадку застосування диз'юнктивного висловлювання « p або q ». Якщо попередні аргументи будуть прийняті, це надасть змогу пояснити, що мовець обираючи між умовним та диз'юнктивним висловлюванням імплікує, що існують неістинно-функціональні підстави сказати саме так, а не інакше. Але важлива відмінність між умовним і диз'юнктивним висловлюванням полягає в іншому. Головна ідея в тому, що диз'юнктивні висловлювання, які посилаються (has been advanced) на неістинно-функціональні підстави, можуть бути доведені істиною-функціональним шляхом за рахунок встановлення одного з членів диз'юнкції. Але такий підхід очевидно не буде працювати у випадку з умовними висловлюваннями. За виключенням специфічних прикладів мовці не визначають правильність умовного висловлювання «Якщо p , тоді q » за допомогою ствердження хибності p , або ствердження істинності q . Часто таке висловлювання розуміють просто як ствердження p і q . Але матеріальна імплікація має працювати за будь-яких комбінацій значення істини її складників. Можна зробити висновок, що зазвичай матеріальна імплікація вживається не як матеріальна умова.

Можливо підібрати ситуацію, за якою будуть працювати всі можливі варіанти значення складників умовного висловлювання (окрім випадку, де антецедент висловлювання виражає істинне твердження, а консеквент —

хибне). Уявімо ситуацію, що мовець промовляє: «Якщо в мене є червоний король, то в мене є також чорний король». Це може означати:

- (i) У нього немає червоного короля і в нього немає чорного короля;
- (ii) У нього є червоний король і в нього є чорний король;
- (iii) У нього немає червоного короля, проте є чорний король.

Грайс робить висновок, що є принаймні одне значення «якщо, то», у якому «якщо p, тоді q» є матеріальною імплікацією.

Грайс пропонує ще один приклад. Уявімо ситуацію, що мовець сповіщає: «Або Вілсон або Хіт стане наступним прем'єр міністром». Інший мовець може не погодитися із цим твердженням і заперечити: (1) «Ні, жоден із них не стане прем'єр міністром. Очільником уряду має стати Троп». Мовець заперечує попереднє висловлювання, і Грайс називає таке заперечення «контроверсійною незгодою» (*contradictory disagreement*). Мовець також може сказати: (2) «Я не згоден, очільником уряду стане або Вілсон, або Троп». Тепер мовець не заперечує те, що сказав його візаві, тобто не заперечує той факт, що Вілсон може стати прем'єр-міністром. У цьому випадку мовець імовірніше не хоче повторювати того, що сказав його співрозмовник. У цей же самий час він хоче передати інформацію, яка, на його думку, є більш точною. Грайс називає це «заміщеною незгодою» (*substitutive disagreement*). На цьому етапі треба припустити необхідність існування специфічної умови — початкового списку взаємовиключних і справжніх вихідних даних. Якщо мовець скаже: «Прем'єр-міністром стане або Вілсон, або Папа Римський», то таке висловлювання потрібно розуміти, як ствердження перемоги Вілсона. Можемо припустити, що набуття повноважень прем'єр-міністра Хітом буде означати «перемогу» першого мовця. Під перемогою Грайс розуміє той факт, що інформація першого мовця знайшла своє підтвердження. Якщо ж прем'єр-міністром стане Троп, то перемогу отримує другий мовець. Який висновок можна зробити у випадку, коли перемогу отримує Вілсон? Жоден мовець не може вважатися переможцем, але Грайс припускає, що зазначений стан справ вказує на

найбільшу імовірність кандидатури Вілсона — кожен із мовців припустив таку можливість у своєму висловлювання, чого не можна сказати про інших кандидатів. Кожен із мовців у деякій мірі є правим, адже інформація кожного із них була підтверджена. Принаймні, не можна сказати, що обидва мовця помилялися. Це є ситуацією, у якій спільним займенником виступає імовірність обрання Вілсона на пост прем'єр-міністра, тож, єдиною розумною альтернативою може бути висловлювання «Або Вілсон, або хтось інший».

Імовірно, що застосування диз'юнктивних висловлювань у мові підтверджується відповідною диз'юнкцією, але за деяких специфічних умов, за яких це висловлювання проголошується. За цих умов слово «підтверджувати» є синонімом до слова «бути правим», але зовсім інша справа, якщо науковець має справу із поняттям «істина». Навряд чи можна припустити, що висловлювання «або..., або...» змінює своє значення, якщо статус «спільної основи» (common ground) підтверджує один із диз'юнктив. Якщо зміна значення дійсно не відбувається, а вихідна умова — значення висловлювання «або..., або...» визначається логічним значенням диз'юнкції — зберігається, філософи мови можуть інтерпретувати значення «Т» та «F» у інший спосіб, ніж «істина» й «хиба». «Я не кажу, що звичайна інтерпретація є недоторканою, але вочевидь вона не має бути довільно відкинута, а якщо й має бути відкинута, то заміненою на близьке за значенням поняття». Але якщо виявиться, що значення «істини» та «хиби» залежне від актуального стану речей у світі, буде доречним замінити їх на такі поняття, як «відповідне фактам» (підтвержене фактами, що не містить помилки), а поняття «підтверджено» (confirmed) замінити на «ратифіковане» («оголошене дійсним») (validated).

Мовець може вказати на один із диз'юнктив як на такий, що є спільним для обох мовців і має статус «спільної основи» (common ground). Наприклад, він може сказати: «Я вважаю, що прем'єр-міністром стане або Вілсон, або Хіт, але я хочу спрямувати дискусію до питання — Вілсон, або хто?». Таким

чином, розбіжність думок буде обмежена до рівня «заміщеної незгоди» (substitutive disagreement). Але не можна сказати, навіть за умови, що Вілсон дійсно стане прем'єр-міністром, що правильність усього висловлювання підтвердиться. Тож, мовець має мати конвенційне знаряддя задля вказування на статус «загальної підстави» (common ground) — як на письмі, певна інформація може бути винесена за дужки. Якщо ж істино-функціональний сполучник «Якщо p , тоді q » розуміється, як «не p , або не q », «не p і q », « p і q » — конвенційне знаряддя буде застосоване у двох випадках: [«не p , або не q », «не p і q »] та « p і q ». У цьому разі третій варіант буде розглядатися, як своєрідна опозиція щодо перших двох — не важливо у якій послідовності. Отже, підтвердження істинно-функціональності сполучника «Якщо p , тоді q » відбувається за рахунок будь-якого — із запропонованих — диз'юнктив. Але інтуїтивно Грайс відчуває, що в мовця не існує «знаряддя», який би працював таким чином, як у випадку з умовним сполучником «Якщо p , тоді q ».

З цього питання є думка, що дане пояснення народжує *ad hoc* аргумент, який застосовується виключно у вищезначених випадках — тобто випадках застосування умовних висловлювань. Але є ціла низка прикладів, у яких це пояснення також має бути застосовано. «Взяття в дужки» використовується під час аналізу кон'юнктивних висловлювань $[p] \wedge q$. Використання дужок сигналізує про те, що перший кон'юнкт $[p]$ розглядається у якості «загальної підстави» (common ground). Грайс наводить два приклади: «Інінг (мається на увазі термінологія, що застосовується під час гри в бейсбол) було завершено о 3:15, Сміт не подає» та «Інінг було завершено о 3:15, і Сміт не подавав». Виникає питання, чи пропозиція в цих випадках стосується загальної підстави у якості факту або умови (possibility). На думку філософа, це буде залежати від того, що саме конвенційно сповістить слухачу кон'юнкт, що знаходиться поза дужками.

Між тим, не залежно від того, чи дійсно мовець має це знаряддя, його навряд можна використовувати під час проголошення умовних висловлювань із логічним сполучником «якщо, то». Навіть за умови, що таке використання

вбачається розумним у випадку, коли замість висловлювання «Або Вілсон, або Хіт стане прем'єр-міністром» мовець промовить «Якщо Вілсон не стане прем'єр-міністром, то ним обов'язково стане Хіт» і тим самим розвине (restriction) дискусію — що деякі науковці можуть розглядати як випадок винесення за дужки.

Слід зауважити, що між логічним сполучником імплікація та іншими сполучниками є різниця, яка полягає в тому, що сполучник «якщо, то», на відміну від «або» та «і», немає властивості комутативності: «якщо p , тоді q » не є тотожним «якщо q , тоді p ». Це дозволяє, з логічної точки зору, проводити розрізнення між його складниками. Антецедент імплікації є F-компонентом: тобто його хибність логічно необхідна для фактичного підтвердження (satisfactoriness) молекулярного висловлювання, складником якого він є. Консеквент імплікації, у свою чергу, є T-компонент: його істинність є логічно необхідною для фактичного підтвердження (satisfactoriness) молекулярного висловлювання.

Грайс задається трьома питаннями:

(1) Чому логічна тотожність «Якщо p , q », а також «не p , або q » й «не p і не q » не виключає існування таких ситуацій, коли заміна умовного висловлювання на його логічні відповідники, з раціональної точки зору, вбачаються щонайменше дивною? Чому, наприклад, заміна «Якщо він подзвонить у двері, дворецький його пустить» на «Або він не подзвонить, або дворецький його пустить» має допускатися мовцем?

(2) Чому природна мова має знаряддя задля позначення заперечення, кон'юнкції та диз'юнкції — разом із цим, має відповідний сполучник, який позначає умовне з'єднання «якщо, то»? Чи можна віднайти раціональне пояснення для існування граматичного сполучника «якщо, то» за умови, що мовець може сповістити деякими шляхами таку саму інформацію, навіть не звертаючись до умовного сполучника?

(3) Чому, маючи в природній мові у відповіднику логічному сполучнику «якщо, то», маємо виділяти F-компонент — антецедент, та T-компонент — консеквент?

Відповіді на ці питання дозволяють вирішити головне завдання, яке ставить Грайс — дослідити, чи дійсно природним значенням умовного сполучника «якщо, то» є підрядне знаряддя (subordinative device) — тобто розглядати умовний сполучник, як близький за значенням до дієслова «припускати» (suppose). В іншому випадку маємо заперечити, що умовний сполучник «якщо, то» має таке «знаряддя» або конвенційну силу.

Грайс пропонує застосувати специфічний метод: припустити існування деякої шкали примітивізму (primitivness), у якій заперечення й кон'юнкція є більш примітивними у відношенні до диз'юнкції та імплікації. Уявімо ситуацію, що в природній мові не має самостійного позначення для заперечення. Це означає, що більшість інформації, яку мовець наразі здатен передавати засобами природної мови, була б для нього недоступною.

На відміну від заперечення, кон'юнкція може бути присутньою у висловлюванні навіть тоді, коли відсутнє спеціальне граматичне позначення. Наприклад, за допомогою висловлювання «Зараз іде дощ. Він буде продовжуватися й надалі» мовець здатен сповістити рівно стільки ж інформації, скільки й за допомогою висловлювання «Зараз іде дощ і він буде продовжуватися й надалі». Однак, за відсутності граматичного сполучника «і» у висловлюванні необхідно застосовувати його логічний відповідник — кон'юнкція: у протилежному випадку мовцю не вдасться утворити складне молекулярне висловлювання.

На думку Грайса, мовець мусить мати можливість заперечити кон'юнктивне висловлювання без апеляції до значення істини його складників:

- Завтра буде йти дощ. Післязавтра буде сонячно.
- Це не так.
- Що саме?

— Що завтра буде йти дощ і післязавтра буде сонячно.

Останнє висловлювання може означати, що (і) два кон'юнкти не можуть бути одночасно істинними, адже ніколи не буває сонячного дня після лише одного дня із дощем, (ii) один із диз'юнктив є хибним, (iii) обидва диз'юнкти є хибними.

Головне завдання сполучника «або» полягає у вказівці на бінарність деяких можливостей — одна з яких припускається мовцем, як така, що може бути актуалізованою, проте сам мовець не знає, яка з них. Бінарні можливості так чи інакше мають бути пов'язані із загальною темою спілкування. Зазвичай, «А або В» використовують для надання відповіді на так звані W-запитання (What? Where? When? Why?), де кожний диз'юнктив збільшує чи уточнює інформативність можливої відповіді. Комунікативна корисність диз'юнктивних висловлювань полягає в більш докладному розкритті підгрунтя чи бекграунду W-запитань: тобто в можливості зняття диз'юнкції за допомогою заперечення деяких її складників — *modus tollendo-ponens*, а також у можливості надання альтернативних диз'юнктивів під час, наприклад, планування чи передбачення. За цих обставин Грайс стверджує: «Задля вживання диз'юнкції в зазначених випадках мовець повинен мати неістинно-функціональне підгрунтя».

Грайс підтверджує це за допомогою прикладу:

— Він не повідомив про свій від'їзд і не заплатив.

-...

— (після невеликої паузи): «Це не правда, що він не повідомив про свій від'їзд і не заплатив. Він вчинив обидві дії».

Але буде неприродно для мовця сповістити:

— Він або сповістив про свій від'їзд, або заплатив. Насправді, він вчинив обидві дії.

Постає питання, чому саме диз'юнктивні висловлювання у вигляді відповідей на W-питання краще за інші підходять задля розкриття їх імпліцитного бекграунду. З одного боку, відповідь на це питання надає ідея

лінгвістичної економії. Навряд мовець, проголошуючи W-питання, очікує отримати від свого співрозмовника відповідь у вигляді висловлювання із запереченням. Наприклад, слід уявити ситуацію, коли голова компанії під час наради звертається до секретаря із запитанням:

— Хто сьогодні запізнюється?

— Точно не Джордж.

Зрозуміло, що інформативність висловлювань із запереченням під час W-питань не може задовольнити мовця. Інтуїтивно відчуваємо, що голова компанії так і не отримав достатньо інформативної відповіді на своє запитання. Таку саму «ваду» мають і висловлювання, що складаються з кон'юнктивних складників.

— Хто сьогодні запізнюється?

— Джордж і Сміт.

Інформативність кон'юнктивного висловлювання істотно вища за висловлювання із запереченням, але це не означає, що відповідь є повною. Наприклад, мовець може уточнити:

— А де ж Карен?

— Вона також запізнюється.

Іншу ситуацію маємо під час застосування висловлювання із диз'юнкцією. Диз'юнктивне висловлювання породжують бінарні опозиції, що створюють вичерпний перелік можливих варіантів. Якщо мовець каже, що на зустрічі відсутні Джордж або Сміт, це означає, що точно всі, крім когось з цих двох згаданих осіб, присутні на зустрічі.

Грайс наводить аргумент на користь того, що економія диз'юнктивного висловлювання проявляється навіть у типографічному сенсі. Дійсно, в англійській мові для позначення граматичного відповідника логічних сполучників заперечення («not») та кон'юнкції («and») на письмі застосовується три літери. Разом із цим, для позначення граматичного відповідника логічного сполучника диз'юнкції («or») — усього дві. Але цей приклад є прийнятним виключно в англійській традиції. Адже в українській

мові, навпаки, сполучник «або» складається з трьох літер, у той час як «і» — з однієї. Це наводить на висновок, що, навряд, типографічна й лінгвістична економія якоюсь мірою пов'язані одна з одною.

Більший ступінь інформативності мають диз'юнктивні висловлювання, хоча, на думку Грайса, це не є очевидним у ситуації, коли диз'юнкти перебувають під запереченням: «не А або не В» є більш економним, ніж «не відповідає актуальному стану речей, що А і В». Однак, раніше було встановлено, що W-питання тяжіють або вимагають від мовця стверджувальної відповіді без використання заперечення. Мовець може поцікавитися: «Хто вбив містера Уайта?», але навряд він буде запитувати: «Хто не вбивав містера Уайта?», і так само в питаннях «Коли?», «Де?», «Що?». Таким чином, припускається, що вживання висловлювання із логічним сполучником «або» для відповіді на W-питання є більш економним, порівняно із використанням його логічних відповідників у формі заперечення кон'юнктив («і»), а отже було сформовано відповідну «звичку» використовувати радше диз'юнктивне висловлювання, аніж кон'юнктивне. Якщо зазначений вище аргумент приймається, це означає, що мовець під час промовляння диз'юнкції «або» імплікує, або передбачає, що він, тим самим, скеровує себе до відповідного імпліцитного або експліцитного W-питання.

Незважаючи на це, важливо надати відповідь на питання, чому — у ситуації використання «або» на противагу «якщо, то» — вживання «або» буде більш природним у порівнянні із логічними еквівалентами? Якщо попереднє припущення слушне, і логічний сполучник «або» є більш доречним у використанні, то постає питання: чому логічні еквіваленти можливих висловлювань все-одно існують, не дивлячись на примат лінгвістичної економії?

Надалі Грайс вводить «вказівний» принцип (pointing principle):

1) Ми розпочинаємо з припущення, що зазначений сегмент природного дискурсу, у всіх своїх проявах, є вільним від логічних зв'язок. Неважливо, яка це логічна форма, вона є розсудливо прихованою (discreetly concealed).

Навіть тоді, коли природна мова за фактом не володіє цією властивістю, вона повинна нею володіти.

2) Також здається неймовірним вважати наступне: якщо раціональність має змогу виражати визначену множену висловлювань, то вона має й заперечувати лише цю визначену множину висловлювань. Заперечення в множені висловлювань має вкладатися у своєрідний «дороговказ» мовця дослідної мови. Але висловлювання із запереченням, оскільки за природою вони є запереченнями, не мають бути «одягнуті» під таку саму логічну маску.

3) Ми також очікуємо від мови, яку досліджуємо, що деякі її слова мають позначати кон'юнкції. Ця функція не є необхідною задля того, щоби надати мовцю можливість зробити кон'юнктивне висловлювання. Іншими словами, для того аби мовець мав можливість промовляти кон'юнктивне висловлювання, для цього зовсім не потрібно обов'язково використовувати граматичний сполучник «і», який є відповідником логічного сполучника кон'юнкція. Всім має керуватися деяким іншим «знаряддям», яке би впливало із самої структури висловлювання. Однак, граматичне вираження логічних сполучників все-одно залишається потрібним, адже як зазначалося вище, мовець повинен мати можливість заперечити будь-яке висловлювання, яке він промовляє. Наявність у мові слів, які позначають кон'юнкцію дозволяє мовцю віднаходити множину простих висловлювань у межах дії знаку заперечення. Це дає змогу мовцю погоджувати прості висловлювання в складі складного, не потребуючи водночас чіткого визначення кожного з його компонентів.

4) Надалі необхідно розглянути можливість або доречність подальшого додавання простих логічних зв'язок до когорти простих і складних сполучників. Чи існує необхідність додавання окремого сполучника диз'юнкція? Грайс зауважує, що, здається, немає жодних причин для цього. Раніше було доведено, що мовець від природи має «знаряддя» у вигляді заперечення та кон'юнктивних пропозиційних зв'язок. Зняття загального заперечення, з якого слідує кон'юнкція внутрішніх заперечень (interior

negative clauses), дозволяє логікам припустити, що надалі контент, якій міститься в пропозиції, буде приписуватися диз'юнктивним часткам.

5) Для того, аби віднайти причину для розширення переліку пропозиційних зв'язок Грайс пропонує прийняти «вказівний» принцип (pointing principle). Припускається, що природна мова складається з нескінченної множини пар висловлювань, кожна з яких відповідає таким критеріям. (i) Кожна пара включає в собі «ф» член та «ψ» член. (ii) «ф» член та «ψ» член дає змогу укомплектувати себе внаслідок додавання будь-якого з нескінченної множини пропозиційного висловлювання. (iii) Таке укомплектування є не тільки можливим, але й обов'язковим для чіткого розуміння висловлювання і його форми. Укомплектування «ф» члена цієї пари пропозиційним висловлюванням α продукує таке саме конвенційне значення, як і укомплектування відповідного «ψ» члена запереченням α . Вказівний принцип приймається для того, аби пояснити, чому мовець, задля того аби передбачати (envisaging) загальне висловлювання, пропозиційне розширення якого представлено α , а не його загальним запереченням, має обрати «ф» член із розширенням α . Також аби передбачити загальне заперечення α , а не заперечення загального висловлювання, він має обрати «ψ» член із запереченням α .

б) Якщо цей принцип буде прийнято, і якщо його дію буде доведено в природній мові, яка включає засоби, як для вказування на заперечення кон'юнктив негативних (negative) висловлювань, так і для схожих операцій ствердження диз'юнкцій у стверджувальних висловлюваннях, то мовець отримає раціональне підґрунтя для застосування ф-ψ пар.

7) Якщо буде доведено функціонування вказівного принципу, то такий принцип має стати основою для легітимації існування пари висловлювань ф-ψ, які є наявними в природній мові. Такий підхід, на думку Грайса, буде мати певні переваги. Також необхідно припустити, що якщо в деякій природній мові такі пари висловлювань не будуть знайдені, або вони будуть діяти деяким іншим чином, то науковці мають все-одно припустити можливість дії

цього принципу. Іншими словами, якщо диз'юнктивні пари не будуть знайдені, необхідно буде провести додаткові дослідження щодо їх пошуку та обґрунтування.

8) Грайс зазначає, що на цьому етапі дослідження ним було віднайдено підґрунтя для існування в природній мові таких логічних зв'язок або операторів, як заперечення, кон'юнкція й диз'юнкція. Аби завершити дослідження природи логічних сполучників необхідно також віднайти можливі шляхи пояснення та обґрунтування і для умовних висловлювань. Вихідною ідеєю Грайса є розуміння кон'юнкції, як не комутативної (noncommutative) — на відміну від попередніх операторів — зв'язки. Із семантичної точки зору головне завдання класу умовних сполучників не полягає в розрізненні (indifference).

Перш ніж перейти до подальшого аналізу умовних висловлювань, необхідно ще раз повернутися до завдань диз'юнкційних висловлювань, адже відомо, що імплікація може бути виражена за допомогою саме диз'юнкції. Для Грайса диз'юнктивне висловлювання виконує роль продукування можливих варіантів окреслення відповіді на W-питання. Якщо мовець запитує: «Хто вбив містера Вайта», то відповіді: «Або Джон, або Джордж, або Майкл» формують своєрідну площину можливостей, які допомагають мовцю наблизитися до вирішення цієї проблеми — тобто проблеми знаходження справжнього вбивці. Чим менша кількість диз'юнктивів цього висловлювання, тим ближче мовець стає до остаточного вирішення. Правильна відповідь на W-питання з'являється тоді, коли не залишається інших диз'юнктив-складників, що також вимагає дотримання певних умов:

(i) Необхідна деяка гарантія, яка б регламентувала, що до остаточного вирішення питання можна раціонально дійти, тобто правильна відповідь уже наявна серед диз'юнктивів висловлювання, що виражають можливості.

(ii) Під час дослідження мають з'являтися гарні підстави для того, аби знімати по черзі наявні диз'юнкти.

(iii) Не повинно існувати можливості зняти останній диз'юнкт.

(iv) Диз'юнктивне висловлювання не може мати можливість функціонувати на неістинно-функціональних засадах. Грайс розуміє під істинно-функціональними засадами висловлювання наступне — правильність (або відповідність дійсності) одного диз'юнкта — наприклад, що вбивцею є Джон — робить абсурдним думку про те, що проблему із визначенням вбивці було вирішено заздалегідь, тобто ще до початку самого дослідження або слідства.

9) З першого погляду здається, що є деякий визначений тип вживання, який би впорядковував кожен наступний диз'юнкт висловлювання. Цей тип вживання (mode of employment) Грайс називає «випадковим плануванням» (contingency planning). Якщо припустимо, що знайома мовця сповістила про своє прибуття, проте мовцю й досі невідомо коли, де і як це станеться, він все-одно може зрозуміти, що знайома не припливе на підводному човні до військово-морської бази, або не скоїть стрибок із парашутом прямо до Кампусу університету Берклі в Каліфорнії. Найбільш імовірними варіантами її подорожі імовірно буде або літак, що прибуде в аеропорт Сан-Франциско, або потяг, що прибуде на залізничну станію цього ж міста, або пасажирський корабель, що прибуде до місцевого доку. Мовець формулює певну множину ймовірностей, які об'єднуються у висловлювання за допомогою сполучника диз'юнкція. Надалі мовець може проаналізувати це диз'юнктивне висловлювання й визначити, яка з можливостей має найвищий ступінь імовірності.

Незважаючи на зовнішню очевидність, Грайс зазначає, що подальше дослідження «випадкового планування» покаже, що цей принцип не має достатньої сили аби скеровувати вживання диз'юнктивних висловлювань. Такий висновок філософ робить із наступних міркувань. По-перше, і досі не надано відповідь на питання, чому перехід від попередніх можливих рішень до остаточного рішення в межах диз'юнктивних висловлювань може відбутися без додаткової допомоги з боку міркування, а іноді — ні. Уявімо, що мовець так і не зміг визначити тип транспорту, яким скористується його

знайома. Отже, усе, що залишається в його силах — це зачекати та переконатися на досвіді, який із варіантів був правильним. Таку саму ситуацію маємо й у прикладі із вбивством. Мовець може визначити коло підозрюваних і об'єднати їх за допомогою диз'юнкції в одне міркування. Проте, аби надати точну відповідь, мовцю необхідно звернутися до спостереження, а також аналізу емпіричних доводів. По-друге, за бажанням мовець може розглядати дві різні можливості як структурно аналогічні. Наприклад, мовець може вступити в полеміку щодо того, який саме елемент множини індивідів відповідає атрибуту бути вбивцею Джона, або має предикат «вбивця Джона». Так само можлива дискусія щодо того, який вид транспорту є носієм атрибуту бути транспортом його знайомої, або є носієм предикату «транспорт його знайомої». Для Грайса попереднім висновком, що слідує з прийняття або заперечення такого «стилю» філософування, полягає в наступному. Такий аналіз може бути або корисним і надати важливе доповнення до загальної прагматичної теорії, або ні. Якщо ж принцип «випадкового планування» посяде чільне місце в теорії, то він стане «добрим метафізичним портретом» («a good metaphysical portrait»), який дасть змогу аналізувати будь-які контексти вживання висловлювань.

У світлі вищезгаданого, Грайс відхиляє ідею того, що «випадкове планування» надає мовцю чітко визначену множини імовірних диз'юнктивів. Цей принцип є радше загальною фундаментальною диз'юнктивною функцією, яка є частиною процедури, що:

- (i) Шукає загальний або частковий прогрес у вирішенні W-питань.
- (ii) Розгортає метод, що є вивідним (eliminative) за природою.
- (iii) Включається в схему аргументу, де є дві посилки, одна з яких — загально-диз'юнктивна, а інша — недиз'юнктивна.
- (iv) Вимагає, щоби логічна якість (стверджувальне, заперечувальне, подвійно-заперечувальне) недиз'юнктивної посилки була протилежною до логічної якості першої — диз'юнктивної посилки.

10) Надалі відбувається повернення до питання, чи можуть дослідники апелювати до деякої необхідності, або функції виконуваності, яка б вказала на необхідність існування деякого спеціального виду зв'язку, який би потребував сполучника імплікації. Передусім Грайс має на увазі матеріальну імплікацію. Її не комутативний характер у поєднанні зі структурою заперечувально-стверджувального модусу (*modus ponendo ponens*), у якому аргумент тісно пов'язаний з імплікацією, вказує на те, що функція, яку шукає Грайс, криється в процедурі зняття (*eliminative*), що дозволяє отримувати поступ у вирішенні W-питань.

Аналіз W-питань дає змогу зробити вступ до проблеми природи умовних сполучників, проте, на думку Грайса, сама природа таких сполучників не криється у W-питаннях, тож необхідно і далі шукати спеціальний метод.

Перспективним у цьому напрямі вбачається підхід англійського філософа Джона Вілсона (John Cook Wilson, 1849 — 1915), який, щоправда, не опікувався безпосередньо проблемами природи логічних та граматичних сполучників, проте віднайшов важливу особливість. Англійський філософ зазначає, що коли дослідник переходить від аналізу W-питань до «Так-ні» питань — для нього відкривається цілий клас прикладів, що формують незалежні один від одного пари «так-ні» запитань, проте, разом із цим, формується клас пар-прикладів, де зв'язок між ними наявний. Наприклад, мовець може сказати, що відповідь на запитання «так або ні» залежить від відповіді на друге запитання «так або ні». Іншими словами, відповідь на перше запитання слідує з відповіді на друге запитання, ба більше, негативна відповідь на друге запитання продукує негативну відповідь на перше запитання.

Грайс називає такий тип зв'язку «питальним підпорядкуванням» (*interrogative subordination*). За словами філософа цей зв'язок зберігається, наприклад, у наступній парі запитань: (1) «Твоя тітка живе в Лондоні?» та

«Твоя тітка живе в Англії?». Під час більш ґрунтовного дослідження ця ідея має бути розвинута.

11) Попередній аналіз ролі вживання висловлювань з умовними сполучниками полягає в наступному:

(i) Так само, як диз'юнктивні частини (*particles*), умовні частини мають функцію, що тісно пов'язана із запитаннями. Проте, на відміну від перших, умовні частини не мають спеціального відношення до окремого різновиду запитань (наприклад, *W*-питання), тож цей зв'язок має відношення до запитання в цілому.

(ii) Умовні частини не мають спеціального відношення до функціонування або конституювання деякої процедури відповіді або вирішення питання, навіть якщо така процедура має відношення до запитання в цілому. На думку Грайса, найкраще розглядати застосування умовних висловлювань, як таке, що не конструюються за допомогою усунення деякого етапу думки — тобто матеріалу, який має бути усуненим — а за рахунок конструювання на основі наявної базової інформації, тобто коли з'являються нові підстави під час пошуку вирішення деякого питання. Застосування умовних операторів мають радше конструюючий характер, а не від'єднуючий.

(iii) Конструктивний характер функції умовних висловлювань може бути визначений таким чином: це незалежний тривалий процес, що включає послідовність взаємопов'язаних запитувань. [94 p. 76]

Починаючи з деяких початкових позицій, мовець додає до них нескінченну множину наступних частин інформації. Ця інформація вказує на подальшу множину стверджувальних відповідей на запитання, для який попередні запитання (що стоять на більш ранніх етапах цього руху) уже віднайшли свої відповіді. І ці відповіді скеровують пов'язанні із собою запитання. Таке розуміння ролі умовних висловлювань надає їм надзвичайного значення відносно аргументативної практики та отримання нового знання. Накопичення знання, що передбачається таким підходом до

розуміння природи умовних сполучників, надає неформальний аналог більш регламентованої процедури, якою послуговуються математики та науковці під час продукування свої наукових теорій. Тобто розглянутий вище підхід намагається поставити умовні висловлювання на головне місце у відношенні до раціонального мислення та наукових досліджень.

Надалі Грайс надає власне бачення процедури застосування умовних висловлювань.

(а) На думку британського мислителя «формалісти» мали рацію, коли намагаються відшукати спеціальний взаємозв'язок між умовними висловлюваннями та відношенням висновування (relation of inferrability). «Я буду називати відношення висновування «сильним» з'єднанням», — зазначає він. [94 p. 77]

Існування такого взаємозв'язку відчувається на інтуїтивному рівні та за рахунок практики виокремлення першої і другої посилки умовного висловлювання — антецеденту та консеквентну.

(б) Грайс критикує підхід «формалістів» до аналізу природи взаємозв'язку між антецедентом та консеквентом, зазначаючи, що останні помиляються у своєму баченні природи цього зв'язку. Конвенційне значення умовного висловлювання надається за рахунок табличного значення істинності для матеріальної імплікації. Ба навіть за такої умови «жорстке» з'єднання частин умовного висловлювання задля того, аби висловлювання мало значення, не є необхідним. На думку англійського філософа, між антецедентом і консеквентом є і інші різновиди зв'язку, які мають змогу породжувати не конвенційні імплікатури, тобто імплікатури спілкування.

(в) В цілому, або в деякому специфічному контексті, раціональний мовець не може використовувати умовну форму висловлювання позаяк вимог табличного значення істинності будуть враховані й деякий «сильний» зв'язок буде дотриманий. У цьому контексті вживання мовцем умовного висловлювання буде неконвенційно імплікувати, що «сильний» зв'язок дотриманий.

(г) Інше, більш спеціалізоване джерело імплікатур спілкування, полягає у функції, яку відіграють умовні висловлювання під час раціонального спілкування. Така роль функції може бути розглянута, як умовна форма (conditional form) та є підґрунтям для існування не тільки таких форм, а й імплікатур спілкування загалом. На думку Грайса, мовець — той, хто застосовує функцію — застосовує її для виконання ролі цієї функції. Те, що виконання ролі цієї функції вимагає наявності жорсткого з'єднання антецеденту та консеквенту передбачає, що наявність такого зв'язку імплікується за допомогою імплікатури спілкування.

(д) В логіці є загальноприйнятий факт, що логічні сполучники утворюють відповідні бінарні пари. Проте сполучник «якщо, то» такої пари не має і є єдиним сполучником, що є не комутативним. У теорії Грайса цей факт вказує на те, що існування такої відмінності може бути розглянуто, як доказ існування спеціальної умовної форми висловлювань. Не комутативний характер умовних форм є показником того, що її спеціальна роль полягає в описі випадків, коли форма думки (passage of thought) «протікає» від антецеденту до консеквенту. Імовірність наступного консеквенту залежить від значення, яке набув попередній консеквент, що став антецедентом. Зазначені вище факти мають відношення до філософування К. Вілсона стосовно ланцюгу запитних підпорядкованих питань (chain of interrogatively subordinated questions), у яких позитивна відповідь на поставлене раніше запитання детермінує позитивну відповідь на запитання, що буде поставлене згодом. Так само, негативна відповідь детермінує негативну відповідь на наступні запитання.

(е) Важливим є той факт, що умовна форма може виконувати цю роль лише тоді, коли табличне значення істинності умовного сполучника може бути визначене незалежно від знання табличного значення істинності складників умовного висловлювання, іншими словами, за властивістю строгого зв'язку між антецедентом та консеквентом.

(є) Побудова своєрідного «сховища» підпорядкованих питань, де кожний зв'язок може бути диверсифіковано в множину інших підпорядкованих питань — це фундаментальне знаряддя розуму задля нашого зв'язку із навколишнім середовищем.

(ж) Існує важливий зв'язок і не менш важлива відмінність між функцією диз'юнктивних практик і спеціальною функцією «умовних» практик. Застосування диз'юнктивних і умовних сполучників мають відношення до запитання. Однак, на відміну від диз'юнкції, умовні сполучники не мають відношення до функції зняття (*eliminative procedure*), чи будь-якою іншою процедури, що покликана надавати відповідь на запитання. Спеціальна функція умовного сполучника полягає не в знятті, а в накопиченні (*accumulative*) інформації.

Парадокс Грайса (Grice Paradox)

Пол Грайс аналізує парадокс на підставі умовної ситуації. Філософ пропонує уявити гру у шахи між двома супротивниками: Йогом і Зогом. Їхня гра має відповідати двом умовам:

- (1) Йог грає білими фігурами 9 з 10 разів.
- (2) Не було жодної нічиєї.

Наразі гравці виконали 100 партій:

- (1) Йог, за умови, що перемагали білі, виграв 80 з 90 ігор.
- (2) Йог, за умови, що чорні програвали, програв 10 з 10 партій.

Останню гру Йог за Зог відіграли вчора. [94 р. 78]

Закон контрапозиції (*the Law of Contraposition*) передбачає, що «якщо А, В» дорівнює «якщо не В, не А». Таким чином гра в шахи, про яку йдеться вище, має наступні вірогідності:

- (1) 8 до 9, що якщо Йог грає білими, то він виграє.
- (2) 1 до 2, що Йог програє, за умови що грає чорними.
- (3) 9 до 10, що або Йог не грає білими, або він виграє.

Грайс звертається до Дамета та Кріпке. Останні зазначали, що мовець має розрізняти: (1) значення вірогідності умовного зв'язку до підстави *h* —

значення, що не має зворотної дії (по відношенню до умовного сполучника), коли мовець визначає стандартну протилежність або стандарту диз'юнктивну протилежність; для «якщо p , q » за умови h дорівнює «якщо не p , то не q » за умови h або «не p або q » за умови h . (2) значення умовної можливості, що ілюструється можливостями для A , відповідними до « q і h », значення, що не може бути усунуте як ідентичне до можливості заперечення B , відповідно до заперечення кон'юнкції « q і h ».

За умови вищезначеного, Дамет та Кріпке мають змогу зробити з запропонованої ситуації такий висновок. Гра Йога та Зога має братися у відповідності до умовних можливостей, а не можливостей умовного висловлювання.

У свою чергу цей висновок може бути застосовано до наступного прикладу:

- (1) Віра, що «якщо p , q » є тотожною до віри, що «якщо не q , отже не p », а також «не (p або q)».
- (2) Віра (при супозиції, що p) у q , яка не є ідентичною до віри (при супозиції, що не q) не p .

Останній приклад цікавить Грайса лише у контексті вирішення його власного парадоксу. «Приймаючи той факт, що запропонована відмінність наявна, тоді «якщо p , q » не має означати, наприклад, «за супозицією «якщо p , q »». Тоді на якій підставі мовець має в такому випадку мати на увазі «за супозицією «якщо p , q », якщо це не є частина конвенційної сили (conventional force) сполучника «якщо».

Проблема вирішується за умови, що дослідники будуть вважати сполучник «якщо p , q » як такий, що природно застосовується у випадках, що підпадають під *modus ponendo ponens*. Надалі мовець вирішує, яку саме базову інформацію (бекграунд) необхідно застосувати, якщо йому надається посилка «Йог грає білими».

Тлумачення специфіки умовних висловлювань П. Грайсом та П. Стросоном.

Як вже зазначалося раніше, П. Грайс був переконаний у тому, що не існує різниці між граматичним сполучником «якщо, то» та логічним « \supset ». Він зазначає, що «якщо й існують певні відмінності між «якщо, то» та « \supset », ці відмінності мають перебувати лише на рівні значення висловлювання».[150 с. 229].

Своє прагматичне доведення зазначеної тези він розпочинає із розгляду особливого стану, який він назвав Indirectness Condition (неопосередкований стан). Цей стан має місце тоді, коли інтуїтивно відчувається або імплікується певна відмінність між «якщо p , тоді q » та $p \supset q$. Indirectness Condition має щонайменше два визначення:

- p за певних обставин має бути «хорошою» умовою для q ;
- q виводиться (може бути виведеним) із p .

[150 с. 229]

Для Грайса ці два визначення не є рівнозначними, хоча вони і описують один і той самий стан Indirectness Condition. Проте на його думку, найбільш вдалим є саме друге визначення.

Отже, дослідження природи умовних висловлювань з точки зору Пола Грайса має бути побудоване навколо аналізу тези про те, що при стандартних умовах казати «якщо p , тоді q » означає імплікувати дві пропозиції: $p \supset q$ та неопосередкований стан (Indirectness Condition, ID).

На думку Грайса для людини природно розуміти під «якщо, то» $p \supset q$.

Дійсно, у мовця можуть бути обидва королі. Тоді засвідчена ним умова здійсниться. У нього може не бути жодного короля. Це також не заперечується самою умовою. У нього може бути лише чорний король, адже за відсутністю червоного короля наявність чорного не є обов'язковою. Він може як бути, так і не бути. Лише за одного випадку, що у мовця буде присутній червоний король і не буде чорного, можна стверджувати про те, що мовець збрехав.

Це повністю співпадає із таблицею істинності для імплікації, що має наступний вигляд:

$$A \supset B$$

$$1 \ 1 \ 1$$

$$1 \ 0 \ 0$$

$$0 \ 1 \ 1$$

$$0 \ 1 \ 0$$

Таким чином, можемо стверджувати, що «якщо, то» означає теж саме, що й $p \supset q$.

Стросон аналізує два різні підходи до розуміння природи умовних висловлювань. Він зазначає, що перелік поглядів не є вичерпним, проте саме ці дві традиції є провідними. Він говорить про те, що існує істинно-функціональний підхід, який представлений Полом Грайсм, та так званий the consequentialist's view (консеквентний погляд).

Згідно консеквентного погляду, «якщо-то» розглядається як найближче за значенням висловлюванням до виразу «тому» («so»). Слід навести декілька прикладів:

- (1) Сьогодні понеділок, отже завтра буде вівторок.
- (2) Сьогодні вечірнє небо червоне, отже завтра буде гарний день.
- (3) Він подорожує увесь день, отже буде стомленим, коли повернеться.
- (4) Він бачив, що вона перебуває у скрутному становищу, отже він допоміг їй.
- (5) Пальне закінчилось, отже авто зупинилось.
- (6) Він не слухався, отже вони покарали його.
- (7) Ти не слухаєшся, отже я покараю тебе.
- (8) Мельбурн розташовується в Австралії, отже море солоне.

При промовлянні речення (1)-(8) з необхідністю стверджуються обидві пропозиції-складники, які поєднанні виразом «отже» («so»). Тобто мовець стверджує, що p , і мовець стверджує, що q . Проте, Стросон зазначає, що

також має бути імплікованим існування того, що він називає *ground-consequent relation* (GCR) між значенням, що окреслене в пропозиції-антецеденті, та значенням, окресленим в пропозиції-консеквенті. Важливим є той факт, що GCR не обов'язково мусить мати один і той самий вигляд. Найчастіше імплікується істинність пропозиції «що *p*» як достатньої умови. Хоча іноді бувають випадки, коли значення пропозиції «що *q*» - також істинне.

Отже, промовляючи «*p*, тому *q*», мовець конвенційно імплікує:

- 1) Що *p*;
- 2) Що *q*;
- 3) Існування *ground-consequent relation* певного типу.

Те, що імплікується – вказує на істинність пропозицій «що *p*», що є достатньою підставою (абсолютно або за певних обставин) для істинності пропозиції «що *q*». Така ситуація наявна в прикладах (1)-(3), (6) і (8).

У загальних випадках, слово «отже» («so») є показником висновування (*inference marker*). Іншими словами, там де вказується «отже, обов'язково наявне висновування. Те, що лежить в основі висновування – може бути різним, і саме це впливає на тип GCR.

- У (1) маємо дедуктивне імплікування (*deductive implication*). Тобто, із твердження *сьогодні понеділок* може бути дедуктивно виведене твердження про те, що завтра буде вівторок.

- У (2) стан справ, заявлений у антецедентній пропозиції є достовірним законом (хоча і не причиною) того, що стверджується у консеквенті. Достовірним законом тут виступає або народна прикмета, яка базується на вікових спостереженнях людства за погодою, або метеорологічне знання.

- У (3) те що стверджується у консеквенті є причиною того, що стверджують у консеквенті. Дійсно, денна подорож може бути розглянута як достатня умова, або як причина для того, щоб стверджувати наявність втоми.

- У (6) те, що сповіщають у антецеденті є підставою, яку дійові особи вважатимуть достатньою, аби вчинити так, як це передбачається консеквентом.

Таким чином можна зробити висновок, що існує щонайменше чотири різновиди ground-consequent relation:

- Дедуктивний;
- Природний;
- Раціональний;
- Який зазвичай лежить в основі вживання виразу «so» в якості маркера для ствердження наявності висновування.

У прикладах (4)-(5), (7) «so» не виступатиме маркером, для позначення наявності висновування.

Однак, вживання «so» у цих випадках імплікує, що між ствердженням в антецеденті і консеквенті існує певний тип зв'язку.

- У випадку (4) імплікується, що ствержене у антецеденті створює підставу для когось діяти так, як зазначено у консеквенті.
- У випадку (5) імплікується, що те що стверджує антецедент є причиною того, що стверджує консеквент.
- У випадку (7) імплікується, що те, що стверджує консеквент є підставою для мовця діяти так, які він заявляє перед цим.

Випадок (8) на перший погляд виявляється є найсуперечливішим. Здається, що між його антецедентом і консеквентом відсутній будь-який зв'язок, який ми зустрічали у інших розглянутих прикладах.

Дійсно, у прикладі (8) зв'язок між частинами відсутній. Але, важливо зазначити, що «so» може чудово функціонувати в якості маркера висновування, навіть за відсутності будь-якого із зазначених типів зв'язку.

Дві пропозиції можуть чудово поєднуватись за допомогою GCR інференційного типу, навіть коли цей зв'язок не є природнім, дедуктивним чи раціональним.

Щоб показати, як це може відбуватися, уявімо ситуацію: комусь відомо (інформатор, в правдивості якого немає підстав сумніватися), що принаймні одна із двох зазначених пропозицій, є хибною. Іншими словами існує дві людини. Одна є беззаперечним авторитетом, в правдивості якого дійсно не сумнівається друга людина. Також, слід припустити, що у другій людині не існує жодного географічного знання з приводу того, де знаходиться Мельбурн, і у цієї людини немає жодного знання, з приводу того, чи є вода у морі солоною. Таким чином, друга людина не може визначити істинне значення складників висловлювання. Проте, людина А вказує на те, що принаймні одна із двох зазначених пропозицій, є хибною. Контекст не надає жодного іншого зв'язку між двома пропозиціями, окрім вище зазначеного. Одна пропозиція (Мельбурн знаходиться в Австралії), а інша (Море не є солоним). Для реципієнта інформації може бути абсолютно байдужим той факт, що Мельбурн знаходиться в Австралії, або що море є солоним. Проте, ці два факти виступають як взаємозалежні: він може висувати із істинності однієї пропозиції хибність іншої. Нехай він дізнався, що Мельбурн дійсно знаходиться в Австралії, таким чином він може оцінити інші пропозиції:

(9) Мельбурн знаходиться в Австралії, тому морська вода не солонна.

Важливими є два висновки:

1) По-перше, різновид конвенційної імплікатури *ground-consequent relation* не пов'язаний із значенням «отже» («so»). У протилежному випадку ми б мали казати про те, що значення «отже» у прикладах (1)-(8) є різним, що є неприпустимим.

2) Значення «отже» («so») є достатньою (хоча і не необхідною) умовою для того, щоб стверджувати про наявність GCR певного типу.

Із цього слідує, що при наявності GCR не правильно говорити, що цей зв'язок імплікується за допомогою «отже» («so»). Але, якщо є «отже» («so»), то наявність усього виразу імплікує GCR.

На думку П. Стросона, для будь-якого виразу «р, отже q» можна підібрати принаймні один вираз типу «якщо, то», яке б передавало

відповідний GCR. Важливим є той факт, що GCR є відповідним, проте не тотожним. Речення-складники «якщо, то» на відміну від речень-складників «р, отже q» не стверджуються (are not asserted). Якщо взяти речення-складники «р, отже q», то у цьому висловлюванні можна імплікувати, що один стан справ був причиною іншого. У висловлюванні «Сьогодні вечірне небо червоне, отже завтра буде гарний день» якраз імплікується той факт, червоне вечірне небо є причиною завтрашньої хорошої погоди, адже іде апеляція до певного природнього закону.

Інша ситуація існує із висловлюваннями типу «якщо, то». Тут радше імплікується гіпотетичний стан справ, який має місце зараз, чи в минулому. Розглянемо приклад:

(10) Заява, здійснена влітку 1964.

«Якщо Колдвотер перемагає, тоді ліберали будуть засмучені».

(11) Заява, здійснена взимку 1964.

«Якщо б Колдвотер переміг, тоді ліберали були б засмучені».

Отже, І Грайс, і Стронсон погоджуються із тим, що між складниками висловлювання, що об'єднанні сполучником «якщо, то» має існувати певний зв'язок. Пол Грайс є прибічником істини-функціонального погляду на цю проблему. Згідно істини-функціонального погляду не існує різниці між граматичним сполучником «якщо, то» та його логічним еквівалентом \supset .

Стронсон вважає, що більш імовірний варіант вирішення цього питання нам надає консеквентний погляд. П. Стросон зазначає, що істино-функціональний підхід до проблеми умовних висловлювань доволі сильний, але його не можна вважати остаточним. На думку науковця консеквенційний погляд є більш реалістичним. Згідно цього погляду граматичний сполучник «якщо, то» є близьким за значенням до іншого граматичного сполучника «отже». Граматичний сполучник «отже» у цьому випадку розглядається як маркер, що вказує на наявність висновування (inference marker). Таким чином, якщо є «отже» («so»), то наявність усього виразу імплікує GCR.

Таким чином, зв'язок між антецедентом і консеквентом в рамках істино-функціонального підходу Пола Грайса виражений за рахунок ІС. В рамках консеквенційного підходу цей зв'язок має вигляд GCR.

ІС, і це було доведено раніше, слід розглядати як імплікатуру спілкування. Імплікатура спілкування - семантико-прагматичний компонент висловлювання, який відсилає до того, що мається на увазі у висловлюванні, але що не виражено і строго не слідує із нього. Із цього можна зробити висновок, що ІС не є частиною значення сполучника «якщо, то». Отже, саме значення сполучника «якщо, то» має бути вичерпне значенням логічного сполучника – імплікація.

Зовсім інша справа із GCR. Стросон не один раз вказує на те, що якщо є «отже» («so»), то наявність усього виразу імплікує ground-consequent relation. Таким чином, ground-consequent relation є частиною значення сполучника «отже».

Іншими словами, Indirectness Condition розглядається як імплікатура спілкування, у той час як ground-consequent relation – є конвенційною імплікатурою.

Іншою принциповою різницею між істино-функціональним підходом та консеквенційним поглядом слід вважати те, що для істино-функціонального підходу різниця між сполучником «якщо, то» та «отже» є більш ніж очевидною. Адже тільки «якщо, то» розглядається як істинно-функціональний сполучник.

Для консеквенційного погляду відмінність між «якщо, то» та «отже» полягає лише у тому, що «якщо, то» зазвичай використовують задля висновування гіпотетичного зв'язку між антецедентом та консеквентом. Хоча і «якщо, то», і «отже» можуть вказувати на наявність відповідного ground-consequent relation.

Проте, існують спільні риси між істинно-функціональним підходом та консеквенційним. В рамках обох підходів працює визначення Куайна:

«Тільки ті УВ варті бути засвіченими, які впливають із певного виду зв'язку між антецедентом та консеквентом – тобто існує деякий закон, який можливо, поєднує значення його складників, що описують певну дійсність. Проте, такий зв'язок підкреслює важливість застосування УВ, не бере участь у створенні його значення. Такий зв'язок вказує на можливість існування УВ навіть тоді, коли значення УВ розуміється як $\sim(p \& \sim q)$ ». Тобто в рамках обох підходів сполучник «якщо, то» може бути розглянутим як $\sim(p \& \sim q)$.

Висновки до другого розділу.

Інференційна прагматика Пола Грайса є інтенційної за своєю природою. Це означає, що у межах цієї теорії основний концепт, який є підґрунтям для переважної більшості досліджень у галузі філософії мови, а саме – *значення*, розуміють як комплекс зорієнтованих на слухача інтенцій мовця. П. Грайс наголошує, що базовою характеристикою людського спілкування є те, що мовці можуть мати на увазі набагато більше, ніж вони сповіщають своїм слухачам за допомогою конвенційного значення слів та висловлювань. Тож, маємо припустити, що разом із конвенційним значенням таких слів та висловлювань, є також окремий рівень значення, а саме – *значення мовця*.

Оскільки П. Грайс упродовж тривалого часу перебував під впливом оксфордської школи філософії, в межах якої активно розроблялася філософія повсякденної мови, концепт *значення мовця* має розумітися в контексті гасла Людвіга Вітгенштайна – «Вживання як значення». Британський філософ розвиває гасло Л.Вітгенштайна та зазначає: «Те, що слова означають, є справою того, що люди за допомогою слів мають на увазі». Отже, в межах інференційної прагматики *значення* має два рівні: конвенційне значення висловлювання (what is said) та значення мовця (what is meant).

У свою чергу, *значення мовця* умовно поділяється на два види: конвенційно імпліковане значення (what is conventionally implicated) та неконвенційно імпліковане значення (what is nonconventionally implicated).

Поняття *імпліковане значення* – є методологічним знаряддям філософа. Він вводить термін *імплікувати* та, похідний від нього – *імплікатура*, з метою виокремлення прагматичного концепту значення. Оскільки маємо конвенційно імпліковане значення та неконвенційно імпліковане значення, то, відповідно, припускаємо існування *конвенційних імплікатур* та *імплікатур спілкування*.

Амбітна програма П. Грайса мала на меті створення нової методології дослідження мовленнєвої комунікації, про що сам британський філософ зазначав у своїй роботі «Логіка та мовне спілкування». Він прагнув розробити та описати механізми породження та висновування імплікатур спілкування. Основу його методу складає базове припущення, що під час комунікації мовці, які є раціональними її учасниками, прагнуть бути кооперативними. Цей фундаментальний принцип дістав назву принципу Кооперації, який визначається таким чином: «Твій комунікативний внесок на кожному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (спрямування) цього діалогу». Філософ формулює максими спілкування, які є безпосередніми наслідками принципу Кооперації: максима кількості, максима якості, максима релевантності, максима способу дії.

Тож, дотримання або недотримання максим спілкування – є маркерами для раціональних мовців, які за їхньою допомогою мають змогу імплікувати інформацію, а слухачі, у свою чергу, мають змогу будувати свої припущення щодо такої інформації.

З метою розрізнення конвенційних імплікатур та імплікатур спілкування, а також задля перевірки, чи є досліджуване значення дійсно імплікатурою спілкування, Пол Грайс застосовує власний метод. Він зазначає, що імплікатури спілкування мають три головні характеристики: невіддільність (*nondetachability*), можливість скасування (*cancelability*), вираховуваність (*Calculability*). Імплікатура є *невіддільною* тоді і тільки тоді, коли неможливо запропонувати інший варіант деякого висловлювання, під час виголошення якого імплікатура спілкування зникає. Характеристика

можливості бути скасованою вказує на те, що імплікатура спілкування може бути скасована мовцем за допомогою додавання, наприклад: «Але я не мав цього на увазі», «Але я не стверджую, що...» і т.д. Характеристика *вираховуваності* свідчить про те, що імплікатура спілкування може бути утворена мовцем та виснована слухачем на підставі припущення про кооперативність учасників дискусії, а також дотримання мовцем (або не дотримання) максим спілкування.

Інференційна прагматика Пола Грайса також дозволяє аналізувати та надавати прагматичне пояснення деяким проблемам, що бентежать дослідників у галузі філософії мови, лінгвістиці та логіці. Мається на увазі, зокрема, захист розуміння сполучників як істинно-функціональних. Щодо останніх, Пол Грайс намагається віднайти природне значення таких граматичних сполучників як: *не, і, або, якщо, то*. Він наголошує, що на семантичному рівні значення цих сполучників визначають табличні значення відповідних логічних сполучників. Однак, разом із цим, граматичні сполучники мають інші рівні значення.

Так, він вказує на деякі базові характеристики таких сполучників. Пол Грайс зазначає, що заперечення є фундаментальною умовою людського спілкування, адже цілком очевидно, що мовець має мати спеціальне «знаряддя» задля того, аби заперечити будь-яку інформацію, яку він може сповістити. Граматичний сполучник *і*, який є відповідником логічної кон'юнкції – це знаряддя, що дозволяє поєднувати мовленнєві конструкції. Граматичний сполучник *або* розглядається як знаряддя для надання відповіді на так звані W-питання. Враховуючи своє семантичне значення, що надається табличним значенням істини для диз'юнкції, граматичний сполучник *або* виконує й аналітичні функції, дозволяючи переходити від складних мовленнєвих конструкцій до більш простих. Найближчим до граматичного сполучника *або* є сполучник *якщо, то*. Аналіз умовних висловлювань, у яких присутній цей сполучник, також ґрунтується на аналізі запитань (так/ні запитань). Граматичний сполучник *якщо, то* виконує

функцію аналітичного знаряддя для переходу від одних мовленнєвих конструкцій до інших.

Слід зазначити, що умовні висловлювання, на думку П. Грайса, породжують узагальнені імплікатури спілкування, а саме – неопосередкований стан, який вказує на те, що антецедент такого висловлювання має бути, щонайменше, доброю умовою для консеквентну. Тож, відома логічна проблема матеріальної імплікації, що дозволяє висновувати будь-що з будь-чого, в термінах інференційної прагматики Пола Грайса є прагматичною проблемою. Тобто, на думку британського філософа, в таких висловлюваннях хибними є не самі висловлювання, а лише їх узагальнені імплікатури спілкування, що імплікують хибний неопосередкований стан.

РОЗДІЛ 3. ДЕЯКІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІНФЕРЕНЦІЙНОЇ ПРАГМАТИКИ ГРАЙСА У НЕОГРАЙСІВСЬКІЙ ПРАГМАТИЦІ.

До неограйсівської прагматики зазвичай відносять дослідження, метою яких є уточнення та поглиблений опис деяких важливих понять інференційної прагматика П. Грайса.

До неограйсівської прагматики відносять:

- Дослідження імплікатур спілкування і імплісітур спілкування К. Баха;
- Дослідження імплікатур ввічливості Г. Ліча;
- Дослідження скалярних імплікатур Л. Хорна.

3.1. Імплісітури спілкування Баха.

У 2005 році на честь Ларі Хорна вийшла збірка статей під редакцією Бетті Бірнера (Betty Birner) та Грегорі Варда (Gregory Ward) [48], в якій було опубліковано статтю Кента Баха «Топ 10 невірних думок про імплікатуру спілкування». В цій статті розвіюються найбільші помилки, які допускають науковці у своїх думках щодо імплікатури спілкування. Перелік цих помилок такий:

1. Речення мають імплікатури.
2. Імплікатури є інференціями.
3. Імплікатура спілкування не є логічним висновуванням (Implicatures can't be entailments).
4. Максими спілкування Грайса застосовуються лише для продукування імплікатур спілкування.
5. Перш ніж висновувати імплікатуру спілкування необхідно визначити буквальне значення висловлювання.
6. Всі прагматичні імплікатури є імплікатурами спілкування.
7. Імплікатура спілкування не є частиною істинно-функціонального контенту висловлювання.

8. Якщо щось мається на увазі, проте не промовляється, то воно має бути імплікованим.

9. Скалярні імплікатури є імплікатурами спілкування.

10. Конвенційні імплікатури є імплікатурами спілкування.

Першою хибною тезою є те, що **речення мають імплікатури**. Імплікатура спілкування – це прагматичний компонент висловлювання. П. Грайс не дарма використовує слово «implicate» замість «imply», і «implicature» замість «implication». Це свідчить про відмінність «вкладання» (від. Англ. imply – вкладати) прагматичного від «вкладання» лінгвістичного. Таким чином, не речення імплікує імплікатуру спілкування, а мовець. Різниця полягає у тому, що все, що імплікує істинне речення, має бути істинним, у той час як імплікатура спілкування може набувати значення «хиба» навіть тоді, коли саме речення істинне. Наприклад, можна сказати, що автозаправка знаходиться за рогом і хибно імплікувати, що вона відкрита. Проте із самого речення про знаходження автозаправки за рогом не слідує, що вона відкрита. Із цього речення можна вивести лише той факт, що вона не знаходиться прямо по вулиці. «Фундаментальна різниця полягає у тому, що те, що речення імплікує залежить від семантичного компонента речення, у той час як імплікатура мовця залежить від його комунікативної інтенції під час промовляння висловлювання», - зазначає Бах. [48 с. 3].

Другим хибним переконанням є те, що **імплікатури є інференціями**.

«Коли ми кажемо, що мовець або речення імплікує щось, то маємо на увазі, що інформація припускається або мається на увазі мовцем, причому прямо не висловлюється». [48 с. 3].

Інференція, на відміну від імплікації – це властивість, яка притаманна слухачу або інтерпретатору, що полягає у висновуванні інформації, яка прямо не сповіщається у висловлюванні.

Цю відмінність слід відчувати, адже імплікування і інференція – це два принципово різні процеси. Імплікування притаманне мовцю, і він може імплікувати інформацію навіть тоді, коли аудиторія не займається активною

інференцією інформації, що сповіщалася. Звісно, за такої ситуації неможливо казати про успішність вживання імплікатури спілкування. Проте, це дає змогу припускати, що мовцю не обов'язково бути зрозумілим публікою для того, щоб щось імплікувати, або на чомусь акцентувати увагу.

«Слід також пам'ятати, що інференція відсилає не до істинності імплікатури, а до контенту, що міститься у ній. Одна справа розпізнати імплікатуру, і зовсім інша справа – прийняти або погодитись з нею». [48 с. 4]. Іншими словами слухач розпізнає те, що мовець мав на увазі, але це не означає, що він змушений із цим погоджуватись.

Третя теза вказує, що **всі імплікатури спілкування не є логічними висновуваннями**. Імплікатури логічно не впливають із власне промовлених висловлювань.

Більшість імплікатур не можуть логічно впливати із речень через свою властивість «бути скасованими» (cancellability). Наприклад, висловлювання *Вона завагітніла і одружилася* імплікує: *Вона завагітніла перш ніж одружилася*. При знятті цієї імплікатури отримаємо висловлювання: *«Вона завагітніла і одружилася, проте я не наполягаю на такій послідовності»*. Існування цієї імплікатури не залежить від того, чи насправді послідовність цих дій була саме такою. Таким чином, значення істини висловлювання не пов'язане із значенням істини імплікатури.

Проте, Бах говорить про виключення. Уявімо ситуацію, коли мовець сповіщає: *«Ніхто не в змозі стрибнути далі, ніж на 28 футів»*. На що він отримує відповідь: *«Боб Б'ємон у 1968 стрибнув на 29 футів»*. Цим самим було імпліковано, що *«Хтось може стрибнути далі, ніж на 28 футів»*. В цьому випадку те, що хтось стрибнув далі ніж на 28 футів, логічно впливає із висловлювання *Боб Б'ємон у 1968 стрибнув на 29 футів*. Бах вважає, що у цьому прикладі є відношення логічного слідування, адже істинність висновку гарантована істинністю засновку. Тобто істинність того, що хтось стрибнув далі ніж на 28 футів, гарантується істинністю факту, що Боб Б'ємон дійсно стрибнув на 29 футів.

Четверта теза сповіщає, що **максими спілкування застосовуються лише для продукування імплікатур спілкування.**

Грайс ввів поняття максим спілкування з метою пояснення механізму утворення імплікатур. Проте він не мав на увазі, що вони більше ніде не застосовуються.

Щоб зрозуміти природу цієї помилки необхідно проаналізувати самі максими спілкування. Природа максим не є соціологічною, вони не виступають в якості моральних приписів чи постулатів на тему *що сказати* і *як сказати*. Звісно, сам Грайс презентував максими спілкування як правила, що дозволяють вести ефективну комунікацію. Проте більш доречно розглядати їх як приписи стосовно висловлювання, приписи, на які спираються слухачі, і які використовують мовці.

Слухачі сподіваються, що мовець прагне бути кооперативним (хоча б тою мірою, якою він прагне донести свою комунікативну інтенцію), що він говорить правдиво, інформативно, і те, що стосується справи.

Якщо мовець промовляє висловлювання, яке не відповідає зазначеним критеріям, то слухачі автоматично намагаються відтворити висловлювання так, щоби воно відповідало принципу Кооперації та комунікативним максимам. Слухачі це роблять частково через припущення про прагнення мовця бути кооперативним. Як мовці, коли обираємо слова для того, аби бути кооперативним, також робимо припущення про те, що слухачі розпізнають нашу інтенцію, наше прагнення бути кооперативним.

Ці припущення не повинні розглядатися як делегування слухачу процедури висновування того, що мовець мав на увазі (*what speaker means*). Вони радше створюють різні виміри висловлювань, які може використовувати мовець задля того, щоби бути зрозумілим і кооперативним.

Головна помилка аналізу комунікативних максим полягає у тому, що їх розглядають лише тоді, коли мовець щось імплікує. Проте вони відіграють важливу роль навіть тоді, коли маємо справу із буквальним значенням висловлювання, коли мовець стверджує лише те, що стверджує.

П'ята теза: **Перш ніж висновувати імплікатуру спілкування необхідно визначити буквальне значення висловлювання.**

Коли люди промовляють щось, вони також імплікують щось. На перший погляд дослідники можуть припустити, що перш ніж розпізнати імплікатуру необхідно спершу розпізнати те, що мовець сказав буквально. Проте це не відповідає дійсності.

На цьому хибному переконанні побудовані деякі критичні зауваження до теорії Грайса. Дослідники зазначають, що якщо прагматика Грайса є правильною, то слухач має спершу розпізнати буквальне значення висловлювання, а вже потім висновувати те, що мовець мав на увазі. «Аргументи, що ґрунтуються на такому припущенні використовуються для захисту наступних тез: те, що мовець сказав (what is said) – це теоретично непотрібне (useless) поняття; те, що мовець сказав – це семантичне поняття, яке переживає «прагматичне вторгнення» (pragmatic intrusion); розрізнення понять «семантичне» і «прагматичне» розмите, або взагалі абсолютно фіктивне; істинно-функціональна семантика є неповною і потребує чогось, що має дивну назву «істинно-функціональна прагматика». [48 с.5].

Помилка полягає у тому, що аналіз когнітивних процесів проводиться в реальному часі, натомість не береться до уваги аналіз інформації, до якої ці процеси є чутливими. Грайса не цікавить, як імплікатури можуть бути розпізнаними в контексті психологічної теорії, або когнітивної моделі. Він розглядав імплікатури як раціональні конструкти. Він не вдавався до психологічних спекуляцій на тему когнітивної природи чи темпоральних властивостей когнітивних процесів, що застосовуються для висновування імплікатур.

На думку К. Баха, існують приклади, коли ця проблема є очевидно перебільшеною. Коли мовець промовляє метафору, це не означає, що слухач обов'язково мусить розпізнати те, що мовець не мав на увазі, перш ніж розпізнати те, що мовець мав на увазі. Наприклад, коли хтось промовляє: «Ця людина просто скеля», - слухач не повинен спершу збагнути, що мовець не

мав на увазі геологічне утворення, натомість мав на увазі силу, або антропометричні дані. Процес розпізнання імплікатури відбувається одразу, мимоволі, коли ми чуємо висловлювання.

Шоста теза: Всі прагматичні імплікатури є імплікатурами.

Зазвичай ця помилка виникає радше через неухважність, а не за строго переконання. Переважна більшість людей чітко бачить різницю між імплікатурою та прагматичною пресупозицією. Хоча трапляються ситуації, коли в сфері прагматики з'являються дослідники, які вважають імплікатурою будь-яку інформацію, яку висновує слухач із висловлювання.

Наприклад, існує думка, що коли мовець промовляє «х», то він автоматично імплікує, що «він вірить, що х». Насправді, те що мовець мав на увазі (what is meant) – це контент, який перебуває у висловлюванні, і він існує окремо від контенту умов, які роблять це висловлювання вдалим. В ідеальній ситуації те що, малося на увазі і те, що було імпліковано – необхідно відмежувати від всього іншого, що може бути виведене з висловлювання.

Сьома теза: імплікатура не є частиною істинно-функціонального змісту висловлювання.

Це припущення є дивним, адже імплікатура спілкування може набувати значення істина і хиба. Імплікатура може набувати значення хиба, коли висловлювання істинне, і навпаки, набувати значення істина, коли висловлювання хибне. Наприклад, мовець має змогу сказати, що бачив Біла з жінкою і хибно імплікувати, що бачив Біла не з дружиною. Таке висловлювання Бах називає істинним, проте нечітким. Хоча, навіть в цьому випадку, те що імпліковано є частиною загального істинно-функціонального значення висловлювання.

Коли хтось стверджує, що імплікатура не є частиною істинно-функціонального контенту висловлювання, то має на увазі, що імплікатура спілкування не є частиною семантичного значення висловлювання, або не є частиною того, що мовець сказав (what is said). Це є правильним переконанням, проте з цього не слідує, що імплікатура не є частиною

істинно-функціонального контенту висловлювання, але за умови, що маємо справу не з реченням, а з фактом промовляння висловлювання.

Восьма теза: якщо щось не є промовленим, то це має бути імплікатурою спілкування.

В межах теорії Грайса існує припущення, що значення мовця може бути розділено на те, що мовець сказав і те, що мовець імплікував. Проте, те що мовець мав на увазі може не відповідати тому, що він промовив.

Мовець може говорити образно (*figuratively*) або непрямо (*obliquely*). Ці дві стратегії промовляння є близькими і дають змогу тому, що мовець мав на увазі, впливати із семантичного контенту речення, яке було проголошено. Нажаль, зазначає К. Бах, для самого П. Грайса образне висловлювання, на кшталт «Ти прекрасна квітка» - є імплікатурою. З його переконання, що *сказати щось* означає *мати на увазі щось* із необхідністю слідує, що *сказати щось* метафорично означає *прагнути сказати щось*, але *мати на увазі зовсім інше*. Таке розуміння є, на думку К. Баха, щонайменше проблемним.

Мовці часто застосовують висловлювання у тому значенні, в якому вони зазвичай не застосовуються. Ба більше, це не завжди означає, що вони говорять образно чи метафорично. Існує інші шляхи казати більше, ніж кажемо насправді (мова про це буде йти у розділі «Імплісітури спілкування Кента Баха»).

Дев'ята теза: Скалярні імплікатури є імплікатурами.

На думку Баха, скалярні імплікатури насправді не є імплікатурами. Скоріше їх треба називати імплісітурами спілкування.

Розглянемо приклад. Проголосивши речення «Хтось із хлопців пішов на вечірку» мовець імплікував, що не всі хлопці пішли на вечірку. Але це означає, що мовець насправді має на увазі не одну, а дві речі: *хтось із хлопців пішов на вечірку* і *не всі хлопці пішли на вечірку*. Промовляючи щось, мовець має на увазі: *хтось, проте не всі хлопці пішли на вечірку*. Він має змогу зняти зазначенні проблеми, якщо додасть «але не всі» після «хтось» у своє

висловлювання. Так само, коли промовляємо «я маю два телевізори», не маємо на увазі одночасно, що володіємо двома телевізорами і не володіємо більше ніж двома телевізорами. Якщо додамо слово «саме» перед «двома телевізорами», то така проблема очевидно зникає.

Існують також випадки, коли скалярні імплікатури можна розглядати як імплікатури. Наприклад, коли проголошуємо, що «маємо два телевізори», хоча насправді маємо три телевізори, то імплікуємо, що не маємо трьох телевізорів, бо саме цей факт хочемо приховати.

В переважній більшості слід казати, що скалярні імплікатури є імплісітурами спілкування, хоча за деяких умов їх можна розглядати як імплікатури спілкування.

Десята теза: **конвенційні імплікатури є імплікатурами.**

Вчення Грайса про конвенційні імплікатури ускладнюють розуміння відмінності між конвенційним значенням (*what is said*) та значенням мовця (*what is meant*). Явище конвенційної імплікатури включає у собі обидва ці рівня значення, однак відсилає до чогось зовсім іншого.

Розглянемо вживання слів *але (but)* та *доці (still)*. П. Грайс, як і Г. Фреге, зазначає, що конвенційне значення слів відсилає до значення всього висловлювання і не впливає на значення істини висловлювання. У прикладі «Вона бідна, але чесна» контраст між станом *бути бідним* і *бути чесним*, внаслідок використання слова *але*, радше імплікується, ніж стверджується. П. Грайс виходив із інтуїтивного переконання, що мовець може казати правдиво (*truly*) навіть тоді, коли цей контраст не зберігається, але зберігається кон'юнкція. Але тоді приходимо до висновку, що немає різниці між тим, аби проголосити «Вона бідна, але чесна» і «Вона бідна і чесна». Інтуїтивно відчуваємо, що це не так.

П. Грайс зазначає, що конвенційні імплікатури віддільні (*detachable*) і не можуть бути скасованими (*not cancelable*). Однак з цього факту слідує лише те, що конвенційні імплікатури не є імплікатурами спілкування, які можуть бути скасованими (*cancelable*), проте є невіддільними (*not detachable*).

Конвенційні імплікатури також не є логічним слідуванням (*entailments*), адже є невіддільними і не можуть бути знятими.

Слід розуміти, що перевірка імплікатури на віддільність (*detachability*) – це не універсальний тест. Якби конвенційна імплікатура дійсно була частиною конвенційного значення висловлювання (*what is said*), то це б означало, що промовити «Вона бідна, але чесна», замість «Вона бідна і чесна» означає сказати щось більше, або більш інформативне. Це вбачається більш доречним на інтуїтивному рівні, ніж пояснення П. Грайса. Скоріше за все, правильно говорити не про імплікування конвенційної імплікатури, а про експліцитне вказування на те, що вона присутня у висловлюванні. Тоді конвенційну імплікатуру важко назвати імплікатурою в силу того, що імплікатура – це компонент висловлювання, який імплікується мовцем. Натомість, конвенційна імплікатура, як було зазначено раніше, радше не імплікується, а есплікується.

Імплісітури спілкування К. Баха.

К. Бах зупинив свою увагу на існуванні феномену **семантичної невизначеності** (*semantic indeterminacy*), або – **семантичної недовизначеності** (*semantically undetermined*).

Розглянемо наступні приклади:

- (i) «Досі недостатньо сильно»;
- (ii) «Майже пограбували банк».

Ці речення побудовані правильно з синтаксичної точки зору, проте вони не виражають повну пропозицію. Для того, аби вони виражали повну пропозицію необхідно, щоб у реченні (i) було уточнено, що саме не має достатньої сили. Необхідно також пояснити значення слова *майже* в прикладі (ii). Припустимо існування агента Робі, який намагався пограбувати банк. У прикладі (ii) залишається незрозумілим, чи то Робі не зміг пограбувати банк, чи він пограбував щось не таке велике, як банк, чи він заподіяв якусь шкоду банку, яка була близькою до пограбування.

Зазначені приклади ілюструють ситуацію, коли речення мають змогу бути семантично недовизначеними (semantically undetermined). У першому випадку говоримо про **недовизначеність складової частини** (constituent underdetermination), у випадку (ii) маємо **недовизначеність структурну** (structural underdetermination).

Наведемо кілька прикладів:

(iii) Цей годинник дорогий (у відношенні з чим);

(iv) Чоловікам більше подобаються блондинки (а ніж брюнетки);

(v) Містер Бонд вже надто старий (щоб нести службу секретного агента);

(vi) Попелюшка запізнилась (на свято).

Речення із **семантичною недовизначеністю** представляють собою множину висловлювань із специфічною властивістю виводу концептуальних елементів, які мають бути схоплені до появи пропозиції.

Бах пропонує розглядати цей процес як **концептуальне посилення** (conceptual strengthening). В ході цього процесу лексичний матеріал, який міститься у висловлюванні, відсилає до концептуально ширшої пропозиції, ніж цієї, що була проголошена. Таким чином, Бах стверджує, що існує прагматичний компонент того, що було сказано (what is said), який слід розглядати окремо від того, що було імпліковано (what is implicated). Проте, цей компонент є радше не експліцитним, а імпліцитним, і в цьому контексті їх можна називати **імплісітурами спілкування**.

За принципом утворення імплісітур спілкування необхідно розрізнити два їх типа:

- Якщо речення є семантично недовизначеним, тобто неможливо віднайти завершену пропозицію, тоді застосовується спосіб концептуального відчуття (if the sentence is semantically underdeterminate, that is, no complete proposition can be identified, then a process of conceptual filling is required).

- Якщо мовець не може достименно стверджувати, що речення означає буквально, тоді відбувається процес конкретизації (if the speaker cannot be plausibly supposed to mean what the sentence literally means, then a process of fleshing out is in order).

Концептуальне відчуття, на думку Баха, є частиною процедури **завершення** (completion). Процедура завершення застосовується тоді, коли маємо справу із семантично недовизначеним реченням, тобто коли лінгвістичне значення речення не забезпечує пропозиційної повноти. Розглянемо приклади можливих завершень:

- (i) Французьку кухню я люблю більше (ніж італійську);
- (ii) Він підходить більше (на роль голови студентського самоуправління);
- (iii) Він весь вечір приймав вітання (із днем народження).

Процес конкретизації є процесом **розширення** (expansion). Наприклад, маємо ситуацію, коли хтось промовляє: «Я маю собаку». Можливою імплісітурою спілкування в цьому випадку буде те, що мовець має принаймні одну собаку, в той час як імплікатурою спілкування може бути припущення, що мовець любить більше собак, ніж котів.

Розрізнення імплікатур спілкування і імплісітур спілкування.

Імплікатура спілкування – це семантико-прагматичний компонент висловлювання, який не слідує із конвенційного значення слів, які були використані у висловлюванні.

Імплісітура спілкування – це семантико-прагматичний компонент висловлювання, який не є частиною конвенційного значення висловлювання, і який висновується із сказаного, збагачуючи тим самим саме висловлювання.

І імплікатура спілкування і імплісітура спілкування не є частиною конвенційного значення висловлювання (what is said). Вони також мають властивість бути скасованими (*cancelability*).

Проте, слід розуміти одну важливу деталь, а саме, що **імплікатури спілкування імплікуються мовцем**. Вони не є частиною конвенційного значення висловлювання, а виникають радше із самого факту промовляння висловлювання. **Імплісітури спілкування не імплікуються мовцем**. Вони імпліцитно вже присутні у висловлюванні і вибудовуються із цього висловлювання під час комунікації.

Таким чином маємо два рівня значення: конвенційне значення і значення мовця. Значення мовця у свою чергу складається із того, що було імплікованим (імплікатури спілкування) і того, що не було імпліковано (імплісітури спілкування).

3.2. Узагальнені та індивідуалізовані імплікатури С. Левінсона.

С. Левінсон аналізує клас імплікатур, які залишаються постійними, незважаючи на контекст висловлювання. Такі імплікатури мають назву узагальнених імплікатур. Протилежними до узагальнених імплікатур є індивідуалізовані імплікатури, що виникають за специфічних обставин і залежать від контексту висловлювання.

Так, С. Левінсон розвиває вчення П. Грайса про імплікатури та здійснює аналіз їхніх видів. На його думку, імплікатури різняться ступенем віддаленості від семантичного змісту висловлювання. Узагальнені імплікатури, які не залежать від контексту, є ближчими до семантичного змісту висловлювання. Індивідуалізовані, що є чутливішими до контексту, мають більшу відстань. Узагальнені імплікатури є стандартними інтерпретаціями пропозицій, які обираються слухачами як основні. На думку С. Левінсона, значення висловлювання ґрунтується не так на безпосередніх припущеннях про наміри мовця, як на узагальнених припущеннях про те, як зазвичай вживається мова.

Розглянемо приклад:

(i) Біл зайшов в вечорі в дім і побачив черепаху біля вхідних дверей.

Висловлювання (i) провокує появу імплікатури спілкування, яка сповіщає, що Біл зайшов у чужий дім. Адже, якби він зайшов до себе, він застосував інше слово – зайти до дому. Таким чином, імплікатура з'явилась завдяки словосполученню *зайти в дім*.

(ii) Минулого вечора я гуляв з жінкою.

Імплікатурою в прикладі (ii) будемо вважати те, що мовець вчора гуляв не з дружиною. Імплікатура виникає внаслідок застосування слова *жінка*. Хоча для української мови цей приклад не є настільки очевидним.

Узагальнені імплікатури можуть бути скасовані або призупинені (suspended) у контексті, який експліцитно їх заперечить. Такими самими властивостями володіють і індивідуальні імплікатури. Узагальнені імплікатури є віддільними (detached), бо неможливо змінити висловлювання таким чином, щоб імплікатура залишалася. Іншими словами, якщо замінити висловлювання на схоже за контекстом, то на відміну від імплікатур спілкування, узагальнені імплікатури зникнуть.

Індивідуальні імплікатури виникають за специфічних обставин. Наприклад, уявімо ситуацію, коли хтось запитує: «Чи прийняли Вашу наукову статтю до друку?». На що мовець відповідає: «Вони перевищили обсяг двох сторінок». Індивідуальною імплікатурою є: «Статтю не прийняли до друку». Але виникне ця імплікатура лише тоді, коли до комунікації залучена специфічна інформація стосовно вимог до оформлення наукових статей.

Узагальнені імплікатури виникають зазвичай під час вживання специфічних слів і за відсутністю певних специфічних обставин.

3.3. Скалярні імплікатури Л. Хорна.

Для багатьох дослідників в галузі логічної прагматики ядром теорії Грайса є перша субмаксима максими кількості (*говори настільки інформативно, наскільки це потрібно*). Цю субмаксиму систематично

використовують для отримання верхнього обмеження узагальнених (generalized) імплікатур спілкування, пов'язаних із скалярними величинами.

Сер Вілям Хемільтон розрізняв два значення слова *деякі*: невизначене (indefinite) – *лише деякі*, та напіввизначене (semi-definite) – *деякі, але не всі*. Наприклад, якщо хтось промовляє «я бачив деяких з ваших дітей», то можемо сміливо висновувати інформацію, що мовець не бачив всіх дітей. До такого висновку приходимо завдяки припущенню, що мовець прагне бути кооперативним і виконує максимум кількості. Адже якщо він бачив усіх дітей, то виходячи із установки говорити настільки інформативно, наскільки це потрібно, він мав би сказати, що бачив всіх дітей.

Не можемо говорити про те, що таке висновування є логічним. Адже із речення «я бачив декількох дітей» логічно не слідує, що «я не бачив всіх дітей». Скоріше за все, речення «я не бачив всіх дітей» слід вважати імплікатурою. Маємо схожу ситуацію і в іншому прикладі. Якщо мовець каже, що об'єкт А ймовірно має властивість Б, аніж властивість В, то припускаємо, що мовець мав на увазі, що об'єкт А не має властивість Б і властивість В одночасно.

Вочевидь, існує специфічний вид висновування, який не є логічним, але схожий на висновування, яке характерно для імплікатур спілкування. Розглянемо детальніше вчення Л. Хорна про скалярні імплікатури.

Л. Хорн зазначав, що не всі максими спілкування мають однаковий статус. Деякі вбачаються дослідникам більш важливими, хоча в сфері прагматики існує велика кількість різних думок з приводу цієї проблеми. Сам Грайс зазначав, що максима якості виглядає найбільш важливою, бо всі інші максими спілкування мають сенс лише тоді, коли висловлювання задовольняє умовам цієї максими. Д. Спербер і Д. Вілсон будують іншу прагматику, основою якої є інша комунікативна максима, а саме максима релевантності.

Хоча, з точки зору семантики, найбільш цікавою є саме максима кількості, з дискусії про значення тої чи іншої максими виникає концепт

скалярної імплікатури. Л. Хорн і Г. Газдар намагалися показати, що у природній мові можемо знайти такі поняття, які утворюють своєрідну шкалу. **Лінгвістична шкала** – це система лексичних висловлювань, які належать до таких граматичних категорій, які можуть бути отримані у відповідному порядку до їх інформативності, або семантичної сили. Шкала має вигляд визначеної сітки скалярних предикатів $\langle i_1, i_2, i_3 \dots i_n \rangle$. Шкала побудована за принципом семантичного відношення між предикатами: із i_1 слідує i_2 , із i_2 слідує i_3 і т.д., але не навпаки.

Наведемо декілька прикладів такої шкали:

\langle всі, більшість, багато, деякі, лише деякі \rangle ; \langle і, або \rangle ; \langle відмінно, добре \rangle ; \langle гаряче, тепло \rangle ; \langle завжди, часто, іноді \rangle ; \langle знаю, вірю \rangle .

Відповідно до цього, висловлювання «Всі лінгвісти люблять морозиво» імплікує, що «Деякі лінгвісти люблять морозиво». Якщо висловлювання має значення істина, то й імплікатура набуватиме значення істина. З цього випливає ще один важливий висновок: коли мовець сповіщає щось про більш низький або слабший скалярний предикат, він тим самим він імплікує, що не в змозі використовувати більш сильний предикат. Коли мовець промовляє, що «Деякі лінгвісти люблять морозиво», тим самим імплікує, що не знає, чи всі лінгвісти люблять морозиво. Щоб довести, що це є дійсно специфічним різновидом імплікатури, який має назву скалярної імплікатури, необхідно звернутися до теорії Грайса. Вчений називав імплікатуру неістинно-функціональним компонентом висловлювання, який виникає на базі принципу Кооперації та максим спілкування.

Якщо мовець промовляє, що p : існує висловлювання q , яке є більш інформативним ніж p (із q слідує p), висловлювання q не є довшим або більш складним (в цьому випадку воно було б відкинута задля збереження максими способу дії – «будь лаконічним»). Проте мовець обирає висловлювання p , порушуючи при цьому максимум кількості, адже p є недостатньо інформативним. Припускаючи, що мовець прагне бути кооперативним, робимо висновок, що мовець точно не знає, чи висловлювання q є істинним.

З метою не порушення максими якості, а також щоб не сказати те, істинність чого недоведена, мовець обирає «спокійніший» варіант – *p*.

Скалярні імплікатури, які базуються на максимі кількості, запрошують слухача висновувати із проголошеного висловлювання *деякі*, імплікатуру *не всі*, виходячи із переконання, або скритого значення (*shared knowledge*), що мовець має вагомі підстави не застосовувати більш сильну пропозицію.

Іншим інтуїтивним поясненням скалярних імплікатур може слугувати ідея, що скалярні імплікатури або скалярні пропозиції мають верхню і нижню межу. Нижня межа логічно впливає із проголошеного скалярного предиката, у той час як верхня межа імплікується. Говоримо про те, що верхня межа імплікується через те, що така інференція має властивість бути скасованою і продукується дотриманням, або недотриманням максими кількості.

Скалярні імплікатури – важливе поняття для аналізу лексичного значення висловлювання. Воно дозволяє розглядати головне, центральне значення слова, яке потім стає основою для продукування різних імплікатур та великої варіативності різних смислів. Проте вчення про скалярні імплікатури іноді зустрічається з певними труднощами.

Розглянемо приклад: «Якщо зробиш прибирання у кімнаті, зможеш піти у кіно». Із цього слідує, що «Ти підеш у кіно тоді і тільки тоді, коли зробиш прибирання у кімнаті». Відношення між «*if*» та «*iff*» маємо змогу показати за допомогою шкали <*iff, if*>. Таким чином, припускаємо, що існує референція між «*if*» до «*not iff*». Хоча раніше було показано, що імплікатура діє зазвичай тільки у протилежному напрямі.

Л. Хорн у своїх дослідженнях пішов далі і запропонував відкинути максимум кількості. Виходячи із принципу економії лінгвістичної інформації цілком достатньо не чотирьох максимум спілкування, а двох: **Q – принцип**, та **R – принцип**.

Q – принцип – це нижня межа, яка гарантує збереження інформативності контенту. Вона має визначення: «Говори стільки

інформації, скільки можеш» (say as much as you can). У цьому принципі поєднана максима кількості і декілька субмаксим способу дії. Цей принцип покликаний продукувати верхні імплікати.

R – принцип покликаний мінімізувати висловлювання та має таке визначення: «Говори стільки, скільки потрібно» (say as much as you must). В ньому поєднані максима релевантності, кількості та деякі субмасими способу дії. Цей принцип покликаний продукувати нижні імплікати.

Імплікатури, що базуються на Q – принципі, вираховуються за рахунок інформації, яка б мала бути проголошеною, але яка за певних обставин проголошеною не була. В такій ситуації слухач розпізнає помилку мовця, який не використав більш інформативне висловлювання, і прийшов до висновку, що мовець навмисно не застосував більш інформативне висловлювання, зокрема був не в змозі це зробити.

R – принцип більше стосується соціальних переконань, аніж лінгвістичних правил. Зазвичай такі імплікатури репрезентовані у непрямій мові (евфемізмах).

3.4. Імплікатури ввічливості Г. Ліча, С. Левінсона і П. Брауна.

Імплікатури ввічливості Г. Ліча.

Вчення про імплікатури ввічливості заповнюють прогалину у дослідженнях П. Грайса щодо кількості максимум спілкування, які обслуговують принцип Кооперації. Пол Грайс включив у перелік максимум комунікативного процесу усього чотири постулати: якості, кількості, релевантності та способу дії. На цьому, на думку британського філософа, перелік не закінчується. Хоча далі розвивати цю ідею П. Грайс не став.

Г. Ліч дійшов висновку, що іншим постулатом комунікативного процесу, або максимумом спілкування, може стати максима ввічливості. Він припустив, що на мовну комунікацію впливають велика кількість різних факторів, одним із яких є етикет.

Таким чином, на рівні із грайсівським принципом Кооперації він запропонував розглядати незалежний **принцип ввічливості**, який має таке

визначення: «Добирай вирази, які не применшують статус (гідність) слухача». Разом із цим, існує низка **специфічних максим**, що опікуються радше не змістом промовленого висловлювання, а самим фактом його промовляння. До таких специфічних максим слід віднести такт, скромність, симпатію, послужливість.

Г. Ліч також запропонував різного роду шкали: ціни/прибутку, авторитету/соціальної дистанції. З огляду на ці шкали можемо аналізувати різні ступені ввічливості. Адже інтенція мовця подекуди може іти в розрив (наказ), збігатися (пропозиція), перебувати у конфлікті (загроза) або навіть бути байдужим (звичайне висловлювання) з довгостроковим загальнолюдським договором щодо підтримки ввічливості та уникнення соціального тертя.

Імплікатури ввічливості С. Левінсона та П. Браун.

П. Браун і С. Левінсон зазначали, що велика кількість проблем під час розрізнення значення висловлювання і значення мовця маємо змогу вирішити за допомогою аналізу ввічливості. Ввічливість – це соціальний феномен. Тому акцент з репрезентативного розуміння мови, що набув великої популярності у сфері інференційної прагматики, має бути зсунуто в бік аналізу соціальних функцій мови.

Модель П. Браун і С. Левінсона побудована на визнанні головної ролі грайсівського принципу Кооперації у сфері комунікації. Існує припущення, що всі дорослі і компетентні члени суспільства мають публічний імідж, або обличчя. Цей імідж тримається різних, але тісно пов'язаних модальностях:

- **Позитивне обличчя** – позитивна оцінка себе, яка відіграє важливу роль у прагненні людини бути високо оціненою у суспільстві.
- **Негативне обличчя** – негативна оцінка себе, що полягає у постійній боротьбі за власну територію, за свободу своїх вчинків, а також боротьбу проти будь-якого нав'язування.

Соціальні взаємодії, зазвичай, побудовані на намаганні зберегти власне обличчя. Загальна обізнаність у застосуванні стратегій, покликаних на збереження свого обличчя, разом із дотриманням принципу Кооперації, дають змогу висновувати імплікатури з максими ввічливості. Таким чином, динаміка прямої/непрямої мови отримує пояснення в термінах face-threatening, FTA /face-preserving (загроза втратити обличчя/збереження обличчя) механізмів. Взагалі, взаємодія людей у суспільстві зводиться до постійних комунікативних актів, що мають характер загрози для обличчя або гідності слухача (face-threatening acts). Вони можуть проявлятися різною мірою, або бути знятими засобами **стратегій ввічливості** (polite strategies). Рівень **стратегій ввічливості** має дорівнювати ступеню **загрози збереження гідності** (face-threatening acts або FTA), що вираховується за допомогою формули:

$$W_x = P(H, S) + D(S, H) + R_x,$$

де W_x – акт FTA, який дорівнює силі (P) слухача (H) і мовця (S) + соціальна відстань (D) між слухачем і мовцем + рейтинг акту (x) в певній культурі. [76 с. 707].

С. Левінсон та П. Браун у своєму дослідженні застосовували теоретичний матеріал, отриманий під час аналізу багатьох мов світу. Вчені показали, що **стратегії ввічливості** у різних культурах є схожими, а отже мають об'єктивний характер. Вони також вважають, що концепт **іміджу**, що складається із позитивного та негативного обличчя також має універсальний характер.

Деякі критичні зауваження до теорії П. Грайса.

Уейн Девіс (Wayne A. Davis) у роботі «Implicature: Intention, conversation and principle in the failure of Gricean theory» (1998) виступає з програмою критичного осмислення інференційної прагматики П. Грайса. Поняття «Концепція П. Грайса» він застосовує у сенсі не тільки вчення самого дослідника, а й в сенсі будь-якої теорії, побудованої на зазначених вище засадах.

«Відкриття П. Грайсом поняття імплікатури було великим досягненням у галузі лінгвістики і філософії мови. Тим не менш, теорія імплікатури, і я наголошую на цьому, є майже цілковитим провалом» – зазначає В. Девіс у передмові. [79 р.11].

Він ґрунтовно досліджує концепт імплікатури спілкування і показує його теоретичну значущість. Але саму теорію піддає переосмисленню. В. Девіс пропонує розбити інференційну прагматику П. Грайса на чотири змістовні складові:

- теоретичну дефініцію імплікатури спілкування в термінах принципу Кооперації;
- припущення про вираховуваність (Calculability Assumption), що стверджує – всі імплікатури спілкування можуть бути виведені із принципу Кооперації;
- генеративне припущення (Generative Assumption), що наполягає – імплікатури спілкування існують внаслідок існування принципу Кооперації.
- «Бритва Грайса» (Grice's Razor) або «Модифікована бритва Окама». [79 р.11].

Відповідно до чотирьох змістовних складових У. Девіс пропонує декілька головних ліній аргументації проти концепції П. Грайса.

«По-перше, концепція генерує помилкові прогнози так само легко, як вона створює істинні», - зазначає Девіс. [79 - р.11].

Іншими словами, вираховуваність імплікатур спілкування є проблемною, адже навіть у ситуації із прикладом (1) можна нарахувати принаймні три різні імплікатури спілкування, які випливають із одного лише твердження. По-друге, принцип Кооперації не має достатньої сили, щоб забезпечити строге висновування імплікатури. По-третє, імплікатури спілкування можуть існувати навіть тоді, коли принцип Кооперації не працює.

У. Девіс підсумовує, що роль принципу Кооперації в імплікуванні імплікатур не є настільки зрозумілою, як це вбачалося П. Грайсу. Принцип

Кооперації лише частково виконує соціальну функцію з формування конвенційних імплікатур, які вимагають неодмінного виконання цього принципу. Що стосується імплікатур спілкування, то тут має бути проведена жорстка робота з переосмислення теорії П. Грайса, зокрема його вчення про значення мовця у термінах інтенційності (Grice's definition of speaker meaning in terms of intention).

Висновки до третього розділу.

Неограйсівська прагматика – це напрям дослідження в межах інференційної прагматики П. Грайса, що прагне виправити або скорегувати деякі поняття та формулювання концепції британського філософа. Так, науковці прагнули надати власне визначення базовому комунікативному принципу – принципу Кооперації. Л. Хорн запропонував замінити чотири максими спілкування: якості, кількості, відношення та способу дії – на дві максими, які він назвав Q-принцип та R-принцип. Q-принцип пропонує мовцю говорити таку кількість інформації, яку він здатен надати, у той час як R-принцип – вимагає говорити лише те, що треба сказати.

Надалі вчений у співавторстві з Газдаром розробив теорію скалярних імплікатур. Науковці припустили, що існує цілий різновид висловлювань природної мови, що мають змогу продукувати імплікатури. Зазначені висловлювання утворюють своєрідну шкалу – систему лексичних висловлювань, що можуть бути отримані у відповідному порядку до їх інформативності, або семантичної сили. Так, деякі висловлювання запрошують слухачів висновувати із проголошення, наприклад, слова *деякі*, імплікатуру *не всі*. Скалярні імплікатури – важливий етап розвитку теорії значення мовця.

До неограйсівської прагматики також відноситься аналіз імплікатур ввічливості Г. Лічя, С. Левінсона та П. Браун. Згадані дослідження заповнюють прогалину у вивченні П. Грайса, а саме: щодо кількості максимум спілкування, які обслуговують принцип Кооперації. Вчені були переконані, що наступним постулатом комунікативного процесу, або максимою

спілкування, є максима ввічливості, адже на мовну комунікацію обов'язково мають впливати й інші фактори, одним із яких є етикет.

У 2005 році дослідник в галузі прагматики – К. Бах запропонував перелік головних міфів та помилок, що мали місце у науковій літературі, присвяченій інференційній прагматиці П. Грайса. На думку вченого, існує також особливий вид імплікування, що має радше лінгвістичний, а не прагматичний характер. К. Бах називає такі імплікати імплісітурами спілкування. Імплісітура спілкування – це семантико-прагматичний компонент висловлювання, який не є частиною конвенційного значення висловлювання, однак який вже імпліцитно присутній у ньому.

Розділ 4. ТЕОРІЯ РЕЛЕВАНТНОСТІ ТА ТЕОРЕТИКО-ІГРОВА ПРАГМАТИКА ЯК ДІЄВІ АЛЬТЕРНАТИВИ ІНФЕРЕНЦІЙНІЙ ПРАГМАТИЦІ ГРАЙСА.

Дослідження в межах постграйсівської прагматики, що вивчають принципи та процеси, які дають змогу подолати прірву між значенням висловлювання та значенням мовця умовно поділяють на три класи: лінгвістичні, філософські та когнітивно-наукові. Лінгвістичні теорії приділяють увагу таким прагматичним процесам, які не є чутливими до контексту промовляння та більш чутливими до структури. Такі теорії надають варіант опису головних схем застосування мови. (С. Левінсон, 2000, Л. Хорн, 2004).

Теорії, які є філософсько-орієнтовними за своєю природою, розвивають концепцію П. Грайса та його систему комунікативних максим. Такі теорії надають раціональне пояснення так званої «логіки спілкування». Тож, основним питанням філософсько-орієнтовних теорій вважають питання про *значення*. Такі теорії прагнуть надати власний варіант пояснення процесу імплікування мовцем інформації у висловлювання, а також надають відповідь на питання, яким чином слухач має змогу висновувати імпліковане значення з нього. Представників філософсько-орієнтовних теорій, у свою чергу, поділяють на такі групи: семантичних мінімалістів та семантичних контекстуалістів. До першої групи відносять дослідників, які вважають природне значення слів умовою для породження пропозиційного контексту. Цей контекст має бути вільним від будь-чого прагматичного. Інші дослідники вважають, що лише висловлювання (тобто мовленнєвий акт) має можливість вказувати на пропозиційний контекст.

До третього напрямку наукових розвідок належить Теорія Релевантності, яка надає когнітивно-наукове пояснення процесів, за яких відбувається мовна інтерпретація. Ця теорія також аналізує природу

ментальної системи людини, що є основою для цих процесів. Теорія Релевантності формується на основі досліджень еволюційної психології в контексті людської когнітивної природи. Вона більш детально аналізує ідеї, що входять до кола інтересів представників філософії мови. Передусім, це проблеми функціонування одиничних термінів, а також проблематика визначених дескрипції. До наукових інтересів також входять механізми з'яви випадково-чуттєвих значень слів та проблеми виводу істинно-функціонального контенту з висловлювання.

Основою Теорії Релевантності є припущення про різницю між значенням, яке продукується виключно лінгвістичними засобами, та значенням, що на прагматичному рівні породжується когнітивними процесами. Іншими словами, Теорія Релевантності відштовхується від основної ідеї інференційної прагматики П. Грайса, а саме ідеї про існування різниці між значенням мовця (what is meant) та значенням висловлювання (what is said).

4.1. Головні положення Теорії Релевантності.

Ніколас Алот (Nicholas Allott) зазначає: «Ядро Теорії Релевантності може бути розділено на дві групи припущень. Припущення, що відносяться до пізнання в цілому та включають у себе визначення релевантності як компромісу між зусиллями і ефектом. Друга група припущень ґрунтується на ствердженні, що пізнання прагне максимізувати актуальність». [31 р. 57]

Когнітивна система послуговується принципом отримання якнайбільшої ефективності у презентаційному контексті, застосовуючи на це щонайменше енергії. Вчені вважають, що людська свідомість зазвичай намагається знайти найбільш простий варіант інтерпретації інформації, яка надходить з навколишнього світу, зокрема мовців. В межах Теорії Релевантності простота визначається в термінах релевантності.

Перше визначення релевантності.

Релевантність – потенційна властивість будь-якого вхідного, перцептивного чи когнітивного процесу.

На вході дослідники фіксують велику варіативність різних типів когнітивних ефектів. Нова інформація утворює контакт із вже наявним знанням з метою утворення нових переконань. Це відбувається за рахунок отримання нових доказів (*evidence*), які мають змогу виявитися сильнішими за наявні переконання, вступати з ними в суперечку, або взагалі зняти попередні уявлення.

Інколи механізми зберігання такої інформації можуть змінюватися. Ці процеси мають вплив на точність інформації, яка наявна у когнітивній системі людини про навколишній світ, а також може зробити доступ до інформації складним.

Друге визначення релевантності.

Вхідна інформація називається *релевантною* по відношенню до когнітивної системи людини тоді і тільки тоді, коли вона утворює нові когнітивні процеси.

Отримання нової інформації із деякого джерела мобілізує усю когнітивну систему людини: відчуття, пам'ять, увагу, деякі когнітивні алгоритми. В цьому разі, вирішальним фактором є рівень релевантності отриманої інформації у відношенні до когнітивної системи. Ступінь релевантності залежить від кількості необхідних зусиль, які треба докласти для обробки нової інформації.

Третє визначення релевантності.

Релевантність вхідної інформації – це угода між позитивним когнітивним ефектом та розміром докладених зусиль. Іншими словами, чим більший когнітивний ефект, тим більша ступінь релевантності нової інформації.

Когнітивний принцип релевантності.

У межах Теорії Релевантності стверджується, що через постійне збільшення навантаження на когнітивну систему, а також зростання когнітивної ефективності, людський організм віднайшов механізми виокремлення потенційно більш релевантної інформації з метою її обробки

найбільш ефективним способом. Тому, головна теза Теорії Релевантності наступна: когнітивна система людини тяжіє до максимального ступеню релевантності – що визначається як когнітивний принцип релевантності.

Із цього визначення дослідники роблять висновок, що когнітивний принцип є основою пізнавальної діяльності людини: вхідна інформація має більшу релевантності тоді, коли на її обробку витрачається менше зусиль. Сфера вжитку принципу доволі широка, адже до когнітивних систем відносять не тільки процеси, пов'язані із пізнанням, пам'яттю, міркуванням, але і такі, що відповідають за утворення та інтерпретацію значень висловлювань природної мови.

Теорія Релевантності запозичує дві впливові і тісно пов'язані ідеї з когнітивної науки:

- (1) розум складається з блоків,
- (2) більшість ментальних процесів відбуваються в швидких евристичних.

Когнітивні теорії визначають, що розум має структуру блоків, тому для вирішення специфічних завдань та аналізу процесів необхідно звернутися до вирішення специфічної когнітивної проблеми. Вчені встановили, що з метою вирішення різноманітних повсякденних завдань, людська когнітивна система використовує зазвичай прості алгоритми, а не повнодоказові умовиводи чи експліцитні когнітивні процеси. Механізми створюють універсальне адаптивне знаряддя, яке застосовується для вирішення деякої кількості розрахунків, використовуючи лише маленьку частку інформації, яка надійшла до розуму – таке знаряддя не опрацьовує інформацію в цілому.

Під час лекцій Д. Спербер пропонував тезу Добжанського (Dobzhansky): «Ніщо не має сенсу у біології крім променя еволюції». [81 р. 449]. Людина – результат еволюційних процесів. Представники Теорії Релевантності вважають, що еволюція має значний вплив на когнітивну систему. Пізнавальна система людини має бути побудована таким чином, щоб сортувати цінну інформацію. Таким чином, інформація, яка здається менш цінною, буде оброблена лише тоді, коли зусилля на її обробку будуть

мінімальними. У межах Теорії Релевантності застосовуються поняття компромісу між затратами та користю (cost-benefit trade-off).

Теорія релевантності та лінгвістична комунікація.

Теорія релевантності ґрунтується на кодовій моделі комунікації. Це означає, що сама комунікація розглядається як така, що включає у себе дві інформаційно-оброблювальні процедури. «Відповідно до кодової моделі комунікації, комунікатор кодує призначені для аудиторії повідомлення в сигнал, який декодується аудиторією за допомогою ідентичної копії коду».
[148 р. 2]

Тож, головною проблемою у сфері прагматики залишається відповідь на питання, яким чином слухач може подолати прогалину між лінгвістичним значенням висловлювання та значенням мовця. Одним із головних припущень є те, що разом із не буквральним значенням метафор та іронії мовець також має змогу імплікувати пропозицію, тобто імплікатуру спілкування.

Розглянемо приклад:

- Нам потрібен твій написаний звіт.
- Я дуже зайнятий зараз.

Імплікатура спілкування в цьому випадку може мати такий вигляд: *я не написав звіт.*

Постає питання, яким чином слухач може висновувати імпліковане значення із декодованого лінгвістичного значення: чи має він специфічний «путівник»?

Комунікативний принцип релевантності.

Згідно Теорії Релевантності, відповідь криється у специфічних властивостях комунікації, а саме у тому, що слухач очікує отримати релевантну інформацію. Ця інформація є пізнавальною і не потребує великих когнітивних зусиль для її опрацювання. Дуже загально можна сказати, що існує *оптимальна релевантність*: мовець надає найбільш релевантну інформацію, яку тільки може продукувати, враховуючи його компетенцію та

намір бути кооперативним. Оптимальна релевантність відома як комунікативний принцип релеванності, що слідує із когнітивного принципу релеванності: *мовець інтенційно просить уваги від його слухача, а слухач, у свою чергу, розраховує отримати від мовця якісну інформацію, що не вимагає від нього марного чи надмірного витрачання сил для її обробки.*

Релевантно-теоретичні мовленнєві процедури.

Релевантно-теоретичні мовленнєві процедури:

1) Слідуй шляху найменшого опору при розрахунку когнітивної ефективності: застосовуй тлумачення мовленнєвих припущень (зняття неоднозначності, уточнення референції, імплікатури, і т.д.) заради доступності.

2) Зупинись, коли твої очікування стосовно релевантності виправдалися.

Ця процедура відбувається автоматично під час вербальної комунікації. Семантичне декодоване лінгвістичне значення розглядається як вхідна інформація. Далі відбувається процес прагматичного завершення та збагачення (enrichment) вхідної інформації на експліцитному рівні. Одночасно із цим відбувається процес розкриття імплікатів (implications) висловлювання.

Центральним когнітивним процесом на цьому етапі слід вважати процес **взаємного пристосування** (mutual adjustment) експліцитного контенту та контекстуальних імплікатів. Цей процес базується на очікуванні релевантності.

Розглянемо приклад:

(і) Біл: Я пробіжу сьогодні 10 км після обіду. Хочеш піти зі мною?

С'ю: Ні, дякую. Я сьогодні відпочиваю.

Слово «відпочивати» декодує цілком загальний концепт *відпочивати*, який охоплює собою всю множину бездіяльності, як фізичної, так і когнітивної. Ба більше, ця множина напрочуд загальна, до неї можуть належати і сон, і мінімальна фізична діяльність, і невиконання складних

спортивних вправ. Тепер уявімо, що С'ю – спортсмен, яка постійно відвідує тренування. З її боку вживання слова «відпочинок» має розумітися як концепт *відпочинку*, який включає у себе значно меншу фізичну активність, ніж вона зазвичай виконує у звичайний день тренувань. Проте, це не означає повну відсутність фізичної активності. Вона може дозволити собі піти до парку, або до магазину. Слухач застосовує **релевантно-теоретичну мовленнєву процедуру** і декодує концепт «відпочивати», допоки він не задовольнить свої **очікування релевантності**, але не далі. Слухачу необхідно співставити отриманий концепт із власним знанням стосовно спортивних звичок і уподобань С'ю, а також із множиною контекстуальних імплікатів (С'ю не піде зі мною на тренування, бо вона відпочиває, вона піде зі мною тоді, коли не буде відпочивати). За інших обставин, наприклад коли хтось запитує: «Не хочеш піти зі мною в магазин?» - концепт *відпочинок* має бути розкритий значно ширше, ніж у прикладі (і).

Теорія Релевантності як інференційна прагматика

Головною метою інференційної прагматики є пояснення того, яким чином слухач висновує значення мовця (*speaker meaning*), виходячи із тої інформації, яку йому надає мовець. [147 р. 250]

Дослідження в цій галузі умовно можна поділити на дві частини. Першою частиною є інференційна прагматика Пола Грайса. Другою частиною вважають Теорію Релевантності. Важливо, що Теорія Релевантності ґрунтується на досягненнях П. Грайса. Зокрема, зберігається головна ідея.

«Психосемантика П. Грайса, як вияв комунікативно-інтенційної парадигми тлумачення природи мови, наголошує: поняття значення мовця (те, що мовець має на увазі, промовляючи або здійснюючи щось за певних обставин) є базовим у теорії значення і його треба досліджувати з точки зору комплексу зорієнтованих на слухача інтенцій мовця». [148 с.1]. Мається на увазі, що висловлювання автоматично породжує очікування (*expectations*) слухача і це становить певну основу, або «дороговказ», яку застосовує слухач

з метою висновування імплікованого значення мовця. «Розуміти висловлювання означає висновувати те, що мовець інтенційно намагається сказати за рахунок висловлювання, яке він промовив» [31 р. 58].

Д. Спербер і Д. Вілсон розрізняють два рівня інтенції: **інформативна** (інтенція проінформувати мовця про щось) і **комунікативна** (інтенція проінформувати мовця про наявність інформативної інтенції). В інформаційній моделі комунікації ідентифікація інформаційної інтенції відбувається за рахунок ідентифікації комунікативної інтенції.

П. Грайс вважав, що таким «дороговказом» може слугувати специфічний комунікативний принцип, який він назвав принципом Кооперації. «Твій комунікативний вклад на даному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрямо) цього діалогу». [94 р.26].

Теорія Релевантності підхоплює інтуїцію П. Грайса. Висловлювання дійсно породжують деякі очікування. Проте, це не просто очікування. Це очікування того, що інформація є релевантною. «Висловлювання породжує очікування релевантності» [147 р. 250]. Постає питання, навіщо тоді потрібен принцип Кооперації і максими спілкування?

Головною ідеєю Теорії Релевантності є те, що очікування релевантності, яке породжується фактом промовляння висловлювання, має достатню силу для того, аби надати слухачу можливість висновувати значення мовця. Тому, необхідно надати адекватне з когнітивної точки зору пояснення механізму функціонування *очікування релевантності*, а також відповісти на питання, яким чином поєднати теорію із сучасними поглядами на комунікацію.

Тож, слід вважати теорію П. Грайса у певному сенсі відправною точкою дослідження в рамках Теорії Релевантності Д. Спербера і Д. Вілсон. В цьому контексті Теорія Релевантності – постграйсівське дослідження в галузі інференційної прагматики. Вона пропонує своє пояснення механізм висновування значення мовця з кодованого значення висловлювання. Ця

теорія відштовхується від ідей П. Грайса про те, що проголошення висловлювання автоматично породжує очікування, яке розпочинає пошук слухачем значення мовця. Проте, в рамках концепції П. Гайса, це очікування розкривається в термінах припущення про прагнення дотримуватися принципу Кооперації і комунікативних максим. Теорія Релевантності пояснює це очікування в когнітивних термінах, без звернення до принципу Кооперації. Головним принципом, таким чином, постає принцип релевантності.

Теорія Релевантності як постграйсівська теорія.

Концепція П. Грайса є відправною точкою дослідження в рамках теорії релевантності Д. Спербера і Д. Вілсон. Проте, вона також перебуває в цілковитій опозиції до неограйсівської прагматики, що полемізує на теми принципу Кооперації, якісного і кількісного складу комунікативних максим тощо.

Головною заслугою П. Грайса Теорія Релевантності вбачає у підкресленні значення інтенції, що розглядається як ментальна репрезентація наміру в процесі людської комунікації. Його акцент на процесі проголошення і розпізнання інтенції створює підмурок для інференційної моделі комунікації.

На відміну від кодової моделі комунікації, в рамках якої повідомлення просто кодують і декодують під час комунікації, Теорія Релевантності пропонує інференційну модель. В рамках цієї моделі кодування і декодування грають набагато меншу роль, і ця роль пов'язана із властивістю інтерпретатора висновувати інформацію. Декодування відіграє свою роль у визначенні інтерпретації і слугує радше вказівкою на значення мовця. Мовці застосовують код під час комунікації, проте важливішу роль відіграє висновування, що перетворює схематично кодовану вхідну інформацію на завершенні пропозиціональні інтерпретації.

П. Грайс вважав, що слухач вступає у комунікативну взаємодію з мовцем шляхом розпізнання його інтенції бути кооперативним. Проте,

Д. Спербер і Д. Вілсон не погоджуються із комплексною схемою людського мислення, яку запропонував П. Грайс для пояснення механізму створення імплікатур спілкування. Виходячи із розуміння П. Грайса мовець може виголосити думку навіть не звертаючись до коду. Все що йому для цього потрібно – надати слухачу можливість розпізнати свою інтенцію.

Д. Спербер і Д. Вілсон розрізняють два рівня інтенції: **інформативна** (інтенція проінформувати мовця про щось) і **комунікативна** (інтенція проінформувати мовця про наявність інформативної інтенції). В інференційній моделі комунікації ідентифікація інтенції відбувається за рахунок ідентифікації комунікативної інтенції.

Теорія Релевантності пояснює механізм висновування значення мовця з кодованого значення речення, використовуючи іншу важливу тезу інференційної прагматики П. Грайса: проголошення висловлювання автоматично породжує очікування, що вмикає пошук слухачем значення мовця. Проте, в рамках теорії П. Грайса, це очікування розкривається у термінах припущення про прагнення дотримуватися принципу Кооперації і комунікативних максим. Теорія Релевантності пояснює це очікування в когнітивних термінах без звернення до принципу Кооперації.

Отже, Теорія Релевантності – це незалежна сфера дослідження, яку слід відносити радше до когнітивної прагматики, і в цьому сенсі вона є альтернативою неограйсівським програмам дослідження.

4.2. Теорія ігор та теоретико-ігрова прагматика.

В межах інференційної прагматики наявна значна кількість різноманітних досліджень вживання виразів природної мови. Переважну більшість цих досліджень розподіляють на три головні течії:

- лінгвістично-філософську прагматику (Англо-Американська прагматика) (linguistic-philosophical pragmatics);
- соціокультурну прагматику взаємодії (sociocultural- interactional pragmatics) (Європейсько-Континентальна прагматика);

- міжкультурну прагматику (intercultural pragmatics).

Лінгвістично-філософська прагматика досліджує значення мовця за рахунок аналізу висловлювання, приділяючи при цьому значну увагу деякій лінгвістичній обмеженості застосування мови. Соціокультурна прагматика взаємодії вважає прагматику такою дисципліною, яка займається соціальними, а також культурними чинниками вживання мови, приділяючи особливу увагу ролі та функції мови та комунікації у широкому загалі комунікативних мереж. Міжкультурна прагматика намагається поєднати два вищезначених напрями дослідження в одну теорію, яка аналізує переважно характеристику міжкультурної взаємодії. [101 р. 355]

Наразі зростає популярність іншого напрямку в межах прагматики, а саме – теоретико-ігрової прагматики.

Теорія ігор – це напрям дослідження в межах прикладної математики, що вивчає інтерактивні рішення. [108 р. 269] Дослідження таких рішень входить до сфери інтересів багатьох наук, а саме: політології, соціології, біології, економіки, а також логіки та лінгвістики.

Теорія ігор аналізує ситуації, коли два або більше агентів повинні приймати рішення. Обираючи одне рішення із множини або сітки можливих рішень, агент має вплив на рішення, що приймаються іншими агентами: вибір одного агента впливає на вибір інших агентів.

Людську комунікативну практику розглядають як різновид таких ситуацій, де мовець виголошує висловлювання, а слухач його інтерпретує. Кажемо, що слухач інколи «намагається» інтерпретувати висловлювання, адже у багатьох випадках передача інформації між слухачем та мовцем відбувається не лише за рахунок виключно лінгвістичних форм, лексичних або синтаксичних структур. Іншими словами, мовець і слухач знаходяться у обопільній залежності від рішень, які вони приймають. Якщо інтерпретація, яку мовець прагне донести до слухача вдало розпізнана останнім, можемо казати про вдалу комунікацію. [28 р. 2]

Д. Л'юїс зазначав, що рівень спільного інтересу слід аналізувати за допомогою координаційної гри (coordination game). [120]. Найбільша перевага у моделюванні комунікації за допомогою методів теорії ігор полягає в наступному: така модель дає змогу захопити та описати зв'язок між когнітивною системою людини та комунікацією.

П. Грайс вважав, що принципи, які скеровують людську комунікацію, ґрунтуються на деякому загальному припущенні про раціональну і кооперативну природу спілкування. Природа спілкування розкривається ним за допомогою визначення принципу Кооперації: «Твій комунікативний внесок на кожному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрям) діалогу». [94 р. 26].

«Я хочу думати про звичайний тип комунікативної практики не як про процес, яким ми послуговуємося «по факту», а як такий, що для нас було б раціонально ним керуватися, і який би ми не мали б порушувати». [94 р. 48]

Теорія ігор робить деякі припущення щодо раціональної побудови людської комунікації. У межах теорії ігор науковці мають можливість більш досконало дослідити «місток» між мисленням та комунікацією. З іншого боку, теоретико-ігрова модель комунікації наслідуює деякі емпіричні та теоретичні недоліки, що виникають унаслідок часткової формалізації процесів мислення.

Існує щонайменше два підходи до застосування теорії ігор для аналізу комунікації. Л'юїс [120] та Ван Рой [137] застосовують теоретико-ігрову модель з метою аналізу комунікативних ситуацій. Інший підхід представлений роботами Паріха [128,129,130,131], що опікується аналізом комунікативної взаємодії безпосередньо між мовцем та слухачем. [137 р. 290]

Вагомий внесок до теоретико-ігрової семантики зробили логіки, зокрема такі дослідники, як Я. Хінтікка та Г. Санду. Процеси інтерпретації семантичного компонента висловлювання S аналізуються за допомогою моделювання комунікативної гри. Уявімо таку ситуацію: один гравець, *пропонент* (proponent), намагається переконати деяких слухачів у тому, що

висловлювання S – істинне, у той час як *опонент* (oponent) намагається це заперечити. Це є класичним приклад комунікативного жанру – дебатів, що формалізують за допомогою мови першого порядку:

$$\forall x \exists y (x=y)$$

За умови, що S -висловлювання розпочинається із квантора спільності, опонент має змогу довільно обрати деякий об'єкт із універсуму дискурсу в якості значення для змінної x . Наступний квантор – існування вказує: пропонент має змогу обирати певний об'єкт із універсуму дискурсу для y . Коли вибір зроблено всіма гравцями, атомарна формула набуває значення. Якщо в результаті вибору гравців формула істинна, це означає, що пропонент виграв. В зазначеній грі пропонент має виграшну стратегію: завжди обирати варіант, який обирає опонент. Отже, якщо пропонент має виграшну стратегію для конкретної моделі, то дослідники зазначають – формула є істиною в даній моделі.

Теоретико-ігрова семантика застосовує альтернативну до теорії Тарського семантику, адже значення складної формули не конструюється із семантичного значення атомарних формул. Правила гри в теоретико-ігровій моделі можуть змінюватися в залежності від частки інформації, що її мають гравці під час прийняття рішення із гілки рішень. [109 р. 2].

$$\forall x \exists y / \{x\} (x=y)$$

В зазначеній формулі коса риска вказує на незалежність вибору агентом значення y від значення x . Іншими словами, пропонент має неповну (*imperfect*) інформацію – не знає, який саме вибір зробив опонент на попередньому кроці гри. В такій ситуації жоден із гравців не має виграшної стратегії, адже множина дискурсу має два або більше об'єктів. Отже формула не має постійного значення істини.

Підбір правил гри для кожного конкретного прикладу дозволяє аналізувати велику кількість різноманітних концептів, а також феноменів природної мови. Більш детально із моделлю теорії ігор можна познайомитись у статті Я. Хінтіки та Г. Санду (Hintikka and Sandu, 1997).

Теоретико-ігрова прагматика розглядає ситуації мовної взаємодії як гру між агентами, що беруть участь у цій комунікації. М. Франке аналізує гру «Гумове/замшеве взуття». Уявімо, що два брати-близнюки намагаються піти на вечір танцю в стилі Лінді Хол. Для досягнення цієї мети вони мусять вдягнути взуття, яке, на їх думку, має бути різним. За інших обставин братів-близнюків важко розрізнити. Кожен із братів прагне виключити таку ситуацію. Батьки купили кожному з агентів по дві пари взуття: одна пара зроблена з гуми, інша – із блакитної замші. Отже, було сформовано сітку вибору для кожного з братів (агентів), де індивідуальний вибір одного із братів буде мати вплив на вибір іншого, і навпаки. Також, в цій грі наявна додаткова умова, а саме: братам більше подобається взуття з замші, ніж взуття з гуми. Отже, М. Франке окреслює наступну «стратегічну гру» (strategic game):

I брат/II брат	α -гумові	α -замшеві
α -гумові	0,0	2,3
α -замшеві	3,2	1,1

Брати мають змогу вибрати одну із двох запропонованих дій: α -гумові, α -замшеві. Вибір I брата записують в рядок, вибір II брата записують в стовпчик. Вихідними даними гри М. Франке називає пару вибору, де перше число – вибір I брата, друге – вибір II брата. Таблиця має числові межі {0, 1, 2, 3}, що відповідають «винагороді» (payoff) за вибір, де більше число відповідає більшій «винагороді». В зазначеній грі числа беруться дослідниками довільно.

У запропонованій моделі описуються можливі шляхи взаємодії агентів, а також можливі варіанти утворення їх відношення до того чи іншого вибору. Важливо, що ігрова модель не визначає, яким саме чином агенти повинні

діяти, або яким чином вони будуть діяти. Гра застосовується для опису концептів вибору (solutions concepts).

Добре відомим концептом вибору є «рівновага Неша» (Nash equilibrium). Це сітка вибору, окрема для кожного агента, де жоден агент не отримує переваги доти, допоки під час прийняття рішення він не враховує рішення іншого агента. У грі «гумове/замшеве взуття» існує дві рівноваги Неша: агент I обирає гумове взуття, агент II обирає замшеве, і симетричне до нього (агент I обирає замшеве взуття, агент II обирає гумове):

I брат/II брат	β - гумове	β - замшеве
α - гумове	0,0	<u>2,3</u>
α - замшеве	<u>3,2</u>	1,1

Природно, що агент I прагне обрати стратегію, яка в результаті принесе йому більшу винагороду (payoff), тобто таку, що дорівнює 3, аніж винагороду 2. Агент II теж має таке прагнення.

Рівновага Неша не передбачає дії агентів за таких ситуацій. Якщо дослідники внесуть невеликі зміни до вихідних даних цієї гри, можуть виникати інші концепти вибору агентів, або може з'явитися нова унікальна рівновага Неша. Такими питаннями в цілому опікується теорія ігор. Тобто ця теорія вивчає формальні репрезентативні моделі інтерактивного вибору, а також «концепти вибору» (solution concepts), що дозволяють із множини вибору виокремити так звану «оптимальну взаємодію» (optimal behavior). [85 р. 270].

Деякі комунікативні дії можуть бути розглянуті дослідниками як гра, а саме: розповідь історій, командування або запитування, прослуховування та висновування інформації, яку слухачам сповіщають мовці.

В таких іграх поле вибору мовця утворюється з множини можливих висловлювань, які надаються у мірі граматичної освіченості. Варіанти вибору для слухача складаються з можливих стратегій реагування на інформацію, яку пропонує мовець. Слухач має змогу задавати уточнюючі питання, відповідати згодою або відмовою на прохання, тощо.

Сигнальні ігри.

У межах семантики Я. Хінтіка аналізує ігри з нульовою сумою між двома агентами, що прагнуть довести свою точку зору щодо істинності поставленого під сумнів твердження. Такий принцип застосовується і у іграх, які дослідники називають «сигнальними іграми» (signaling game), які безпосередньо застосовуються в сфері прагматики.

Проаналізуємо ситуацію, коли мовець виголошує слово «так звані» у наступних прикладах:

- (1) С'ю і я перебуваємо у так званому шлюбі;
- (2) С'ю і я перебуваємо у шлюбі.

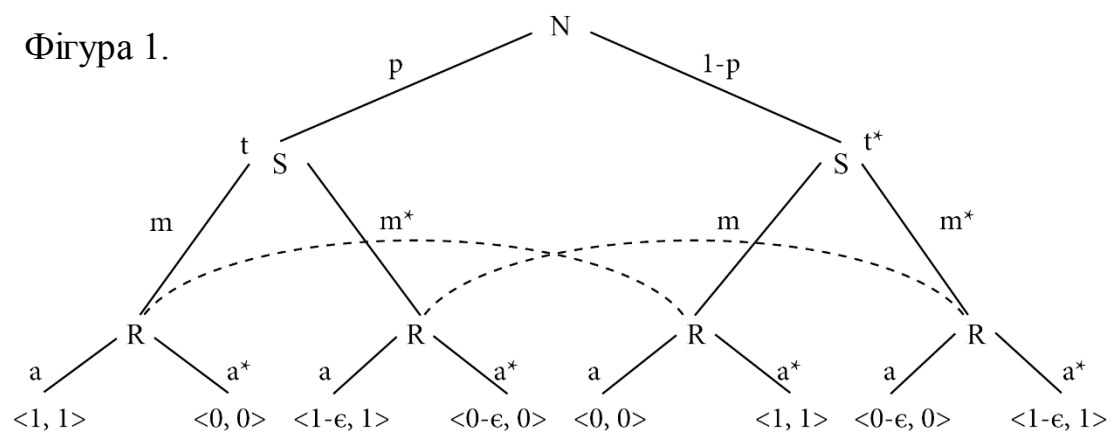
З якою метою мовець застосовує зворот «так звані»? Пояснити його інтенцію можна декількома припущеннями. Найбільш імовірні припущення створюють своєрідні «риштування», які в теорії ігор відіграють роль маркерів для деякої ситуації.

Якщо мовець виголосив висловлювання (2), слухачі повинні висновувати інформацію, що мовець і С'юзі справді перебувають у шлюбі. Однак, мовець виголошує зовсім інше висловлювання (1). Він обирає інший варіант інформації і, очевидно, прагне сповістити слухачу щось більше, ніж промовив насправді.

Вживання мовцем звороту «так звані» має бути виправданим. Спілкування не складається із множини непов'язаних між собою висловлювань. Спілкування – раціональна дія, яка передбачає наявність

певної спільної дії його учасників, де кожен агент усвідомлює спільну мету комунікативної практики.

Зазначений приклад надає інформацію про те, що існує деяка незвичність у відносинах між мовцем і С'юзі. Таку інформацію не маємо змоги висновувати лише на підставі аналізу взаємодії слухач-мовець. Інформація надається шляхом інференції, що виникає унаслідок вживання звороту «так звані», та ґрунтується на основі сітки вибору слухача та мовця, а також на передбаченні їх взаємодії.

Фігура 1 пропонує варіант аналізу такої ситуації. «Сигнальна гра» (signaling game) має схожі вихідні дані, що й гра, яку розглядав Л'юїс (Lewis, 1969). Два гравці – мовець та слухач – роботах представників теоретико-ігрової прагматики найчастіше називають за традицією відправником (S) та отримувачем (R). На відміну від проаналізованої гри «гумове/замшеве взуття», вибір агенти здійснюють послідовно. Спершу, відправник обирає висловлювання, за допомогою якого він прагне передати інформацію. Далі, слухач здійснює власний крок, тобто обирає можливий варіант інтерпретації такої інформації. Припустимо, що відправник обирає з двох можливих варіантів інтерпретації: m та m^* (відповідно висловлювання 1 і 2). Необхідно розрізнити дві ймовірні ситуації: t – відношення між мовцем Джо та дівчиною С'ю є класичним шлюбом, t^* - існує певна особливість у цих відносинах. На відміну від отримувача, відправник володіє інформацією про

те, який стан речей є актуальним, тобто які ж насправді відносини є між Джо та С'ю.

Гру розпочинає вибір агента N (nature), що розглядається як вибір «природи», яка формує деякий актуальний стан речей. Про результат цього вибору – «природи» N знає тільки відправник (S). На схемі це позначається за допомогою пунктирної межі, яка відділяє отримувача (R) від варіантів вибору «природи» (N).

Модель теорії ігор враховує також той факт, що існування класичних шлюбних стосунків між дієвими особами є більш імовірною, аніж наявність деякої особливості у цих відносинах ($p > 0.5$). Також дослідники наголошують, що висловлювання із маркером m^* є не достатньо інформативним, тому мовець отримує меншу винагороду ($1-\epsilon$) по закінченню гри за умови, що він здійснить саме такий вибір.

У той час, як отримувач розпочне висновування актуального стану речей, який наявний у виборі «природи» (N), його сітка інтерпретативного вибору буде складатися з a та a^* . Цей вибір робиться в залежності від вибору висловлювання відправником.

Можливості, які мають гравці у грі, зображеної у Фігурі 1, дають змогу робити наступні припущення:

- (1) Отримувач прагне розпізнати актуальний стан речей.
- (2) Відправник розділяє кооперативне прагнення слухача провести вдалу кооперацію.
- (3) Відправник розуміє, що маркіроване висловлювання m^* є малоінформативним.

Для цієї гри існують дві «роздільні рівноваги». Це – рівноваги Неша у випадках, коли відправник застосовує різні висловлювання у різних ситуаціях (при різних виборах агента N), і отримує правильну інтерпретацію свого висловлювання з боку отримувача. «Роздільна рівновага» у цьому контексті гарантує максимально успішну комунікацію. Такі рівноваги

М.Франке назвав «мовою Хорна» (Horn language) у випадку (i) і «анти-мовою Хорна» (anti-Horn language) у випадку (ii).

- (i) $t \rightarrow m \rightarrow a$
 $t^* \rightarrow m^* \rightarrow a^*$
- (ii) $t \rightarrow m^* \rightarrow a$
 $t^* \rightarrow m \rightarrow a^*$

Важливо, що винагорода отримувача у випадку (i) і (ii) є незмінною, у той час як винагорода відправника під час вибору «мови Хорна» є більшою, аніж при виборі «анти-мови Хорна», адже $p \times 1 + ((1 - p) \times (1 - \epsilon)) > (p \times (1 - \epsilon)) + ((1 - p) \times 1)$.

Отже, стратегія (i) у цьому прикладі є оптимальною, і тому її називають варіантом оптимальної мовленнєвої кооперації.

Висновки до четвертого розділу.

Теорія Релевантності є частиною постграйсівської прагматики та погоджується із інтуїцією британського філософа стосовно того, що інтенція мовця дійсно має змогу породжувати деякі очікування у слухачів. Такі очікування полягають у прагненні слухачів отримати максимально релевантну інформацію. Д. Спербер та Д. Вілсон у своїх роботах зазначали, що висловлювання породжує очікування релевантності.

Центральним поняттям теорії залишається поняття значення мовця. Спербер і Вілсон переконані: те, що мовець має на увазі, промовляючи або здійснюючи щось за певних обставин, має стати основою теорії значення, а саме значення мовця треба досліджувати з точки зору комплексу зорієнтованих на слухача інтенцій.

Тож, слід вважати теорію Пола Грайса у певному сенсі відправною точкою дослідження в рамках Теорії Релевантності Спербера та Вілсон. В цьому контексті Теорія Релевантності пропонує своє пояснення механізмам висновування значення мовця з кодованого висловлювання. Однак, в межах інференційної прагматики Пола Гайса очікування розкривається у термінах припущення про прагнення дотримуватися принципу Кооперації і

комунікативних максим. Теорія Релевантності пояснює це очікування в когнітивних термінах, без звернення до принципу Кооперації. Головним принципом в рамках цієї теорії постає принцип Релевантності.

Якими є перспективи застосування інференційної прагматики в межах теорії ігор? Необхідно зазначити, що теоретико-ігрова прагматика – це відносно молода галузь постграйсівської прагматики. В межах цього напряму дослідження прагматичні феномени розглядаються за допомогою моделі теорії ігор. Іншими словами, прагматичні ситуації розглядаються в якості гри між мовцем та слухачем, де сітка вибору кожного із гравців представлена можливими варіантами інтерпретації проголошеного висловлювання.

Ідеї Грайса органічно застосовуються в межах теоретико-ігрової прагматики. Концепція П. Грайса може допомогти дослідникам в галузі теоретико-ігрової прагматики у переосмисленні деяких проблем, із якими вони зустрічаються під час моделювання комунікативних ситуацій.

ВИСНОВКИ.

Відповідно до сформульованої мети та завдань дослідження отримано такі результати:

1. З'ясовано історичні й теоретичні витоки формування концепції інференційної прагматики Пола Грайса. Середина ХХ – початок ХХІ століття – час стрімкого розвитку наукових досліджень висловлювань природної мови. Нові напрями логіко-філософських досліджень природної мови були спричинені прагненням науковців знайти нові методи аналізу виразів мови, а також окреслити перспективні напрями нових наукових розвідок у цій галузі.

Теоретичні засади інференційної прагматики можуть бути визначені на підставі аналізу двох панівних підходів до вивчення виразів природної мови: формально-логічного та школи повсякденної мови. Це зумовлено передусім тим, що засновник інференційної прагматики – британський філософ Герберт Пол Грайс розпочав свою наукову діяльність саме в межах дискусії, що відбувалася між представниками формально-логічних підходів до аналізу мови та оксфордської філософії. На той час, значну роль у розвитку засад формально-логічного підходу, або «формалістів» (як їх називає Грайс) відіграли Г. Фреге, Б. Рассел, А. Айер, Л. Вітгенштейн. З іншого боку, їх опонентами були представники філософії повсякденної мови: Дж. Мур, Н. Малькольм, Дж. Остін, Г. Райл, П. Стросон.

Основний фонд наукових робіт П. Грайса представлений матеріалами його лекцій, прочитаних у 1967 році у Гарварді у межах «Лекцій Віл'яма Джеймса» («William James Lectures») та у 1979 році в Оксфорді – «Лекції Джона Локка» («John Lock Lectures»). Перший курс було опубліковано у видавництві Гарвардського університету під назвою «Логіка та мовне спілкування» («Logic and conversation»), другий – у видавництві Оксфордського університету під назвою «Аспекти мислення» («Aspects of Reason»).

Інференційна прагматика започатковується під час дискусії П. Грайса із представниками саме філософії повсякденної мови. З метою окреслення

цього напрямку дослідження П. Грайс залучає новий термін – А-філософи. До цієї когорти належать науковці, які досліджують вирази природної мови на предмет їх доречності шляхом звернення до конкретних прикладів їх вживання. П. Грайс здійснює ґрунтовний аналіз прикладів Райла, Малькольма Бенджаміна та вказує на деякі проблеми, з якими зустрічається метод філософування представників школи повсякденної мови.

Серль слідом за П. Грайсом виступав з критикою дослідження А-філософів та наводив два контраргументи. По-перше, заперечення дослідного висловлювання за умови недотримання дослідної обставини є хибним. По-друге, мовець може навести інший варіант дослідного висловлювання, доречне навіть за умови невиконання дослідної умови. На думку П. Грайса, позиція Дж. Серля має бути покладена в основу та розвинена в межах нової теорії.

П. Грайс розпочинає свої наукові розвідки разом з представниками філософії повсякденної мови, але своїми поглядами фактично заперечує її надбання. Мається на увазі його думки стосовно інференційної природи комунікації. Тому з ім'ям П. Грайса пов'язують завершення етапу розвитку цієї традиції та започаткування нового напрямку дослідження – прагматики.

2. Уточнено категоріальний апарат інференційної прагматики П. Грайса. Філософ вважає умовою комунікації принцип Кооперації, що має таке визначення: «Твій комунікативний внесок на кожному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напря́м) цього діалогу».

Із принципу Кооперації випливають комунікативні максими, які стають постулатами комунікативного процесу. Ці постулати розподілені на чотири групи: максими кількості (Quantity), якості (Quality), відношення (Relation) та способу дії (Manner).

Максима кількості стосується кількості інформації, яку промовляє мовець. З максими слідують такі настанови: 1) говори настільки інформативно, наскільки це потрібно; 2) не кажи більш інформативно, ніж цього потребує ситуація.

Максима якості має «супермаксиму»: «Намагайся зробити своє твердження істинним». Її доповнюють положення: 1) Не говори того, що вважаєш хибним; 2) Не говори того, у чому сумніваєшся.

Максима відношення має один постулат, а саме – релевантності: «Говори те, що має відношення до справи».

Постулат способу дії стосується не того, що промовляється, а того, як промовляється висловлювання мовцем. Постулат має «супермаксиму»: «Висловлюйся ясно», з якої слідує такі настанови: 1) «уникай незрозумілих висловлювань»; 2) «уникай неоднозначності»; 3) «будь лаконічним (уникай зайвих слів)»; 4) будь організованим.

Максими спілкування не можемо розглядати в якості певних законів чи аксіом. Вони виступають скоріше загальними рекомендаціями, виконання яких дасть змогу імплікатурам, які закладаємо до певних висловлювань, бути розпізнаними та правильно інтерпретованими слухачами.

Важливим поняттям для концепції П. Грайса також є поняття імплікатури – компонент висловлювання, який імплікується мовцем, і який прямо не слідує із конвенційного значення слів, вживаних у цьому висловлюванні. Таким чином маємо два рівня значення: конвенційне значення висловлювання і значення мовця, яке представлене імплікатурою спілкування.

3. Виявлено можливість використання концепції П. Грайса щодо витлумачення логічних сполучників.

Інференційна прагматика П. Грайса дає змогу аналізувати та надавати прагматичне пояснення деяким проблемам, що бентежать дослідників у галузі філософії мови, лінгвістиці та логіці. Мається на увазі, захист розуміння сполучників як істинно-функціональних.

В основі стратегії захисту розуміння сполучників як істинно-функціональних покладене розуміння природного значення таких граматичних сполучників як: *не, і, або, якщо, то*. Грайс наголошує, що на семантичному рівні значення цих сполучників визначають табличні значення

відповідних логічних сполучників. Однак, разом із цим, граматичні сполучники мають інші рівні значення.

На думку філософа, фундаментальною умовою людського спілкування є заперечення, адже мовець мусить мати можливість заперечити будь-яку інформацію, яку він сповіщає. Граматичний сполучник *і*, який є відповідником логічної кон'юнкції – дозволяє поєднувати різні мовленнєві конструкції. Граматичний сполучник *або* розглядається у контексті надання відповіді на так звані W-питання. Враховуючи своє семантичне значення, що надається табличним значенням істини для диз'юнкції, граматичний сполучник *або* виконує також аналітичні функції, тобто дозволяє переходити від складних мовних конструкцій до більш простих. Схожим на граматичний сполучник *або* є сполучник *якщо, то*. Цей сполучник виконує функцію переходу від одних мовних конструкцій до інших.

Слід зазначити, що умовні висловлювання породжують узагальнені імплікатури спілкування, а саме – неопосередкований стан, який вказує на те, що антецедент висловлювання природної мови має бути, щонайменше, доброю умовою для консеквенту. Тож, відома логічна проблема матеріальної імплікації, що дозволяє висновувати будь-що з будь-чого, в термінах інференційної прагматики П. Грайса є прагматичною проблемою. Тобто, хибними є не самі висловлювання, а лише їх узагальнені імплікатури спілкування, які імплікують хибний неопосередкований стан.

4. Виявлено специфіку концепції П. Грайса в межах неограйсівської прагматики.

До неограйсівської прагматики зазвичай відносять дослідження, метою яких є деяке уточнення, або поглиблений опис деяких важливих понять інференційної прагматики. Умовно їх поділяють на дві групи: дослідження, вихідним пунктом яких є полеміка з П. Грайсом щодо кількісного та якісного складу максим спілкування, які обслуговують принцип Кооперації. До іншої групи відносять дослідження, що будуються за рахунок полеміки з Грайсом про розрізнення конвенційного значення висловлювання та значення мовця.

До першої групи належать дослідження: скалярних імплікатур Л. Хорна, імплікатур ввічливості Г. Ліча, С. Левінсона і П. Брауна.

Так, Л. Хорн намагався показати, що у природній мові є такі вирази, які утворюють шкалу, побудовану за принципом семантичного відношення між предикатами. Мовець має змогу свідомо обирати більш інформативне або менш інформативне висловлювання, що стає підґрунтям для утворення нових контекстів – тобто імплікатур.

Г. Ліч, С. Левінсон і П. Браун припустили існування ще однієї максими, що має назву – максима ввічливості. Цей постулат визначається за допомогою гасла: «Будь ввічливим!» та ліквідує прогалину у вченні Грайса, яка пов'язана із існуванням імплікатур, які не є конвенційними, але впливають із певних етичних чинників.

До другої групи належать: дослідження імплікатур спілкування і імплікатур спілкування К. Баха. Вчений зупинив свою увагу на феномені семантичної невизначеності (*semantic indeterminacy*), або – семантичної недовизначеності (*semantically undetermined*). Речення із семантичною недовизначеністю формують клас речень із специфічною властивістю виводу концептуальних елементів, які мають бути схоплені до появи пропозиції. Бах пропонує розглядати цей процес як концептуальне посилення (*conceptual strengthening*), у ході якого лексичний матеріал, який міститься у висловлюванні, відсилає до концептуально ширшої пропозиції, ніж тої, що була проголошена. Бах стверджує, що існує також прагматичний компонент того, що було сказано (*what is said*), який слід розглядати окремо від того, що було імпліковано (*what is implicated*). Цей компонент є радше неекспліцитним, а імпліцитним, і в цьому контексті він називає його імплікатурами спілкування.

Дослідження індивідуалізованих та загальних імплікатур С. Левінсона. Існує різновид імплікатур, які залишаються незмінними за будь-яких обставин промовляння висловлювання. Такі імплікатури називають узагальненими імплікатурами. Протилежними до узагальнених є інший вид

імплікатур – індивідуальні. Узагальнені імплікатури виникають зазвичай під час вживання специфічних слів і за відсутності певних специфічних обставин.

5. Виявлено суттєві характеристики постграйсівських прагматик. Теорія Релевантності – це когнітивна теорія людського спілкування, яка була розроблена двома дослідниками Д. Спербером та Д. Вілсон наприкінці 80-х років ХХ ст.. Зародилася вона як когнітивно-спрямована альтернатива до прагматичної теорії П. Грайса і розвинулася у самостійну теорію в сфері прагматики.

Головним припущенням Теорії Релевантності є те, що в людському існуванні закладена властивість максимізувати релевантність зовнішніх подразників, що входять до людської когнітивної системи. До таких подразників можна віднести лінгвістичні висловлювання та інші комунікативні впливи. Релевантність – не тільки властивість явних стимулів (висловлювань), а і прихованих концептів, таких як: наші думки, переконання. Все це може слугувати вхідною інформацією (input) до когнітивної системи людини. У цьому контексті основною властивістю людської ментальності є намагання бути релевантним.

Релевантність вхідної інформації – це угода між позитивним когнітивним ефектом та розміром докладених зусиль. Іншими словами, чим більший когнітивний ефект, тим більша ступінь релевантності нової інформації.

Комунікація у межах Теорії Релевантності розглядається крізь призму чотирьох тез: декодоване значення висловлювання відсилає до певної кількості різних інтерпретацій при незмінності контексту; різні інтерпретації розглядаються в контексті їх доступності (accessibility); слухачі обирають інтерпретацію за ступенем сили цієї інтерпретації (powerful criterion); після того, як мовець промовив висловлювання, слухач декодує його і обирає найбільш сильну (релевантну) інтерпретацію, тим самим відкриваючи собі шлях до неявних інтерпретацій.

На відміну від кодової моделі комунікації, в рамках якої повідомлення просто кодують і декодують під час комунікації, Теорія Релевантності пропонує інференційну модель. В рамках цієї моделі кодування і декодування грають набагато меншу роль, і ця роль пов'язана із властивістю слухача висновувати інформацію. Декодування визначає інтерпретацію і слугує радше маркером для значення мовця. Код застосовуємо під час комунікації, проте більш важливу роль відіграє висновування, що перетворює схематично кодовану вхідну інформацію на завершенні пропозиціональні інтерпретації.

Теорія Релевантності – це незалежна сфера дослідження, яку слід відносити радше до когнітивної прагматики, і в цьому сенсі вона є альтернативою неограйсівським програмам дослідження.

Останнім часом зростає популярність іншого напрямку в галузі прагматики, а саме – теоретико-ігрової прагматики. Це напрям дослідження в межах прикладної математики, що вивчає інтерактивні рішення, які входять до сфери інтересів багатьох наук, зокрема соціології, політології, економіки, біології, а також лінгвістики та логіки.

Теорія ігор має справу із ситуаціями, коли декілька агентів мають приймати рішення. Обираючи одне рішення із множини або сітки можливих рішень агент впливає на прийняття рішень іншими агентами. Дослідники у межах теоретико-ігрової прагматики розглядають людську комунікацію як різновид подібних ситуацій, де мовець проголошує висловлювання, а слухач прагне його інтерпретувати. Теорія ігор має деякі припущення стосовно раціональної побудови спілкування. В рамках теорії ігор маємо можливість більш детально дослідити «місток» між мисленням та комунікацією.

Необхідно зазначити, що теоретико-ігрова прагматика – це відносно молода галузь постграйсівської прагматики, в рамках якої прагматичні феномени розглядаються за допомогою моделі теорії ігор. Іншими словами, прагматичні ситуації розглядаються в якості гри між мовцем та слухачем, де

сітка вибору кожного із гравців представлена можливими варіантами інтерпретації проголошеного висловлювання.

Ідеї П. Грайса органічно застосовуються в межах теоретико-ігрової прагматики, що має змогу допомогти дослідникам у переосмисленні деяких проблем, із якими вони зустрічаються під час аналізу та моделювання комунікативних ситуацій.

Література.

- 1) Алексюк І.А. Грайс і проблема значення мовця / Ігор Анатолійович Алексюк. // Теоретична і прикладна лінгвістика. – 2003. – №1. – С. 45–52.
- 2) Алексюк І.А. Грайс у пошуках прихованих значень / Ігор Анатолійович Алексюк. // Філософська думка. – 2011. – №4. – С. 79–93.
- 3) Алексюк І.А. Імплікатури спілкування як прагматичний різновид висновувань / Ігор Анатолійович Алексюк. // Multiversum. – 2001. – №25. – С. 186–193.
- 4) Алексюк І.А. Постграйсівська прагматика / Ігор Анатолійович Алексюк. // Актуальні проблеми філософських, політологічних та релігієзнавчих досліджень. – 2004. – С. 184–186.
- 5) Алексюк І.А. Прагматика і логіка: деякі зразки дійової взаємодії. / Ігор Анатолійович Алексюк // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – 2009. – №1. – С. 43–47.
- 6) Артюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Артюнова. – Москва: Наука, 1976. – 382 с.
- 7) Арутюнова Н.Д. Понятие пресупозиции в лингвистике / Нина Давидовна Арутюнова – Москва, 1973. – (Известия АН СССР). – (Серия литературы и языка; т. 32). – С. 84–89.
- 8) Барчунова Т.В. Коммуникативная функция языка и методология современной лингвистики / Татьяна Владимировна Барчунова. – Новосибирск: Наука, 1984. – 333 с. – (Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения).
- 9) Безугла Л.Р. До розмежування конвенційних і дискурсивних імплікатур / Л. Р. Безугла. // Дискурсологія: семантика і прагматика. – 2010. – №930. – С. 55–61.

10) Долгоруков В.В. Логико-эпистемический статус прагматических ограничений: теоретико-игровой подход : дис. канд. филол. наук : 09.00.01 / Долгоруков Виталий Владимирович – Москва, 2014. – 150 с.

11) Конверський А.Є. Логіка традиційна та сучасна: Підручник / Анатолій Євгенович Конверський. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський національний університет», 2007. – 440 с.

12) Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

13) Малкольм Н. Мур и Витгенштейн о значении выражения «Я знаю» // В. В. Петрова, Д. П. Горского. Философия, логика, язык: Пер. с англ. инем./Сост. и предисл. В. В. Петрова; Общ. ред. Д. П. Горского и В. В. Петрова. — М.; Прогресс, 1987.— 336 с.

14) Мур Дж.Э. Доказательство внешнего мира / Д. Э. Мур. – Аналитическая философия. Избранные тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – С. 66-84.

15) Мур Дж.Э. Защита здравого смысла / Д. Э. Мур. – Аналитическая философия: становление и развитие (антология). – М., 1998. – С. 130–154.

16) Остин Дж. Значение слова / Остин Дж. – Три способа пролить чернила: Философские работы. – СПб.: Изд-во “Алетейя”: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – С. 76–95.

17) Остин Дж. Истина / Остин Дж. – Три способа пролить чернила: Философские работы – СПб.: Изд-во “Алетейя”: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – С. 138–155.

18) Остин Дж. Перформативные высказывания / Остин Дж. – Три способа пролить чернила: Философские работы. – СПб.: Изд-во “Алетейя”: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – С. 262–281.

19) Прохоров А.В. До проблеми змісту поняття інференція / Прохоров А.В. // Когнітивні дослідження мови. – 2009. – Вип. V. – с. 196.

- 20) Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва: Прогресс, 1986. – (Теория речевых актов; вып. 17). – С. 170–194.
- 21) Стросон П.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – (Теория речевых актов; вып. 17). – С. 130–150.
- 22) Хоменко І.В. Логіка: теорія і практика: Підручник. / Хоменко І. В. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 400с.
- 23) Хоменко І.В. Логіка - юристам.- К., 1997.
- 24) Abbott B. Some Remarks on Indicative Conditionals [Электронный ресурс] / Abbott // Proceedings from Semantics and Linguistic Theory (SALT). – 2004. – Режим доступа до ресурсу: <https://msu.edu/~abbottb/indconds.pdf>.
- 25) Adams E. Grice on Indicative Conditionals / Adams. // Pacific Philosophical Quarterly. – 1992. – С. 83–102.
- 26) Adams, E. A Logic of Conditionals / Adams. // Inquiry, 1965. – №8 – pp. 166-97.
- 27) Adams, E. Probability and the Logic of Conditionals / Adams E. // in Hintikka, J. and Suppes, P. eds. – 1966. – pp. 256-316.
- 28) Allott N. Game theory and communication / Allott // Game Theory and Pragmatics. Ed. by Anton Benz / Palgrave Macmillan, 2006. – pp. 123–151.
- 29) Allott N. Paul Grice, reasoning and pragmatics [Электронный ресурс] / Allott // UCL Phonetics and Linguistics. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.phon.ucl.ac.uk/publications/WPL/05papers/allott.pdf>.
- 30) Allott N. Pragmatics & Rationality. PhD Thesis [Электронный ресурс] / Allott // London: University College London. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: http://folk.uio.no/nicholea/papers/n_allott_phd_thesis_09_2007.pdf.
- 31) Allott N. Relevance theory [Электронный ресурс] / Allott // Perspectives on Pragmatics and Philosophy, Eds. A. Carone, F. Lo Piparo and M. Carapezza. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: http://folk.uio.no/nicholea/papers/Draft_for_Allott,_N._%28forthcoming%29_Rel

[evance theory. In A. Capone, F. Lo Piparo & M. Carapezza %28Eds.%29, Perspectives on Pragmatics and Philosophy. Springer.pdf.](#)

32) Atlas J.D. Logic, Meaning, and Conversation: Semantical Underdeterminacy, Implicature, and Their Interface / Atlas. – Oxford University Press, 2005. – p. 280.

33) Atlas J.D. Philosophy Without Ambiguity: A Logico-Linguistic Essay / Atlas // Clarendon Library of Logic and Philosophy – New York: Oxford University Press, 1989. – p. 181.

34) Atlas, J.D. and S. Levinson It-clefts, informativeness and logical form / Atlas // Radical Pragmatics, P. Cole (ed.). – New York: Academic Press, 1981. – pp. 1-61.

35) Atlas, J.D. Negation, Ambiguity, and Presupposition / Atlas // Linguistics and Philosophy, 1977. – №1. – pp. 321-336.

36) Austin J.L. A Plea for Excuses: The Presidential Address / Austin // Proceedings of the Aristotelian Society / Austin. – Blackwell: Blackwell Publishing, 1956. – (New Series; вып. 57). – С. 1–30.

37) Austin J.L. How to Do Things With Words / Austin. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 186 p.

38) Austin J.L. Philosophical Papers / Austin. – Oxford: Oxford University Press, 1979. – 118 p. – (eds., J. O. Urmson and G. J. Warnock).

39) Avramides A. Intention and Convention / Avramides // A Companion to the Philosophy of Language (Ed. by B.Hale, C.Wright) / Avramides. – Blackwell: Blackwell Publishing, 1997. – pp. 60-86.

40) Avramides A. Meaning and Mind : An Examination of a Gricean Account of Language / Avramides. – Cambridge: MIT Press, 1989. – 216 p.

41) Ayer A.J. Language, Truth and Logic / Ayer. – Harmondsworth: Penguin, 1971. – 160 p.

42) Bach K. Conversational Implicature / Bach // Mind and Language. – 1994. – №9. – pp.124-162.

- 43) Bach K. *Linguistic Communication and Speech Acts* / K. Bach, M. Harnish. – Cambridge, Mass. and London: MIT Press, 1979. – 352 с.
- 44) Bach K. *On Communicative Intentions: A Reply to Récanati* / Bach // *Mind and Language*. – 1987. – №2. – pp. 141–154.
- 45) Bach K. *Ten More Misconceptions about Implicature* / Bach // *Drawing the Boundaries of Meaning NeoGricean Studies in Pragmatics and Semantics in Honor of Laurence R Horn* / ed. Birner B., Ward G. – John Benjamins Publishing Co, 2005. – p. 21–30.
- 46) Bach K. *The Excluded Middle: Semantic Minimalism without Minimal Propositions* / Bach // *Philosophy and Phenomenological Research*. – 2006. – №73 (2). – pp. 435-442.
- 47) Bach K. *The myth of conventional implicature* / Bach // *Linguistics and Philosophy*. – 1999. – №22. – pp. 327–366.
- 48) Bach K. *The Top 10 Misconceptions about Implicature* [Электронный ресурс] / Bach // For a festschrift for Larry Horn, edited by Betty Birner and Gregory Ward. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: <https://pdfs.semanticscholar.org/d093/414bfbeb72a4e5932194677ea05b2215a207.pdf>
- 49) Bach K. *You don't say* [Электронный ресурс] / Bach // *Synthese*. – 2001. – Режим доступа до ресурсу: <http://userwww.sfsu.edu/kbach/BachYoudontsay.pdf>.
- 50) Barwise J. *Generalized Quantifiers and Natural Language* / J. Barwise, R. Cooper. // *Linguistics and Philosophy*. – 1981. – №4. – p. 159–219.
- 51) Benjamin B. *Remembering* / Benjamin. // *Mind*. – 1956. – №259. – p. 312–329.
- 52) Bennet J. *A Philosophical Guide to Conditionals* / Bennet. – Oxford: Clarendon Press, 2003. – p. 404.
- 53) Bennet J.: *Classifying Conditionals: the Traditional Way is Right* / Bennet // *Mind*, 1995. – №104 – pp. 331-44.
- 54) Bennett J. *Farewell to the Phlogiston Theory of Conditional* / Bennett // *Mind*, 1988 – №97 – pp. 509-27.

- 55) Bennett J. Linguistic Behavior / Bennett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – p.292.
- 56) Benz A. Game Theory and Pragmatics / Benz. – Hampshire: Palgrave MacMillan, 2006. – p. 290.
- 57) Benz A. Optimal Assertions, and what they implicate. A uniform game theoretic approach / Benz A. and R. van Rooij // Topoi. – 2007. – pp. 63-78.
- 58) Benz A. Utility and Relevance of Answers / Benz // Game Theory and Pragmatics. Eds Anton Benz. Gerhard, Jager and Robert van Rooij. – Hampshire: Palgrave, 2006. – pp.195–219.
- 59) Bjornsson G. Strawson on “If” and \supset / Bjornsson // South African Journal of Philosophy. – 2008. – vol.27, N-3. – pp. 24-35.
- 60) Brown P. Gender, politeness, and confrontation in Tenejapa / Brown // Discourse Processes, 1990. – №13. – pp. 123–141.
- 61) Brown P. Politeness: Some Universals in Language Use / Brown P. Levinson S. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – p. 345.
- 62) Brown P. Universals in language usage: politeness phenomena / Brown P. Levinson S. // Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction. Ed. Goody E. N. – Cambridge: Cambridge University Press, 1978. – pp. 56–289.
- 63) Cameron D. Feminism and Linguistic Theory / Cameron. – UK: Palgrave Macmillan, 1992. – 257 с.
- 64) Carston R. Explicature and semantics [Электронный ресурс] / Carston // ucl working papers in linguistics. – 2004. – Режим доступа до ресурсу: <http://michaeljohnsonphilosophy.com/wp-content/uploads/2011/09/Carston.pdf>.
- 65) Carston R. Implicature and explicature [Электронный ресурс] / R. Carston, A. Hall // Linguistics. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=68B22AF5D805C608E1CCB97BF1A6434F?doi=10.1.1.232.9726&rep=rep1&type=pdf>.
- 66) Carston R. Implicature, Explicature, and Truth-Conditional Semantics / Carston // Mental Representations: The inference Between Language and Reality / Carston. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – С. 155–183.

- 67) Carston R. *Relevance Theory* / Carston // *The Routledge Companion of Philosophy of Language* / Carston. – New York and London: Routledge, 2012. – С. 163–176.
- 68) Carston R. *Relevance Theory and the saying/implicating distinction* [Электронный ресурс] / Carston // *The Handbook of Pragmatics*. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ucl.ac.uk/pals/research/linguistics/publications/wpl/01papers/carston>.
- 69) Carston R. *Thoughts and Utterances* / Carston // *The Pragmatics of Explicit Communication* / Carston. – Oxford: Blackwell Publishing, 2002. – С. 222–264.
- 70) Chakraborty C. *Grice's Theory of Ordinary Conditionals* / Chakraborty. // *Indian Philosophical Quarterly*. – 1997. – №24. – С. 543–560.
- 71) Chapman S. *Key Ideas in Linguistics and the Philosophy of Language* / S. Chapman, C. Routledge. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009. – 273 с.
- 72) Chapman S. *Paul Grice: Philosopher and Linguist* / Chapman. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005. – 247 с.
- 73) Chomsky N. *Reflections on Language* / Chomsky. – New York: Pantheon, 1975. – 269 с.
- 74) Cohen J. *Some Remarks on Grice's Views about the Logical Particles of Natural Language* / Cohen. // *Pragmatics of Natural Languages*. – 1971. – №41. – С. 50–68.
- 75) *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language and Linguistics* / by Alex Barber (Editor), Robert J Stainton (Editor) – Amsterdam: Elsevier Science, 2009. – 836 с.
- 76) *Concise Encyclopedia of Pragmatics, Second Edition* / by J.L. Mey (Editor), Keith Brown (Editor) – Amsterdam: Elsevier Science, 2009. – 1180 с.
- 77) Cooper M. *Context as vehicle: implicatures in writing* / Cooper // *What writers know: The language, process, and structure of written discourse* / Cooper. – New York: Academic Press, 1982. – С. 105–128.

- 78) Cooper M. The pragmatics of form: how do writers discover what to do when? / Cooper // *New directions in composition research* / Cooper. — New York: Guildford Press, 1984. — С. 109–126.
- 79) Davis W. Implicature [Электронный ресурс] / Davis // *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. — 2005. — Режим доступа до ресурсу: <http://plato.stanford.edu/entries/implicature/>.
- 80) Davis W. *Meaning, Expression and Thought* / Davis. — Cambridge: Cambridge University Press, 2007. — 676 с.
- 81) Dobzhansky T. *Biology, Molecular and Organismic* / Dobzhansky // *American Zoologist*. — 1964. — Vol. 4, №4. — С. 443-452.
- 82) Donnellan K. *Reference and Definite Descriptions* / Donnellan. // *Philosophical Review*. — 1966. — №77. — С. 281–304.
- 83) Edgington D. *Conditionals* / Edgington // *Philosophical Logic* / Edgington. — Oxford: Blackwell, 2001. — С. 393–395.
- 84) Edgington D. *On Conditionals* / Edgington // *Mind*. — 1995. — №104. — pp. 245-246.
- 85) Franke M. *Game Theoretic Pragmatics* / Franke // *Philosophy Compass*. — 2013. — №8. — pp. 269–284.
- 86) Franke M. *Quantity implicatures, exhaustive interpretation, and rational conversation* [Электронный ресурс] / Franke // *Semantics and Pragmatics*. — 2011. — Режим доступа до ресурсу: <http://semprag.org/article/view/sp.4.1/articlepdf>.
- 87) Franke M. *Semantic Meaning and Pragmatic Inference in Non-cooperative Conversation* / Franke // *Interfaces Explorations in Logic, Language and Computation* / Franke. — Heidelberg: Springer-Verlag, 2010. — pp. 13–24.
- 88) Franke M. *Signal to Act: Game Theory in Pragmatics*. PhD thesis [Электронный ресурс] / Franke. — 2009. — Режим доступа до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/254874619_Signal_to_act_Game_theory_in_pragmatics.
- 89) Gazdar G. *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form* / G.J.M. Gazdar. — N.Y.: Academic Press, 1979. — 186 p.

- 90) Grandy R. Grice H.P. [Электронный ресурс] / R. Grandy, R. Warner // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: <http://plato.stanford.edu/entries/grice/>.
- 91) Grandy R. Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, Ends / R. Grandy, R. Warner. – Oxford: Oxford University Press, 1988. – 512 с.
- 92) Grice H.P. Aspects of Reason / Grice. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 174 p.
- 93) Grice H.P. Further Notes on Logic and Conversation / Grice // Studies in the Way of Words. – Harvard, MA: Harvard University Press, 1989. – 406 p.
- 94) Grice H.P. Logic and Conversation / Grice // Studies in the Way of Words. – Harvard, MA: Harvard University Press, 1989. – 406 p.
- 95) Grice H.P. Meaning / Grice // Studies in the Way of Words. – Harvard, MA: Harvard University Press, 1989. – 406 p.
- 96) Grice H.P. Utterer's Meaning and Intentions / Grice // Studies in the Way of Words. – Harvard, MA: Harvard University Press, 1989. – 406 p.
- 97) Harnish M. Logical Form and Implicature / Harnish // An Integrated Theory of Linguistic Ability / Harnish. – Crowell: New York, 1976. – 313–391.
- 98) Horn L.R. From if to iff: conditional perfection as pragmatic strengthening / Horn // Journal of Pragmatics. – №32. – pp. 289–329.
- 99) Horn L.R. Implicature / Horn // Handbook of Pragmatics. Ed. by G.Ward, L.Horn. – Oxford: Blackwell, 2004. – pp.3-28.
- 100) Horn L.R. Implicature / Horn // The Routledge Companion of Philosophy of Language. Ed. By G. Russell and D. Graff Fara. – New York and London: Routledge, 2012 – p. 53-66.
- 101) Horn L.R. Pragmatics, discourse and cognition // Horn L.R., Kecskes I. // The Language-Cognition Interface. – Geneva-Paris: Librairie Droz, 2013. – pp. 353-375.
- 102) Horn L.R. Presupposition and Implicature / Horn // The Handbook of Contemporary Semantic Theory. – Blackwell Publishers, 1996. – pp. 299-319.

- 103) Horn L.R. *The Handbook of Pragmatics* / Horn L.R., Ward G. – Oxford: Blackwell, 2004. – 864 p.
- 104) Huang Y. *Pragmatics* / Huang. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 366 p.
- 105) Jackson F. *Conditionals (Oxford Readings in Philosophy)* / Jackson. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 248 p.
- 106) Jaeger G. *Applications of Game Theory in Linguistics* [Электронный ресурс] / Jaeger // *Language and Linguistics Compass*. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: [http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~roland/Literature/Jaeger\(08\)_applications_of_game_theory_in_linguistics.pdf](http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~roland/Literature/Jaeger(08)_applications_of_game_theory_in_linguistics.pdf).
- 107) Jaeger G. *Evolutionary Game Theory and Typology: A Case Study* / Jaeger // *Language*. – 2007. – №83 – pp. 74–109.
- 108) Jaeger G. *Game Theory in Semantics and Pragmatics* / Jaeger // Unpublished manuscript. – University of Bielefeld, 2008. – pp. 1 - 27.
- 109) Jaeger G. *Game-Theoretical Pragmatics* / Jaeger // Unpublished manuscript. – University of Bielefeld, 2008. – pp. 1 – 27.
- 110) Jary M. *Relevance theory and the communication of politeness* / Jary // *Journal of Pragmatics*. – 1998. – №30. – pp. 1–19.
- 111) Keenan E. *The Universality of Conversational Implicature* / Keenan // *Language in Society*. – 1976. – №5. – pp. 67–80.
- 112) *Key Notions for Pragmatics: Jef Verschueren, Jan-Ola Ostman (Eds.)*. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2009. – 253 p.
- 113) Korta K. *Pragmatics* [Электронный ресурс] / K. Korta, J. Perry // *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: <http://plato.stanford.edu/entries/pragmatics/>.
- 114) Koutoupis-Kitis E. *Problems connected with the notion of implicature*. PhD thesis [Электронный ресурс] / Koutoupis-Kitis // Department of Philosophy, University of Warwick. – 1982. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.enl.auth.gr/staff/EKitisThesis82.pdf>.

- 115) Kripke S. Speaker Reference and Semantic Reference / Kripke // Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1977. – pp. 6–27.
- 116) Leech G. N. Principles of Pragmatics. — London: Longman, 1983. – 250 p.
- 117) Lepore E. Meaning and Argument / Lepore. - Oxford: Blackwell, 2000. – pp. 319-320.
- 118) Levinson S. Pragmatics / Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420.
- 119) Levinson S. Presumptive Meaning: The Theory of Generalized Conversational Implicature / Levinson. — Cambridge, Massachusetts; MIT Press, 2000. – 480 pp.
- 120) Lewis, D. Convention : A Philosophical Study / Lewis. – Blackwell, 2002. – 228 pp.
- 121) Lycan W. Philosophy of language / Lycan // The Cambridge Dictionary of Philosophy / Lycan. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1995. – pp. 586-589.
- 122) Malcolm N. Defending common sense / Malcolm. – Philosophical Review. – Cambridge University Library: Department of Manuscripts and University Archives, 1949. – №58. – pp. 201-220.
- 123) Meibauer, J. Implicature / Meibauer // Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd Ed. / Meibauer . – New York: Elsevier, 2009 – pp. 565–378.
- 124) Mey J. Pragmatics: An Introduction, 2nd ed./ Mey. – Oxford: Blackwell, 2001. – 300 pp.
- 125) Moore G.E. Philosophical Papers / Moore. – London: George Allen and Unwin, 1959. – 325 pp.
- 126) Neal S. Paul Grice and the philosophy of language / Neal. – Linguistics and Philosophy. – 1992. – №15. – pp. 509-559.
- 127) Neale S. Descriptions / Neale // A Bradford Hook / Neale. – Cambridge, London: MIT Press, 1990. – pp. 286.

- 128) Parikh P. A game-theoretical account of implicature / Parikh // *Theoretical Aspects of Rationality and Knowledge: TARK IV.* – California: Monterey, 1992. – 85-94.
- 129) Parikh P. Communication and strategic inference / Parikh // *Linguistics and Philosophy.* – 1991. – №14. – pp. 473-513.
- 130) Parikh P. Communication, meaning and interpretation / Parikh // *Linguistics and Philosophy.* – 2000. – №23 – pp. 185-212.
- 131) Parikh P. *The use of Language* / Parikh // CSLI Publications. – California: Stanford, 2001. – pp. 163.
- 132) Parsons T. *Nonexistent Objects* / Parsons. – New Haven: Yale University Press, 1980. – pp. 350.
- 133) *Philosophy of Action: An Anthology* (Jonathan Dancy (Editor), Constantine Sandis (Editor)). – Wiley-Blackwell. – 2015. – pp. 424.
- 134) Quine W. *From a Logical Point of View* / Quine. – Cambridge: Harvard University Press, 1980. – pp. 200.
- 135) Quine W. *Word and Object* / Quine. – Cambridge: MIT Press, 1960. – pp. 277.
- 136) Rooij R. van Exhaustive interpretation of complex sentences / Rooij, R. van, K. Schulz // *Journal of Logic, Language and Information.* - (2004) 13: 491-519.
- 137) Rooij R. van Signaling games select Horn strategies / Rooij // *Sinn & Bedeutung VI, Proceedings of the Sixth Annual Meeting of the Gesellschaft für Semantik.* – University of Osnabrück, 2002. – pp. 289-310.
- 138) Ryle G. *Ordinary Language* // *Ordinary Language.* – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1964. – pp. 24-40.
- 139) Ryle G. *The Concept of Mind* / Ryle. – London: Hutchison, 1949. – pp. 348.
- 140) Searle J. *A Taxonomy of Illocutionary Acts* / Searle // *Language, Mind and Knowledge, Minnesota Studies in the Philosophy of Science.* – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1975. – Vol VII. – pp. 344–369.

- 141) Searle J. Referential and Attributive / Searle // *The Monist*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – №62. – pp. 140–208.
- 142) Searle J. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* / Searle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – pp. 203.
- 143) Soria B. *Explicit Communication: Robyn Carston's Pragmatics* / B. Soria, E. Romero. – UK: Palgrave Macmillan, 2010. – 294 с. – (Palgrave Studies in Pragmatics, Language and Cognition; № 11).
- 144) Sperber D. Inference and implicature / Sperber D., Wilson D. // *Meaning and Interpretation*. – Oxford: Basil Blackwell, 2012. – pp. 45–76
- 145) Sperber D. Pragmatics, Modularity and Mind-reading / D. Sperber, D. Wilson // *Mind and Language*. – 2002. – №17. – pp. 3-23.
- 146) Sperber D. *Precis of Relevance: Communication and Cognition* / D. Sperber, D. Wilson // *Behavioral and brain sciences*. – №10. – Cambridge University Press, 1987. – 697-754 pp.
- 147) Sperber D. *Relevance Theory* [Электронный ресурс] / D. Sperber, D. Wilson // *UCL Phonetics and Linguistics*. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: https://www.ucl.ac.uk/pals/research/linguistics/publications/wp/14papers/Wilson_UCLWPL_2014.pdf.
- 148) Sperber D. *Relevance: Communication and Cognition* / Sperber D., Wilson D. – Oxford: Blackwell, 1995. – pp. 338.
- 149) Sperber, D. On Grice's theory of conversation / Sperber, D., Wilson D. // *Conversation and Discourse*. – New York: St. Martins Press, 1981. – pp. 155–78.
- 150) Strawson P. “If” and \supset / Strawson // *Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, Ends*. – Oxford: Clarendon Press, 1986. – pp. 229-242.
- 151) Strawson P. *Intention and Convention in Speech Act* / Strawson // *The Philosophy of Language*. – Oxford: Oxford University Press, 1979. – pp. 23-38.
- 152) Strawson P. *Introduction to Logical Theory* / Strawson. – London: Methuen, 1952. – 278 pp.

- 153) Strawson P. On Referring / Strawson // *Logico-Linguistic Papers*. – London: Methuen, 1971. – pp. 1–27.
- 154) Tannen D. That's not what I meant: how conversational style makes or breaks your relations with others / Tannen. – New York: Morrow, 1986. – pp. 240.
- 155) Taylor K. Truth and Meaning: An Introduction to the Philosophy of Language / Taylor. — Wiley-Blackwell, 1991. – pp. 416.
- 156) Tensmeyer S. Truth and Logical Structure in Strawson's Early Work / Tensmeyer // *Aporia*. – 2012. – vol. 22, №1. – pp. 33-44.
- 157) Turner K. The semantics/pragmatics interface from different points of view / Turner. – Elsevier, 1999. – pp. 502.
- 158) Verschueren J. Key Notions for Pragmatics / Verschueren J., Ostman. J. // *Handbook of Pragmatics Highlights*. – John Benjamins Publishing Company, 2009. – pp. 253.
- 159) Warner R. Paul Grice, Aspects of Reason / Warner. – Clarendon Press: Oxford, 2001. – pp. 136.
- 160) Warnock G. J. Austin. Arguments of the Philosophers / Warnock. – Routledge, 1991. – pp. 176.
- 161) Wharton T. Paul Grice, saying and meaning [Электронный ресурс] / Wharton. – 2002. – Режим доступа до ресурсу: http://www.oshttps://www.researchgate.net/publication/241335092_Paul_Grice_Saying_and_Meaningwego.edu/~delancey/313_DIR/TM.pdf.
- 162) Yu P. On Gricean Program About Meaning / Yu // *Linguistics and Philosophy*. – 1979. – v.3, N2. – pp.273-288.
- 163) Yus F. Relevance Theory / Yus // *Concise Encyclopedia of philosophy of Language*. – Elsevier Ltd., 2006. – 648-664 pp.